

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПОЯРКОВ АНДРІЙ ЮРІЙОВИЧ

УДК 343.14+343.326

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО
ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ,
ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ
ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ, ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ**

08 – Право

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ А. Ю. Поярков

Науковий керівник: **Галаган Олександр Іванович**,
кандидат юридичних наук, професор

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Поляков А.Ю. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 –«Право». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2026.

Дисертація є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексним дослідженням теоретичних та праксеологічних засад доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями, в якому на основі критичного опрацювання положень теорії кримінального процесу, аналізу чинного законодавства та правозастосовної практики сформульовано висновки концептуального характеру, що дають змогу розв'язати низку проблем прикладного характеру, пов'язаних із реалізацією органами досудового розслідування їх процесуальних повноважень.

Запропоновано теоретичне розуміння засобів кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів як системи взаємозалежних і взаємопов'язаних процесуальних механізмів, які мають пізнавально-практичний та розумовий характер, що застосовуються уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом у кримінальному провадженні для забезпечення реалізації мети кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні злочинів передбачених розділом XIII КК України вчинених організованою групою, злочинною організацією.

На основі положень комплексної концепції кримінального процесуального доказування з'ясовано, що основними видами засобів

кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є: (а) фактичні дані; (б) докази як єдність фактичних даних та їх джерел (показання, речові та електронні докази, висновки експертів); (в) способи отримання або способи перевірки вже отриманих доказів (слідчі (розшукові) дії, у тому числі й негласні; витребування речей чи документів; отримання речей чи документів; тимчасовий доступ до речей і документів; ознайомлення з матеріалами кримінального провадження; призначення ревізій та перевірок у кримінальному провадженні; залучення спеціаліста).

Науково аргументовано доцільність запровадження у практику розслідування злочинів, пов'язаних з діяльністю організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотиків, іноземного досвіду правової регламентації та організаційного забезпечення окремих процесуальних дій (США, Франція, Німеччина, Канада) в частині надання додаткових повноважень спеціалізованим підрозділам, що протидіють наркотизму, зокрема щодо підстав і процедури проведення обшуку; спрощення процедури розгляду справ, пов'язаних із обігом наркотиків, використання угод про співпрацю з органами досудового розслідування; захисту прав і законних інтересів осіб, які потрапляють до організованої злочинної небезпеки; депортації іноземних громадян, підозрюваних у зв'язках із «наркосиндикатами»; продовження термінів превентивного тримання під вартою осіб, підозрюваних у транснаціональному наркотизмі; кримінального переслідування за вчинення дій, що ускладнюють ідентифікацію особи.

Узагальнено та систематизовано обставини, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинених організованими групами, злочинними організаціями, з виокремленням таких структурних елементів: подія злочину; винуватість особи у вчиненні злочину; розмір і характер збуту, обсяги незаконного обігу, вид, кількість, концентрація

наркотиків; характеристика особи підозрюваного, організованої групи, злочинної організації, причин та умов вчинення наркозлочинів; обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання; завдана шкода та інші наслідки; обставини, які свідчать про незаконне походження майна; підстави для спеціальної конфіскації. Деталізовано перелік обставин події злочину передбаченого розділом XIII КК України із такими структурними елементами предмет злочинного посягання; час, місце, спосіб злочинної діяльності; відомості, що характеризують особу підозрюваного, організовану групу, злочинну організацію.

Запропонований типовий алгоритм доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів на початковому етапі розслідування: призначення прокурора (групи прокурорів), а також слідчого (групи слідчих); кваліфікація виявленого злочину за відповідними ознаками організованої злочинної діяльності у сфері наркобізнесу; формування слідчо-оперативної групи; проведення невідкладних та першочергових СРД (огляд місця події, огляд речовин і об'єктів, призначення експертиз, допит, обшук житла чи іншого володіння особи) та складання відповідних протоколів; здійснення пошуку та накладення арешту на активи підозрюваного.

Надані рекомендації щодо використання НСРД як засобів збирання доказів у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, основна мета яких полягає у забезпеченні достовірного й допустимого доказового матеріалу щодо факту злочинної діяльності на етапі реалізації; затримання особи безпосередньо після вчинення або під час вчинення протиправного діяння; закріплення зібраної доказової інформації у відповідності до вимог кримінального процесуального закону шляхом проведення невідкладних СРД.

Розкрито особливості тактики допиту підозрюваних та свідків, які фігурують у кримінальних провадженнях щодо транснаціональних

організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, зумовленого конфліктним характером (відмова від дачі показань, повідомлення завідомо неправдивих відомостей або заперечення факту злочину) й вимагає застосування гнучкої системи тактичних прийомів, спрямованих на подолання протидії розслідуванню. Також звернута увага на організацію та тактику проведення огляду речовин і об'єктів, які можуть бути предметом злочину та виступати речовими доказами й становлять матеріальну основу для подальшого призначення судових експертиз, результати яких оформлюються у вигляді висновків експертів – одного з ключових джерел доказової інформації у кримінальному провадженні.

Розроблено методику проведення НСРД як засобу фіксації організованої групи та злочинної організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів із визначенням таких послідовних дій: процесуальні (внесення відомостей до ЄРДР та максимальне приховування відомостей про обставини злочину, керівну ланку організованої форми співучасті); організаційно-тактичні (вибір НСРД – контроль за вчиненням злочину у формі контрольованої поставки та оперативної (контрольованої) закупки; аудіо-, відео контроль особи; зняття інформації з електронних комунікаційних мереж/інформаційних систем; спостереження за особою, річчю або місцем, аудіо-, відеоконтроль місця; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації) з метою встановлення наявності та закріплення факту й обставин наркобізнесу; отримання процесуального рішення про їх проведення; залучення уповноважених суб'єктів до їх проведення; безпосередня участь в їх проведенні); додаткові (прийняття інших процесуальних та оперативних дій по забезпеченню ефективності проведення НСРД).

Надані рекомендації щодо взаємодії суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів на внутрішньодержавному й на міжнародному (координація дій із іноземними

партнерами, щодо протидії транснаціональній організованій наркозлочинності за формами: створення спільних слідчих груп; направлення запитів про міжнародну правову допомогу; організація процесуальних заходів; сприяння в екстрадиції підозрюваних/обвинувачених) рівнях.

Ключові слова: організовані групи, злочинні організації, наркотичні засоби, психотропні речовини, кримінальне провадження, кримінальне процесуальне доказування, підозрюваний, кримінальні процесуальні засоби, досудове розслідування, процесуальна діяльність слідчого, оперативно-розшукові заходи, слідчі (розшукові) дії, огляд, обшук, допит, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукова характеристика, міжнародний розшук, міжнародне співробітництво, взаємодія.

ANNOTATION

Poyarkov A.Yu. Proving in criminal proceedings about crimes in the sphere of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues, committed by organized groups, criminal organizations. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 – «Law». – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2026.

The dissertation is one of the first in domestic legal science to comprehensively study the theoretical and praxeological principles of proof in criminal proceedings on crimes in the sphere of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues committed by organized groups, criminal organizations, in which, based on a critical study of the provisions of the theory of criminal procedure, analysis of current legislation and law enforcement practice, conceptual conclusions are formulated that allow solving a number of applied problems related to the implementation of their procedural powers by pre-trial investigation bodies.

A theoretical understanding of the means of criminal procedural evidence in criminal proceedings against organized groups and criminal organizations in the sphere of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues is proposed as a system of interdependent and interconnected procedural mechanisms that are of a cognitive-practical and mental nature, which are used by a subject authorized by criminal procedural law in criminal proceedings to ensure the implementation of the goal of criminal procedural evidence in the pre-trial investigation of crimes provided for by Chapter XIII of the Criminal Code of Ukraine committed by an organized group, a criminal organization.

Based on the provisions of the comprehensive concept of criminal procedural evidence, it was found that the main types of means of criminal procedural evidence in criminal proceedings against organized groups and criminal organizations in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues are: (a) factual data; (b) evidence as a unity of factual data and their sources (testimony, physical and electronic evidence, expert opinions); (c) methods of obtaining or

methods of verifying already obtained evidence (investigative (search) actions, including covert ones; requisition of things or documents; receipt of things or documents; temporary access to things and documents; familiarization with the materials of the criminal proceedings; appointment of audits and inspections in criminal proceedings; involvement of a specialist).

The expediency of introducing into practice the investigation of crimes related to the activities of organized groups and criminal organizations in the field of drug trafficking, foreign experience in legal regulation and organizational support of individual procedural actions (USA, France, Germany, Canada) in terms of granting additional powers to specialized units that combat drug trafficking, in particular regarding the grounds and procedure for conducting a search; simplifying the procedure for considering cases related to drug trafficking, using cooperation agreements with pre-trial investigation bodies; protecting the rights and legitimate interests of persons who fall into organized criminal danger; deportation of foreign citizens suspected of ties to "drug syndicates"; extending the terms of preventive detention of persons suspected of transnational drug trafficking; criminal prosecution for committing actions that complicate the identification of a person.

The circumstances that are subject to proof in criminal proceedings regarding crimes in the sphere of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues committed by organized groups, criminal organizations are summarized and systematized, with the following structural elements being distinguished: the event of the crime; the guilt of the person in committing the crime; the size and nature of the sale, the volume of illegal trafficking, the type, quantity, concentration of drugs; the characteristics of the suspect, organized group, criminal organization, the reasons and conditions for committing drug crimes; circumstances that aggravate or mitigate the punishment; the damage caused and other consequences; circumstances that indicate the illegal origin of property; grounds for special confiscation. The list of circumstances of the crime provided for in Chapter XIII of the Criminal Code of Ukraine with such structural elements as the subject of the criminal offense; time, place, method of criminal activity; information that

characterizes the suspect, organized group, criminal organization.

A typical algorithm of evidence in criminal proceedings on organized groups and criminal organizations in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues is proposed at the initial stage of the investigation: appointment of a prosecutor (group of prosecutors), as well as an investigator (group of investigators); qualification of the detected crime according to the relevant signs of organized criminal activity in the sphere of drug trafficking; formation of an investigative and operational group; conducting urgent and priority investigative (search) actions (examination of the scene of the incident, examination of substances and objects, appointment of examinations, interrogation, search of the home or other property of a person) and drawing up relevant protocols; conducting a search and imposing an arrest on the suspect's assets.

Recommendations are provided on the use of NSRD as a means of collecting evidence in criminal proceedings on organized groups and criminal organizations in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues, the main purpose of which is to provide reliable and admissible evidentiary material regarding the fact of criminal activity at the implementation stage; Detention of a person immediately after or during the commission of an illegal act; consolidation of the collected evidentiary information in accordance with the requirements of criminal procedural law by conducting urgent investigative (search) actions.

The peculiarities of the interrogation tactics of suspects and witnesses who appear in criminal proceedings against transnational organized groups and criminal organizations in the sphere of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues are revealed, which is due to the conflict nature (refusal to give testimony, reporting knowingly false information or denying the fact of the crime) and requires the use of a flexible system of tactical techniques aimed at overcoming resistance to the investigation. Attention is also paid to the organization and tactics of conducting an examination of substances and objects that may be the subject of a crime and serve as material evidence and constitute the material basis for the further

appointment of forensic examinations, the results of which are formalized in the form of expert opinions - one of the key sources of evidentiary information in criminal proceedings.

A methodology for conducting covert investigative (detective) actions as a means of fixing an organized group and criminal organization in the sphere of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues has been developed, with the following sequential actions defined: procedural (entering information into the ERDR and maximum concealment of information about the circumstances of the crime, the leadership of the organized form of complicity); organizational and tactical (selection of covert investigative (detective) actions - control over the commission of a crime in the form of controlled delivery and operational (controlled) purchase; audio, video surveillance of a person; removal of information from electronic communication networks/information systems; surveillance of a person, thing or place, audio, video surveillance of a place; performance of a special task to uncover the criminal activity of an organized group or criminal organization) in order to establish the presence and consolidation of the fact and circumstances of drug trafficking; obtaining a procedural decision on their conduct; involvement of authorized entities in their conduct; direct participation in their conduct); additional (adoption of other procedural and operational actions to ensure the effectiveness of covert investigative (search) actions).

Recommendations are provided on the interaction of subjects of evidence in criminal proceedings on organized groups and criminal organizations in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues at the domestic and international (coordination of actions with foreign partners to combat transnational organized drug crime in the forms of: creation of joint investigative groups; sending requests for international legal assistance; organization of procedural measures; assistance in the extradition of suspects/accused) levels.

Keywords: organized groups, criminal organizations, narcotic drugs, psychotropic substances, criminal proceedings, criminal procedural proof, suspect, criminal procedural means, pre-trial investigation, procedural activity of the

investigator, operative-search measures, investigative (search) actions, inspection, search, interrogation, covert investigative (search) actions, operative-search characteristics, international search, international cooperation, interaction.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Поярков А. Ю. Кримінальні процесуальні засоби доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Право і суспільство*. 2024. № 4. С. 301–307. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.41>

2. Поярков А. Ю. Правові засади доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2024. Вип. 84, ч. 4. С. 111–117. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.15>

3. Поярков А. Ю. Докази у кримінальному провадженні про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: поняття та види. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2025. Вип. 87, ч. 4. С. 29–135. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.19>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Поярков А. Ю. Предмет доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 листоп. 2023 р.)*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 334–336.

5. Поярков А. Ю. Особливості доказування про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчинені організованими групами, злочинними організаціями. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України: матеріали кругл. столу (Київ, 27 жовт. 2023 р.)*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 302–305.

6. Поярков А. Ю. Особливості взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції України в кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняють організовані групи, злочинні організації. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції: матеріали міжвідомчого наук.-практ. кругл. столу* (Київ, 28 берез. 2024 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 309–311.

7. Поярков А. Ю. Міжнародне правове забезпечення видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, у кримінальних провадженнях про транснаціональні організовані групи у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали всеукр. наук.-практ. конф* (Київ, 2 трав. 2024 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 248–301.

8. Поярков А. Ю. Структурні елементи доказування в кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи: матеріали міжвідомчого наук.-практ. кругл. столу* (Київ, 21 листоп. 2024 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 384–387.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ, ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ	31
1.1. Стан наукової розробки проблем кримінальної процесуальної діяльності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні	31
1.2. Правові засади доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями.....	48
1.3. Іноземний досвід регламентації кримінальної процесуальної діяльності щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями	79
Висновки до розділу 1	103
РОЗДІЛ 2. ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ, ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ	109
2.1. Характеристика обставин події злочинів, що підлягають доказуванню....	109
2.2. Інші окремі обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів	137
2.2.1. Винуватість учасників організованих груп і злочинних організацій	137

	15
2.2.2. Обставини, що характеризують особу обвинуваченого, організовані групи, злочинні організації	145
2.2.3. Причини та умови вчинення злочинів	158
Висновки до розділу 2	174
РОЗДІЛ 3. ЗАСОБИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ, ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ	177
3.1. Доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій	177
3.2. Негласні слідчі (розшукові) дії як засоби збирання доказів у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів	206
3.3. Взаємодія суб'єктів доказування з інституціями сектору безпеки й міжнародними органами у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.....	230
Висновки до розділу 3	247
ВИСНОВКИ.....	252
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	259
ДОДАТКИ.....	294

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЕКПЛ	Європейська конвенція з прав людини
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
НСРД	негласні слідчі (розшукові) дії
ОЗГ	організовані злочинні групи
ОРД	оперативно-розшукова діяльність
СБУ	Служба безпеки України
СРД	слідчі (розшукові) дії

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У XXI ст. Україна опинилася перед викликами численних загроз національній безпеці, серед яких особливе місце посідають війна, процеси глобалізації, пандемії, екстремізм і тероризм, екологічні катастрофи, а також злочинність. Важливою складовою останньої є незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що трансформується у форму організованого наркобізнесу та сприяє зростанню рівня насильства, корупції й загальної криміналізації суспільства, при цьому не визнає кордонів і уражає осіб незалежно від їх соціального статусу, статі, релігійної приналежності чи расової належності.

Сфера наркобізнесу характеризується активною участю організованих груп та злочинних організацій, які отримують значні незаконні прибутки, що в подальшому легалізуються через вкладення у легальний бізнес, що свідчить про поступове злиття наркобізнесу з організованою злочинністю, ознаками якої є наявність ієрархічної структури, жорсткої внутрішньої дисципліни, чіткого розподілу ролей, а також корупційної підтримки з боку представників органів державної влади. На підтвердження, у 2014 р. було виявлено 185 організованих формувань, з яких 5 (3,1%) – у сфері обігу наркотиків; у 2015 – 135 (–27%), з них 7 (5%); у 2017 – 210 (+35%): 27 (13%); 2019 – 293 (+2%): 68 (23%); 2021 – 377 (+22%): 95 (25%); 2023 – 499 (+24%): 109 (21%); 2024 – 360 (–27%): 85 (24%). У середньому 85% таких формувань становили організовані групи, у той час як на злочинні організації припадало близько 15% [204; 114]. Останніми роками, Україна утримує позицію транзитної держави в системі міжнародного наркотрафіку з розвиненою інфраструктурою організованих груп і злочинних організацій. Так, у 2024 р. на території держави вилучено 5,7 тон наркотичних засобів, зокрема: канабісу – 4,5 т; макової соломи – 2 т; героїну – 227 кг; метадону – 28 кг; кокаїну – 12 кг; опію – 2 кг; трамадолу – 380 г. Також вилучено 48,8 кг психотропних речовин (амфетамінів – 20,3 кг, інших – 18,5 кг).

Сучасні тенденції наркотрафіку включають інтенсивне використання території України як транзитної у зв'язку з диверсифікацією маршрутів постачання наркотичних засобів до ЄС. Особливу загрозу становить збереження високих обсягів надходження наркотиків через тимчасово окуповані території, що використовуються як частина Афгано-Пакистанського маршруту. Крім того, спостерігається диверсифікація «Північного шляху», зокрема в умовах воєнного конфлікту, що супроводжується поширенням наркотизації населення як елемента гібридної війни. Також активізується «Балканський маршрут», у межах якого відбувається транзит через Україну, Молдову, Росію та Румунію. Нарощується потік синтетичних наркотиків азійського походження, посилюється використання безконтактних форм збуту, контрольованих міжнародними злочинними синдикатами.

Варто підкреслити, що сучасна доктрина доказування в кримінальному процесі передбачає дотримання загальних процесуальних засад, до яких віднесено визначення мети, предмета, меж доказування, класифікації та оцінки доказів. Особливої уваги потребує діяльність слідчих і прокурорів щодо виявлення, фіксації, вилучення та дослідження доказів, а також їх належного процесуального використання. У цьому контексті питання доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп і злочинних організацій у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є надзвичайно актуальними як для теорії кримінального процесу, так і для практики досудового розслідування та судового розгляду.

З огляду на зазначене, виникає нагальна потреба в переосмисленні системи забезпечення національної безпеки, зокрема шляхом посилення протидії наркотизації населення та пов'язаної з нею криміналізації суспільства за допомогою ефективного використання кримінального процесуального інструментарію.

Науково-теоретичним підґрунтям дослідження, стали праці вітчизняних фахівців в яких досліджуються питання кримінального процесуального доказування, а саме: Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуші, В. І. Галагана, О. І. Галагана,

І. В. Гловюк, В. Г. Гончаренка, М. Л. Грібова, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, Є. Г. Коваленка, Л. М. Лобойка, Є. Д. Лук'янчикова, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, Д. Б. Сергєєвої, О. С. Старенького, Г. М. Степанова, О. В. Таран, О. Ю. Татарова, Л. Д. Удалової, О. Ю. Хахуцяк, М. С. Цуцкірідзе, Ю. М. Чорноус, А. В. Шевчишена, О. Г. Шило, М. Є. Шумила, О. Г. Яновської та ін. У контексті предмету дослідження варто звернути увагу на комплексні наукові розробки окремих дослідників: С. М. Стахівського (2005 р.), Н. А. Запорощенко (2011 р.), А. П. Сакаля (2014 р.), А. В. Заклюки (2016 р.), А. А. Павлишиної (2017 р.), В. В. Вапнярчука (2018 р.), М. І. Станковича (2019 р.), Я. О. Помаза (2023 р.), В. В. Солов'я (2023 р.) та ін.

У наукових дослідженнях окремих авторів ґрунтовно розроблялися питання організованими групами, злочинними організаціями та протидії злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Серед них: В. І. Василичук, Ю. О. Гресь, В. В. Лисенко, Є. С. Назимко, О. В. Одерій, С. О. Павленко, В. Г. Севрук, О. С. Тарасенко, В. В. Тіщенко, Р. П. Томма, Д. М. Цехан, В. М. Шевчук та ін.

Доктринальні положення, сформульовані зазначеними авторами, мають важливе методологічне значення. Водночас сучасні реалії розвитку злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, засвідчують, що вона набула принципово нової якості, трансформується не лише в злочинні організації різного ступеня складності, чисельності та масштабів впливу, а й здатна утворювати квазі-державні об'єднання кримінальної спрямованості. Саме тому потребує детального вивчення зміст обставин, які підлягають встановленню, а також наукове обґрунтування пропозицій щодо розв'язання теоретичних і праксеологічних проблем, які виникають під час збирання доказів у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями. Викладене зумовлює актуальність обраної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019); Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020), Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023); Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 року № 1126). Робота відповідає Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454) і Пріоритетним напрямом наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки (рішення Вченої ради від 21 грудня 2020 року, протокол № 23).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 31 жовтня 2023 року (протокол № 22).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є формування теоретичних, правових і праксеологічних засад доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями, з розробленням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення кримінального процесуального законодавства та відповідної правозастосовної практики.

Мета дисертаційного дослідження зумовила постановку й необхідність вирішення наступних *завдань*:

– з'ясувати стан наукової розробки проблем кримінальної процесуальної діяльності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;

– визначити правові засади доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями;

– узагальнити іноземний досвід регламентації кримінальної процесуальної діяльності щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями;

– надати характеристику обставин події злочинів, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;

– розкрити процесуальні особливості інших обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;

– визначити особливості доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій;

– виокремити специфіку використання НСРД як засобів збирання доказів у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;

– окреслити напрями взаємодії суб'єктів доказування з інституціями сектору безпеки й міжнародними органами під час збирання доказів у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають під час виявлення і розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Предмет дослідження – доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями.

Методи дослідження. У процесі виконання дисертаційного дослідження застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, які забезпечили досягнення поставленої мети та реалізацію завдань, сформульованих у дослідженні, зокрема *діалектичний* – для кримінального процесуального аналізу доказування як теоретико-практичної проблеми в межах усієї роботи, формуванні висновків до розділів і загальних оцінок (розділи 1–3); *історико-правовий* – у процесі розкриття сучасного стану наукових досліджень, законодавства й правозастосовної кримінальної процесуальної практики (підрозділи 1.1); *порівняльно-правовий (компаративістський)* – для виявлення особливостей регламентації кримінальної процесуальної діяльності щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями в Україні, міжнародній практиці та іноземних країнах, а також оцінки можливостей упровадження іноземного досвіду у вітчизняну кримінальну процесуальну практику (підрозділи 1.3, 3.3); *системно-структурний* – для аналізу діяльності організованих груп та злочинних організацій у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (підрозділ 1.2, розділ 2) та надання характеристики обставин події злочинів та іншим елементам, що підлягають доказуванню у таких кримінальних провадженнях (підрозділи 2.1, 2.2); *формально-логічний та моделювання* – при визначенні засобів збирання доказів у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями (розділ 3), зокрема специфіки використання СРД (підрозділ 3.1) та НСРД (підрозділ 3.2), а також взаємодії суб'єктів доказування з інституціями сектору безпеки України

й міжнародними органами (підрозділ 3.3).

Таким чином, застосування зазначеного комплексу методів забезпечило комплексний, міждисциплінарний підхід до розв'язання поставлених у дисертаційному дослідженні завдань та дозволило отримати науково обґрунтовані висновки і пропозиції щодо удосконалення процесу доказування у кримінальних провадженнях про організовані форми у сфері незаконного обігу наркотичних засобів.

Емпіричну базу дослідження становлять зведені дані вивчення 535 кримінальних проваджень за ст. 307–320 КК України упродовж 2014–2024 рр. з усіх областей країни; узагальнені результати опитувань 53 прокурорів, 95 слідчих та 115 оперативних працівників Департаменту боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України у містах Дніпро, Київ, Львів, Одеса; аналітичні узагальнення, підготовлені Національною поліцією України, Офісом Генерального прокурора та Державною судовою адміністрацією України; статистичні та інформаційні матеріали міжнародних організацій, зокрема Управління ООН з наркотиків та злочинності (UNODC), Європейського центру моніторингу з наркотиків та наркотичної залежності (EMCDDA), Комітету експертів з оцінювання заходів протидії відмиванню коштів (MONEYVAL), Всесвітньої митної організації (WCO).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексним дослідженням теоретичних та праксеологічних засад доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями, в якому на основі аналізу чинного законодавства та правозастосовної практики сформульовано висновки концептуального характеру, що дають змогу розв'язати низку проблем прикладного характеру, пов'язаних із реалізацією органами досудового розслідування їх процесуальних повноважень. Зокрема:

вперше:

– на основі положень комплексної концепції кримінального процесуального доказування з'ясовано, що основними видами засобів кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є: (а) фактичні дані; (б) докази як єдність фактичних даних та їх джерел (показання, речові та електронні докази, висновки експертів); (в) способи отримання або способи перевірки вже отриманих доказів (СРД, у тому числі й негласні; витребування речей чи документів; отримання речей чи документів; тимчасовий доступ до речей і документів; ознайомлення з матеріалами кримінального провадження; призначення ревізій та перевірок у кримінальному провадженні; залучення спеціаліста);

– науково аргументовано доцільність запровадження у практику розслідування злочинів, пов'язаних з діяльністю організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотиків, іноземного досвіду правової регламентації та організаційного забезпечення окремих процесуальних дій (США, Франція, Німеччина, Канада) в частині надання додаткових повноважень спеціалізованим підрозділам, що протидіють наркотизму, зокрема щодо підстав і процедури проведення обшуку; спрощення процедури розгляду справ, пов'язаних із обігом наркотиків, використання угод про співпрацю з органами досудового розслідування; захисту прав і законних інтересів осіб, які потрапляють до організованої злочинної небезпеки; депортації іноземних громадян, підозрюваних у зв'язках із «наркосиндикатами»; продовження термінів превентивного тримання під вартою осіб, підозрюваних у транснаціональному наркотизмі; кримінального переслідування за вчинення дій, що ускладнюють ідентифікацію особи;

– запропонований типовий алгоритм доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів на початковому

етапі розслідування: призначення прокурора (групи прокурорів), а також слідчого (групи слідчих); кваліфікація виявленого злочину за відповідними ознаками організованої злочинної діяльності у сфері наркобізнесу; формування слідчо-оперативної групи; проведення невідкладних та першочергових СРД (огляд місця події, огляд речовин і об'єктів, призначення експертиз, допит, обшук житла чи іншого володіння особи) та складання відповідних протоколів; здійснення пошуку та накладення арешту на активи підозрюваного;

– розроблено алгоритм проведення НСРД як засобу фіксації організованої групи та злочинної організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів із визначенням таких послідовних дій: процесуальні (внесення відомостей до ЄРДР, встановлення обставин злочину, керівну ланку організованої форми співучасті); організаційно-тактичні (вибір НСРД – контроль за вчиненням злочину у формі контрольованої поставки та оперативної (контрольованої) закупки; аудіо-, відео контроль особи; зняття інформації з електронних комунікаційних мереж/інформаційних систем; спостереження за особою, річчю або місцем, аудіо-, відеоконтроль місця; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації) з метою встановлення наявності та закріплення факту й обставин наркобізнесу; отримання процесуального рішення про їх проведення; залучення уповноважених суб'єктів до їх проведення; безпосередня участь в їх проведенні); додаткові (прийняття інших процесуальних дій по забезпеченню ефективності проведення НСРД);

удосконалено:

– теоретичне розуміння засобів кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів як системи взаємозалежних і взаємопов'язаних процесуальних механізмів, які мають пізнавально-практичний та розумовий характер, що застосовуються уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом у кримінальному провадженні для забезпечення реалізації

мети кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні злочинів передбачених розділом XIII КК України вчинених організованою групою, злочинною організацією;

– деталізацію обставин, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинених організованими групами, злочинними організаціями, з виокремленням таких структурних елементів: подія злочину (предмет злочинного посягання; час, місце, спосіб злочинної діяльності); винуватість особи у вчиненні злочину; розмір і характер збуту, обсяги незаконного обігу, вид, кількість, концентрація наркотиків; характеристика особи підозрюваного, організованої групи, злочинної організації, причин та умов вчинення наркозлочинів; обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання; завдана шкода та інші наслідки; обставини, які свідчать про незаконне походження майна; підстави для спеціальної конфіскації;

– розподіл факторів, які об'єктивно сприяють наркозлочинності та визначають характер і рівень залучення до неї організованих груп, у тому числі транснаціонального масштабу, що сприяє правильному встановленню мотивів, цілей, форм співучасті та інших елементів доказування відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК України, на: загальні – пов'язані з політичними умовами, економічною нестабільністю, регіональною нерівністю, зростанням тіньової економіки та соціальною маргіналізацією населення (формують сприятливе середовище для виникнення і функціонування злочинних об'єднань у сфері наркобізнесу); спеціальні (галузеві) – охоплюють недоліки в організації протидії наркозлочинності, у тому числі й органів досудового розслідування; індивідуальні (особистісні) – включають морально-психологічні характеристики конкретних осіб, їх схильність до девіантної поведінки, сформовані установки щодо допустимості протиправного збагачення, що має значення для визначення суб'єктивної сторони вчиненого діяння та ступеня вини;

дістало подальший розвиток:

– наукові підходи до визначення *мети кримінального процесуального доказування* як встановлення або спростування обставин небезпечного діяння, пов'язаного з вчиненням злочину організованими групами, злочинними організаціями у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; *доказів* як єдності фактичних даних та процесуальних джерел, які були відшукані, виявлені, встановлені, розшукані, витребувані, вилучені, перевірені та оцінені з точки зору їх належності, допустимості та достовірності, а також належним чином оформлені відповідно до встановленого кримінального процесуального порядку; *речових доказів* як матеріальних об'єктів, отриманих у встановленому законом порядку, які за своїми об'єктивно сформованими зовнішніми ознаками, внутрішніми властивостями, а також місцем, часом та обставинами виявлення здатні сприяти встановленню наявності або відсутності обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню згідно зі ст. 91 КПК України;

– кримінально-процесуальна характеристика показань, речових доказів, висновку експерта (у широкому значенні виступають одночасно: засобами кримінального процесуального доказування – інструменти збирання та перевірки доказової інформації; видами доказів – форми відображення фактичних даних; процесуальними джерелами доказів – нормативно визначені джерела отримання доказової інформації у межах кримінального провадження) із внесенням змін та доповнень до ст. 96, 98 КПК України;

– систематизація способів вчинення злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів організованими групами;

– типологізація учасників злочинних формувань, що діють у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, з урахуванням ієрархічного поділу функцій у межах організованих груп та злочинних організацій: (а) керівна ланка – лідери і координатори (ініціатори створення організованої групи, здійснюють загальне планування, забезпечують матеріально-технічну базу та

контролюють реалізацію злочинного задуму), ролі варіюватися від засновника (ініціатора), організатора до безпосереднього керівника або керівника-виконавця; (б) стратегічна ланка – особи, які здійснюють ключові логістичні й операційні функції (контрабандисти, заготівельники, викрадачі, виробники, оптові покупці) щодо забезпечення постійного обігу наркотиків у великих обсягах і масштабах; (в) виконавча ланка – виконавці злочинних дій (перевізники, охоронці, роздрібні збувачі, утримувачі наркопритонів та ін.), які реалізують основну частину злочинної діяльності, перебуваючи у підпорядкованому становищі;

– процесуальні особливості допиту підозрюваних та свідків, які фігурують у кримінальних провадженнях щодо транснаціональних організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, зумовленого конфліктним характером (відмова від дачі показань, повідомлення завідомо неправдивих відомостей або заперечення факту злочину) й вимагає застосування гнучкої системи тактичних прийомів, спрямованих на подолання протидії розслідуванню;

– організація та тактика проведення огляду речовин і об'єктів, які можуть бути предметом злочину та виступати речовими доказами й становлять матеріальну основу для подальшого призначення судових експертиз, результати яких оформлюються у вигляді висновків експертів – одного з ключових джерел доказової інформації у кримінальному провадженні;

– рекомендації щодо використання НСРД як засобів збирання доказів у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, основна мета яких полягає у забезпеченні достовірного й допустимого доказового матеріалу щодо факту злочинної діяльності на етапі реалізації; затримання особи безпосередньо після вчинення або під час вчинення протиправного діяння; закріплення зібраної доказової інформації у відповідності до вимог кримінального процесуального закону шляхом проведення невідкладних СРД;

– організаційні та процесуальні засади взаємодії суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів на внутрішньодержавному й на міжнародному (координація дій із іноземними партнерами, щодо протидії транснаціональній організованій наркозлочинності за формами: створення спільних слідчих груп; направлення запитів про міжнародну правову допомогу; організація процесуальних заходів; сприяння в екстрадиції підозрюваних/обвинувачених) рівнях.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження можуть використовуватися у:

науково-дослідній сфері – для подальшого розроблення наукових проблем доказування у кримінальних провадженнях (акт Національної академії внутрішніх справ від 27.03.2025 року № 27-нд);

правозастосовній діяльності – у системі службової підготовки та в практичній діяльності органів досудового розслідування з метою розроблення та вдосконалення відомчих нормативно-правових актів, підготовки посібників, методичних рекомендацій (акти Головного управління Національної поліції в Сумській області від 10.04.2025 року; Управління стратегічних розслідувань в Сумській області Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України від 11.04.2025 року);

освітньому процесі – під час підготовки та проведення лекцій, семінарських і практичних занять з курсантами та слухачами закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальний процес України», «Доказування у кримінальному провадженні», «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів» (акт Національної академії внутрішніх справ від 11.03.2025 року № 21-оп).

Апробація результатів дисертації. Робота підготовлена на кафедрі кримінальної юстиції процесу Національної академії внутрішніх справ. Основні положення, висновки та рекомендації дисертації доповідалися та були оприлюднені у виступах автора на міжнародних і всеукраїнських науково-

практичних конференціях, круглих столах, зокрема: «Актуальні проблеми кримінального права (м. Київ, 23 листопада 2023 р.); «Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України» (м. Київ, 27 жовтня 2023 р.); «Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції» (м. Київ, 28 березня 2024 р.); «Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку (м. Київ, 2 травня 2024 р.); «Актуальні питання криміналістики та судової експертизи» (м. Київ, 21 листопада 2024 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено у восьми наукових публікаціях, з яких три опубліковано у наукових фахових виданнях України, п'ять тез наукових доповідей на науково-практичних конференціях та круглих столах.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (323 найменувань на 35 сторінках) та чотирьох додатків на 19 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 312 сторінок, із них основний текст – 258 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ, ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

1.1. Стан наукової розробки проблем кримінальної процесуальної діяльності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні

На початку ХХІ ст. світ вступив у фазу інтенсивної глобалізації, що охоплює ключові сфери суспільного розвитку, зокрема фінансову, виробничу, інтеграційну, інформаційно-комунікаційну, електронну торгівлю та цифрову трансформацію. Ці процеси, переважно позитивного характеру, відображають новітній етап еволюції світового співтовариства та формують нові виклики й можливості для національних політик. В умовах поступової інтеграції України до світового та європейського правового, економічного і соціального простору, а також у контексті імплементації Цілей сталого розвитку, визначених ООН, зростає актуальність удосконалення державної політики у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Зазначена політика має ґрунтуватися на принципах інтегрованого й збалансованого підходу, що враховує потреби захисту здоров'я населення, забезпечення публічної безпеки, соціальної стабільності, а також гарантування основоположних прав і свобод людини. Удосконалення системи контролю за обігом наркотиків у цьому контексті передбачає міжвідомчу координацію, посилення профілактичних заходів, реформування кримінальної юстиції, забезпечення доступу до медико-соціальної допомоги та дотримання міжнародних зобов'язань України у сфері протидії наркозлочинності [216].

Попри численні позитивні аспекти глобалізації, цей процес має й тіньову сторону, що виявляється в активізації транснаціональних загроз, зокрема організованої злочинності, міжнародного тероризму та наркобізнесу. Глобальна мобільність, розвиток транспортних і комунікаційних систем, зростання обсягів міжнародної торгівлі створюють сприятливі умови для незаконної діяльності, у тому числі в сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин.

Упродовж останніх десятиліть відзначається стрімкий процес транснаціоналізації наркобізнесу, що має всі ознаки глобальної загрози. Цей процес охоплює дедалі більше країн і регіонів світу, сприяючи масштабному виробництву наркотичних засобів, розширенню каналів їх розповсюдження та формуванню складної інфраструктури злочинного обігу. Наркобізнес приносить надприбутки, що використовуються як для легалізації доходів, так і для фінансування інших форм кримінальної діяльності, підриваючи основи національної безпеки, економіки та правопорядку.

Відповідно до положень Угоди про асоціацію між Україною, ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії та державами-членами ЄС [263], Україна взяла на себе міжнародно-правові зобов'язання щодо посилення протидії організованій злочинності, легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також щодо зменшення як пропозиції, так і попиту на незаконні наркотичні засоби, психотропні речовини та їх аналоги.

Виконання зазначених зобов'язань передбачає гармонізацію національного законодавства з правовою системою ЄС, впровадження комплексних механізмів кримінального процесуального реагування, реформування інститутів досудового розслідування, а також активізацію міждержавної співпраці у сфері правоохоронної діяльності[142].

У цьому контексті важливу роль відіграє інтеграція України до загальноєвропейської системи безпеки, що передбачає обмін інформацією, участь у спільних операціях та застосування єдиних підходів до ідентифікації, розслідування наркозлочинів, включаючи транскордонні правопорушення. Зазначені заходи мають на меті не лише зміцнення потенціалу національної

системи правосуддя, але й утвердження європейських цінностей у сфері захисту прав людини, верховенства права та безпеки громадян [225].

Відповідно до термінології, що використовується в документах Організації Об'єднаних Націй, поняття «проблема наркотиків» охоплює широкий спектр явищ, пов'язаних з незаконним культивуванням, виробництвом, виготовленням, зберіганням, розповсюдженням, збутом, попитом, обігом та розподілом наркотичних засобів і психотропних речовин, включаючи стимулятори амфетамінового ряду та прекурсори. До зазначеного переліку також віднесено пов'язану з цим злочинну діяльність, зокрема відмивання доходів, одержаних від наркоторгівлі (так званих «наркодоларів»). У науковій літературі, медіа, політичній риторичі та правозастосовній практиці сукупність вказаних проявів найчастіше узагальнюється терміном «незаконний обіг наркотиків», що виступає як загальна категорія для позначення кримінальної активності у сфері психоактивних речовин. Це поняття є ключовим для розуміння сучасної наркоситуації, формування державної політики у сфері охорони здоров'я, кримінальної юстиції та національної безпеки [217].

Організована злочинність є складним і стійким негативним соціальним явищем, що становить безпосередню загрозу національній безпеці держави. Вона пов'язана зі створенням і функціонуванням організованих злочинних груп і злочинних організацій, діяльність яких характеризується високим рівнем ієрархічної структурованості, стабільністю складу, змовницьким характером дій та конспірацією. Зазвичай такі утворення спеціалізуються на вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIII КК України («Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення») [119], які, за статистичними даними, складають близько 71% злочинів, вчинених організованими структурами [204; 214; 114; 115].

Окрім безпосереднього впливу на злочинність, організовані форми сприяють консолідації злочинного капіталу, його подальшій легалізації, а також

формуванню розгалужених транснаціональних наркомереж і стійких каналів наркотрафіку. Зазначений напрям є одним із найбільш динамічних і небезпечних сегментів діяльності організованої злочинності, що поєднує елементи економічної злочинності, корупції, торгівлі людьми та незаконної міграції.

В Україні організована злочинність продовжує розвиватися та набуває дедалі чіткішої внутрішньої структури, інтегруючись у соціально-економічні, політичні та правоохоронні сфери. Цей процес супроводжується втягуванням до злочинної діяльності представників різних верств населення, а також окремих посадових осіб органів державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органів та судової системи. Така тенденція зумовлює необхідність комплексного підходу до протидії організованій злочинності, зокрема в частині її проявів у сфері наркобізнесу, з використанням аналітичного інструментарію, міжнародного досвіду та сучасних кримінальних процесуальних засобів [65].

Як відзначає А. А. Павлишина, досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, та забезпечення належного доказування у кримінальних провадженнях цієї категорії суттєво ускладнюються низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників. З одного боку, спостерігається постійне зростання кількості злочинів у сфері наркобізнесу, розширення їх географії, а також ускладнення способів вчинення правопорушень завдяки використанню новітніх інформаційних, комунікаційних і логістичних технологій. З іншого – залишається недостатньо розробленою сучасна система науково обґрунтованих рекомендацій щодо фіксації, збирання та процесуального оформлення доказів у відповідних кримінальних провадженнях. Водночас не можна стверджувати, що наукова спільнота залишає поза увагою вказані проблеми. У науковій літературі представлено низку ґрунтовних досліджень, присвячених діяльності правоохоронних органів, адвокатури та суду в умовах протидії незаконному обігу наркотичних засобів. Питання виявлення, документування, досудового

розслідування злочинів у сфері наркобізнесу, а також процесуального забезпечення доказування стали предметом численних монографічних і дисертаційних досліджень, наукових статей та методичних рекомендацій [172].

Однак, попри наявність наукових напрацювань, ціла низка теоретичних та практичних проблем залишається невирішеною або вирішеною лише частково. У контексті наук кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, кримінології дослідники вивчають різні проблеми протидії злочинам, пов'язаним із наркотиками.

Таким чином, наукові доробки за цим напрямом варто розподілити на такі групи:

1) протидія організованій злочинності й окремим видам злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. У період незалежності України вагомим внеском у дослідження феномену організованої злочинності стала наукова праця В. Д. Гвоздецького «Організована злочинність як об'єкт соціально-філософського аналізу» (1997 р.) [40, с. 11–12]. Особливу увагу В. Д. Гвоздецький приділив характеристиці організованої злочинності як найбільш стійкої, чітко структурованої, ієрархічно організованої форми злочинної діяльності, яка становить найвищий рівень кримінальної організації. Автор підкреслює, що організована злочинність має здатність до інтеграції в державно-владні структури, використовуючи їх у власних корисливих інтересах, що значно ускладнює її виявлення і протидію [40, с. 12–16].

Подальший розвиток наукових підходів до вивчення організованої злочинності в Україні отримав відображення у працях вітчизняних дослідників кінця 1990-х – поч. 2000-х рр., які зробили вагомий внесок у кримінологічне та кримінально-правове осмислення цього явища. Зокрема, у дисертаційному дослідженні В. В. Василевича «Боротьба з озброєними формами організованої злочинності корисливо-насильницького спрямування» (1998 р.) були сформульовані нові підходи до запобігання організованій злочинності з урахуванням її озброєного та насильницького характеру [26]. Є. К. Марчук у науковій праці «Кримінологічна та кримінально-правова характеристика

злочинних організацій» (1998 р.) здійснив поглиблений аналіз сутності злочинних організацій як форми співучасті, надав їх кримінологічну та кримінально-правову характеристику, а також підкреслив випереджувальний характер дій цих структур, здатність до стратегічного планування та перманентної адаптації до змін у правоохоронному середовищі [144, с. 6–15]. У свою чергу, І. В. Пшеничний у дисертаційному дослідженні «Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у протидії їй» (2000 р.) розкрив феномен транснаціональної організованої злочинності, виокремив міжнародні та національні підходи до класифікації ключових ознак транснаціональних злочинних груп, а також розробив практичні рекомендації щодо вдосконалення законодавчого та організаційного забезпечення боротьби з ними [222].

Зазначені дослідження заклали наукове підґрунтя для подальшої кодифікації правових норм, спрямованих на протидію організованій злочинності в Україні, а також стали теоретичною основою для розвитку відповідної практики правоохоронних органів щодо протидії злочинним організаціям, у тому числі в контексті наркозлочинності.

У 2004 році Б. В. Лизогубом було захищено дисертаційне дослідження на тему: «Організовані злочинні угруповання: класифікація та заходи протидії», у межах якого вперше здійснено уніфіковану класифікацію організованих злочинних угруповань [130, с. 6]. У тому ж році А. М. Мельников здійснив ґрунтовне дослідження теоретичних та прикладних аспектів визнання групи осіб як суб'єкта злочину [145, с. 7].

Питання співучасті в злочині отримало також висвітлення у дисертації Г. П. Жаровської «Співучасть у злочині за кримінальним правом України» (2004 р.). Авторка звертає увагу на те, що інститут організованої групи є штучно сконструйованим у чинному законодавстві, оскільки ознаки цього суб'єкта значною мірою збігаються як із характеристиками групи осіб, що діє за попередньою змовою, так і з ознаками злочинної організації [66, с. 7–16].

Значну наукову цінність становить дослідження В. Г. Пшеничного

«Запобігання поширенню наркотизму в Україні (кримінологічна та кримінально-правова характеристика)» [219], у межах якого автор сформулював власні дефініції понять «наркотизм» та «наркотична злочинність», окресливши їх ключові ознаки. У роботі розкрито роль міжнародних організацій та міждержавних інституцій у сфері протидії незаконному обігу наркотиків [220]. У свою чергу, Е. В. Расюк у дисертаційному дослідженні «Кримінологічна характеристика та запобігання транснаціональному наркобізнесу в Україні» (2005 р.) представив комплексну характеристику транснаціонального наркобізнесу як особливого виду організованої транснаціональної злочинності [224].

У 2010 році С. О. Сорока в межах дисертації на тему «Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії» розглянув наркобізнес як складне соціально-правове явище, що включає сукупність взаємопов'язаних злочинів, зокрема контрабанду наркотичних засобів, яку автор обґрунтовано виділив як складову частину загального механізму організованої злочинності [242]. Водночас, О. Ю. Шостко у межах наукового дослідження, присвяченого теоретичним та прикладним аспектам протидії організованій злочинності в європейських країнах, розглянула основні підходи до визначення поняття «організована злочинність» у практиці держав-членів ЄС [281, с. 6, 18]. Того ж року М. Г. Вербенський, досліджуючи кримінологічні аспекти транснаціональної злочинності, зосередився на з'ясуванні генези поняття «злочинність» як методологічної передумови для подальшого аналізу ланцюга: «злочинність» – «організована злочинність» – «транснаціональна злочинність». Автор простежив процес формування та розвитку транснаціональної злочинності в Україні періоду незалежності, акцентуючи на необхідності уніфікації національного законодавства з міжнародними стандартами, а також на важливості забезпечення узгодженої діяльності правоохоронних органів у міжнародному співробітництві [28, с. 9–13].

Окремі вчені зосредили увагу на суміжних проблемах протидії незаконному обігу наркотиків, зокрема: С. В. Лосич дослідив кримінальну

відповідальність за схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів [134]; Л. В. Раєцька розглянула кримінологічні засади протидії наркоманії в Україні [223]; А. А. Музика проаналізував питання відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів [155; 157]; А. А. Вознюк і В. С. Щирська висвітлили проблематику запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виготовлення чи виробництва наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів [36]; О. М. Литвак та І. В. Однолько – питання запобігання наркозлочинності серед неповнолітніх кримінально-правовими засобами [131]; О. П. Горох – проблематику покарання за незаконний обіг наркотичних засобів [156].

Сучасне комплексне дослідження проблем протидії наркозлочинності в Україні представлено в праці Є. О. Гладкової «Кримінологічні засади стратегії й тактики протидії наркозлочинності в Україні» [41]. У 2023 р. В. В. Соловей представив результати дисертаційного дослідження на тему: «Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні» [240]. Дослідження має міждисциплінарний характер і акцентує увагу на комплексі організаційно-правових і практико-орієнтованих заходів, спрямованих на протидію організованим формам наркозлочинності. Окрему регіональну специфіку було розкрито в роботі О. В. Мазуренка, присвяченій темі «Запобігання незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у Причорноморському регіоні материкової України» [139].

2) кримінально процесуальні засади доказування у кримінальних провадженнях.

Предметом теорії доказування, як слушно зазначають дослідники, є: 1) концептуальні засади теорії доказів; 2) сукупність правових норм, які регламентують процес доказування, а також теорія й практика їх застосування; 3) структурні елементи процесу доказування (об'єкт, предмет, мета, завдання, засоби, суб'єкти, результат), його стадії та стандарти; 4) теоретичні основи,

правове регулювання та практичний аспект доказування у зарубіжних правових системах; 5) підходи до доказування в юрисдикції ЄСПЛ та інших міжнародних інституціях; 6) історія становлення й розвитку доказового права. Предметом власне теорії доказів виступають поняття, сутність, властивості, класифікація та правова природа доказів [179, с. 14–15].

Незважаючи на беззаперечну теоретико-прикладну значущість кримінального процесуального доказування як для подальшого розвитку науки кримінального процесу, так і для удосконалення практичної діяльності суб'єктів кримінального провадження, низка важливих аспектів цієї теорії залишається недостатньо дослідженою. Варто зазначити, що вітчизняна теорія доказування, еволюціонуючи протягом історичного становлення кримінального процесуального права, збагатилася новітніми здобутками суміжних наук – філософії, логіки, психології, соціології, інформатики. Водночас її сучасний розвиток відбувається в умовах активної цифровізації, інформатизації й трансформації кримінального процесуального законодавства України.

Попри формальне закріплення в законодавстві, аналіз сучасної наукової літератури з проблем доказування у кримінальному процесі [248; 249; 91; 90] та правозастосовної практики свідчить про концептуальну недосконалість традиційної моделі, що ускладнює реалізацію кримінального провадження. Як справедливо зауважує М. Є. Шумило, законодавець у чинному КПК України не подолав стереотипів у розумінні феномену доказування, оскільки визначення цього явища як «збирання, перевірка та оцінка доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження» (п. 2 ст. 91 КПК) сутнісно спрощує його зміст, зводячи його лише до формального переліку процесуальних дій, не охоплюючи глибинних характеристик доказової діяльності [284, с. 16].

У науковій літературі зазначено, що така концепція не є універсальною: схема, яка охоплює лише традиційні компоненти (збирання, перевірку, оцінку доказів), не враховує суб'єктний аспект доказування, через що є непридатною

для чіткого розмежування функціональних ролей учасників процесу. Доказування, зображене як односуб'єктний процес, суперечить практиці, де доказова діяльність завжди орієнтована на іншого суб'єкта або суб'єктів, що унеможлиблює адекватне відображення реального механізму доказування [179, с. 20].

До ключових недоліків традиційної концепції також належить використання терміна «збирання доказів» як першого елемента процесу, що суперечить гносеологічній природі доказування у кримінальному провадженні. Такий підхід створює хибне уявлення, нібито докази існують у готовому вигляді ще до їх здобуття у встановленому процесуальному порядку. Це, своєю чергою, призводить до спрощеного трактування процесуальної дії, яка насправді передбачає не просто вилучення матеріальних об'єктів, а їх здобуття, перевірку й оцінку з позицій допустимості, належності, достовірності та достатності в межах конкретного кримінального провадження.

Однією з альтернатив традиційному підходу до кримінального процесуального доказування є «системомиследіяльністьна (функціональна) концепція», автором якої є вітчизняний дослідник В. П. Гмирко. Методологічною основою цієї концепції слугує системомиследіяльністьна методологія (СМД-методологія), яка розглядається як наддисциплінарний інструмент глибокого теоретичного аналізу складних соціально-правових феноменів, зокрема доказування в кримінальному процесі.

На основі цієї методології В. П. Гмирко пропонує розглядати кримінальне процесуальне доказування не як послідовність дій (збирання, перевірка, оцінка доказів), а як структуровану систему, що складається із семи взаємопов'язаних функціональних компонентів, які він позначає як «функціональні місця» (ФМ), а саме:

1. ФМ-1 – Мета діяльності доказування, що визначає кінцеву ціль процесуальної діяльності;
2. ФМ-2 – Вихідний матеріал діяльності доказування, тобто початкова інформаційна база;

3. ФМ-3 – Спосіб діяльності доказування, як форма організації доказового процесу;
4. ФМ-4 – Засоби діяльності доказування, які включають процесуальні інструменти та технічні ресурси;
5. ФМ-5 – Носії діяльності доказування, до яких належать суб'єкти провадження;
6. ФМ-6 – Перетворювальний процес, тобто діяльність з перетворення вихідного матеріалу в юридично значиму інформацію;
7. ФМ-7 – Продукт діяльності доказування, яким виступає система встановлених фактів, що підтверджуються належними та допустимими доказами [46].

Зміст кожного з цих елементів В. П. Гмирко докладно розкрив у ряді своїх наукових публікацій, підкреслюючи значення кожного функціонального компоненту для досягнення об'єктивної істини в межах кримінального провадження.

Іншим сучасним підходом, що також перебуває в межах системного аналізу, є «системна концепція кримінального процесуального доказування», запропонована вітчизняним вченим В. В. Вапнярчуком [24, с. 41]. В її основу покладено інтеграцію положень загальної теорії пізнання, СМД-методології та принципів функціональної організації процесуальної діяльності.

На думку дослідника, доказування в кримінальному провадженні слід розглядати як систему, що складається з чотирьох ключових елементів:

1. Об'єкт доказування – фактичні обставини, що мають значення для встановлення істини;
2. Суб'єктивна сторона доказування – пізнавальна діяльність суб'єкта;
3. Об'єктивна сторона доказування – сукупність зовнішніх процесуальних дій і процедур;
4. Суб'єкт доказування – особа (орган), уповноважена здійснювати збір, аналіз і представлення доказів.

Ці компоненти, за В. В. Вапнярчуком, перебувають у взаємодії, а їх інтегративна єдність генерує нову емерджентну (системоутворюючу) властивість – спроможність системи досягати поставленої мети кримінального провадження, а саме: встановлення об'єктивної істини та реалізація принципів верховенства права, справедливості й змагальності сторін.

На основі запропонованого підходу дослідник формулює розгорнуте визначення поняття кримінального процесуального доказування: це пізнавальна і проектно-реалізаційна діяльність уповноваженого суб'єкта, що полягає у: – дослідженні обставин кримінального правопорушення; – формуванні на основі відповідного стандарту доказування теоретико-інформаційної моделі (власної правової позиції); – подальшій реалізації цієї моделі через процесуальне декларування та обґрунтування, що спрямоване на переконання інших учасників провадження та/або суду в її істинності [24, с. 46].

Таким чином, обидві зазначені концепції – як системомиследіяльнісна, так і системна – демонструють науково обґрунтовану спробу подолати обмеження традиційної парадигми доказування, пропонуючи нову – цілісну, багатоаспектну і функціонально орієнтовану модель аналізу доказової діяльності, що відповідає сучасним викликам кримінального процесу в умовах правової держави.

Комплексна концепція кримінального процесуального доказування, сформульована М. А. Погорєцьким [179], становить цілісний науковий підхід, що передбачає інтеграцію низки методологічних основ: теорії пізнання, діяльності, аргументації та інтерпретації. Науковець обґрунтовує, що ефективна реалізація кримінального процесуального доказування як ключової складової кримінального судочинства неможлива без одночасного врахування різноаспектних теоретичних підходів, які охоплюють як гносеологічні, так і функціонально-процесуальні аспекти. Комплексний характер цієї концепції передбачає не лише системний підхід до процесу доказування, але й

ґрунтується на засадах змагальності, як визначальної характеристики сучасної моделі кримінального провадження.

Подібної позиції дотримується також О. С. Старенький [247], який вказує на органічний зв'язок між змагальністю та ефективністю реалізації доказового процесу. Він підкреслює, що принцип змагальності є не лише загальною засадою, закріпленою в національному та міжнародному праві, а й методологічною основою дослідження й функціонування інституту доказування.

Змагальність як фундаментальна засада кримінального судочинства має широке нормативне підґрунтя. Вона знайшла своє закріплення у положеннях міжнародно-правових актів, зокрема: п. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [149], п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [100], ст. 7 Загальної декларації прав людини [70]. У національному законодавстві України принцип змагальності визначено: у п. 3 ч. 2 ст. 129 Конституції України [102], п. 15 ч. 1 ст. 7 та ст. 22 КПК України [122].

У науковій літературі принцип змагальності в кримінальному процесі (включно зі стадією досудового розслідування) зазвичай розглядається у чотирьох аспектах:

1. Як форма – тобто як зовнішнє вираження організації кримінального провадження, що базується на протиставленні правових позицій сторін.

2. Як засада (принцип) – що визначає загальні характеристики галузі кримінального процесуального права й забезпечує реалізацію її змісту у правовідносинах.

3. Як метод правового регулювання – через нормативно закріплені механізми здійснення дій, спрямованих на реалізацію процесуального доказування.

4. Як гарантія – що забезпечує рівність процесуальних можливостей сторін у доступі до доказової інформації, засобів її збирання, перевірки та представлення в процесі доказування [226].

У цьому контексті цілком аргументованою є позиція О. Г. Яновської, яка визначає змагальність як демократичну засаду кримінального судочинства, що передбачає здійснення кримінального провадження у формі процесуального протиставлення правових позицій сторін [290]. На її думку, ефективність і обґрунтованість формування таких позицій залежить насамперед від дієвості функціонування механізмів кримінального процесуального доказування, зокрема в умовах досудового розслідування [289].

Отже, комплексна концепція доказування, заснована на багаторівневому методологічному аналізі, забезпечує не лише узгодження гносеологічних, логіко-правових і інституційних підходів, а й дозволяє побудувати сучасну, змагальну, правозахисну модель кримінального процесуального доказування, яка відповідає стандартам правової держави та вимогам ЄСПЛ;

3) особливості розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

У більшості випадків кримінальні процесуальні дослідження в Україні здійснюються без безпосереднього зв'язку з конкретними категоріями кримінальних правопорушень, визначених окремими главами Особливої частини КК України або виокремлених на підставі кримінологічних критеріїв. З огляду на широке коло тем, що охоплюються такими дослідженнями, їх огляд у межах даного розділу є малодоцільним. У межах цього дослідження буде використано лише ті положення й висновки наукових праць у сфері кримінального процесу, які мають практичне значення для аналізу питань досудового розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів.

Водночас криміналістичні дослідження, орієнтовані на методику розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, зазвичай тісно пов'язані з питаннями кримінального процесу. Це є закономірним, адже у процесі застосування норм КПК України під час досудового розслідування виникає низка проблем, які не можуть бути розв'язані виключно криміналістичними засобами й потребують нормативного вдосконалення

кримінального процесуального законодавства. Це повною мірою стосується і питань розслідування наркозлочинів.

Безпосередньо проблеми розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів на рівні вітчизняних кандидатських дисертацій досліджували А.-М. Ю. Ангеленюк [3], Н. А. Запорощенко [74], Н. М. Косміна [106], А. М. Полях [181], А. П. Сакаль [229], О. В. Сачко [231] та ін.

Упродовж останнього десятиліття проблематика досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, була предметом як комплексних, так і вузькоспеціалізованих наукових розвідок. Зокрема, у 2016 році М. В. Кривонос захистив кандидатську дисертацію на тему: «Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» [109], у якій обґрунтовано необхідність системного залучення спеціальних знань під час збирання та перевірки доказів у відповідних кримінальних провадженнях.

У контексті тематики дослідження заслуговує на особливу увагу наукова праця А. А. Павлишиної «Криміналістичне забезпечення доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері наркобізнесу», захищена у 2017 році. У цій роботі авторкою запропоновано оригінальне визначення способу вчинення злочинів у сфері наркобізнесу як взаємопов'язаної системи мотивованих, цілеспрямованих дій, спрямованих на досягнення злочинного результату, що охоплюють підготовку, безпосереднє вчинення, приховування незаконних операцій з обігу наркотичних засобів, а також легалізацію доходів, отриманих злочинним шляхом. Ці дії, згідно з авторським баченням, детерміновані як умовами зовнішнього середовища, так і особистісними характеристиками виконавців, а їх факультативними елементами можуть бути мета виготовлення, переробки, збуту або легалізації відповідних речовин і коштів.

Крім того, у дослідженні сформульовано авторське визначення поняття «криміналістичне забезпечення доказування» у кримінальних провадженнях

про злочини в сфері наркобізнесу. Його зміст розкрито як доцільну, раціональну, практично орієнтовану діяльність уповноважених процесуальних суб'єктів, яка спрямована на оптимізацію процесу доказування, з урахуванням слідчої ситуації та із застосуванням положень криміналістичної техніки, тактики та методики розслідування окремих видів злочинів, що входять до структури наркобізнесу. Важливим положенням роботи є також обґрунтування доцільності включення до переліку суб'єктів, дії яких потребують криміналістичного забезпечення в процесі збирання доказів, не лише слідчих і прокурорів, а й адвокатів (як захисників) і спеціалістів, що беруть участь у проведенні окремих СРД [173].

У тому ж році Д. А. Морозов здійснив дослідження, присвячене розслідуванню фактів незаконного посіву та вирощування снотворного маку й конопель [153, с. 170–175], а у 2019 році захистив кандидатську дисертацію, що поглибила ці підходи [154].

Крім того, у 2019 р. І. Л. Рудницький захистив дисертацію, присвячену оптимізації діяльності оперативних і слідчих підрозділів СБУ у сфері виявлення та розслідування контрабанди наркотичних засобів, що вчиняються організованими злочинними групами [227]. У цьому ж напрямі І. О. Ващенко дослідив криміналістичні підходи до класифікації злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, визначивши їх типові риси та структурні елементи [27, с. 142–150].

У 2020-х роках значна увага вітчизняних науковців була зосереджена на криміналістичних аспектах протидії наркозлочинам. Так, у 2020 р. В. А. Мітякін у межах одного з наукових досліджень визначив типові слідчі ситуації, що виникають під час збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів із використанням мережі Інтернет [152, с. 151–156]. Аналогічне дослідження провів О. В. Лащук, у якому охарактеризовано тактику та особливості фіксації інформації про вказані кримінальні правопорушення [128, с. 267–278].

У 2021 р. Х. Колодрас і К. Силенок розглянули специфіку використання спеціальних знань у процесі досудового розслідування наркозлочинів [96, с. 92–108]. У 2022 р. М. В. Корнієнко та Д. В. Головін у співавторстві опублікували монографічне дослідження, присвячене контролю за вчиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів. У праці проведено аналіз правових підстав здійснення такого контролю, висвітлено криміналістичні аспекти зазначеної діяльності, організаційно-тактичні основи її реалізації та запропоновано низку заходів для удосконалення зазначеної форми НСРД, зокрема в частині забезпечення безпеки залучених осіб [105].

У 2023 р. Н. М. Сенченко присвятила наукову розвідку аналізу тактики проведення першочергових СРДу кримінальних проваджень щодо незаконного обігу наркотичних засобів. Авторка зосередила увагу на огляді місця події, обшуку та інших діях, що потребують особливої уваги до фіксації виявленої доказової інформації [236, с. 81–91].

Науковий інтерес становить дослідження Я. О. Помаза «Особливості доказування на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів» (2023 р.). Автором запропоновано здійснювати попереднє дослідження речовин, вилучених у рамках кримінального провадження, шляхом проведення експрес-аналізу до внесення відомостей до ЄРДР із залученням фахівця, що, на думку дослідника, сприятиме підвищенню обґрунтованості рішень щодо відкриття провадження.

Окрему увагу присвячено проблематиці провокації кримінального правопорушення. Зокрема, автором сформульовано поняття «провокація злочину», виокремлено основні форми її прояву та охарактеризовано їх вплив на допустимість доказів, отриманих у результаті таких дій. У роботі здійснено детальний аналіз національної судової практики та практики ЄСПЛ з метою встановлення критеріїв оцінки дій правоохоронних органів щодо наявності чи відсутності ознак провокації у процесі доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів [183].

У 2024 р. дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філософії на тему «Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з втягненням неповнолітніх у незаконні дії щодо наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» захистила М. В. Кукос. У роботі представлено авторські пропозиції щодо підвищення ефективності досудового розслідування відповідної категорії справ, узагальнено вітчизняні й зарубіжні наукові джерела, методичні матеріали та актуальні нормативно-правові документи [126].

Таким чином, організована злочинність постає як складне й надзвичайно небезпечне соціально-правове явище, що становить серйозну загрозу національній безпеці держави. Її сутнісними ознаками є створення і функціонування організованих груп та злочинних організацій, діяльність яких спрямована на системне вчинення кримінальних правопорушень, зокрема тих, що передбачені розділом XIII КК України (за статистичними даними – у 71% випадків). Це явище супроводжується консолідацією кримінального капіталу, утворенням розгалужених каналів незаконного обігу наркотиків, а також поступовим проникненням у легальні економічні та соціальні структури суспільства.

1.2. Правові засади доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями

Суспільна небезпечність незаконного виробництва наркотичних засобів та сировини для їх виготовлення, супроводжується втягненням територій все більшої кількості держав до нелегального обігу наркотиків, супроводжується розширенням масштабів криміналізації суспільства, збільшенням кількості наркозалежних людей, розповсюдженням захворювань, пов'язаних з вживанням наркотичних засобів [219, с. 93]. На такому негативному тлі в суспільстві зростає кількість злочинів насильницького характеру, рівень

загальнокримінальної злочинності. Загостренню ситуації сприяє те, що домінуючі позиції в незаконному обігу наркотиків займають організовані злочинні групи, які мають міцні міжнародні зв'язки й спрямовують свої зусилля на контрабандне переміщення наркотичних засобів, сильнодіючих речовин, їх аналогів або прекурсорів [36, с. 101]. Отримані від цієї незаконної діяльності надприбутки вкладаються в інші сфери злочинної діяльності, зокрема, контрабанду зброї, торгівлю людьми, тероризм, відмивання незаконних доходів. Ці кошти, отримані від незаконного обігу наркотиків, вливаються в економічну систему держави за допомогою різноманітних фінансових операцій. Ця проблема особливо гостро проявляється в країнах, які здійснюють кардинальні соціально-економічні перетворення та формулюють нові моральні й правові цінності [139, с. 124-125; 195, с. 302].

Актуальні тенденції у сфері наркозлочинності свідчать про її якісну трансформацію: від розрізнених дій окремих осіб до діяльності ієрархізованих структур, здатних формувати квазі-державні утворення з ознаками кримінальної влади. У таких умовах постає об'єктивна необхідність переосмислення концепції забезпечення національної безпеки, в межах якої одним із пріоритетів має стати протидія впливу організованої злочинності на процеси наркотизації населення. Це, своєю чергою, вимагає вдосконалення кримінального процесуального інструментарію з метою ефективного виявлення, документування та притягнення до відповідальності учасників злочинних угруповань, причетних до незаконного обігу наркотичних засобів.

Водночас, ефективність розвитку вітчизняної системи кримінального процесу, а має за мету захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, захист прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування, неможливе без належної наукової розробки ключових положень теорії кримінального процесуального доказування та забезпечення ефективних правових механізмів їх впровадження до національного кримінального процесуального законодавства, які враховують

сучасні наукові розробки теорії кримінального процесуального доказування, міжнародний досвід функціонування інститутів доказів і доказування та відповідають вимогам правозастосовної практики.

Дослідження проблем доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є актуальним як для вітчизняної науки, так і для практики досудового розслідування та розгляду кримінальних проваджень судом. Необхідно детально вивчити види та класифікацію засобів кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів.

У контексті розгляду предмету дослідження, зауважимо, що «кримінальне провадження» – досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Відповідно до ст. 91 КПК України доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Підлягають доказуванню: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення

кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [122].

Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів, є складним та тривалим процесом. Як стверджують вчені-процесуалісти, під час фіксації збуту наркотичних засобів слідчому та прокурору необхідно розуміти, що кримінальні правопорушення даної категорії відрізняються особливим предметом доказування [90, с. 215].

Відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК України, доказування полягає в збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК України, за винятком випадків, визначених у ч. 2 ст. 92 КПК України, покладено на слідчого, прокурора та, в установлених КПК України випадках, – на потерпілого. Водночас, обов'язок доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат й обставин, які характеризують обвинуваченого, покладено на сторону, що їх подає [122; 199].

Виділяють три основні структурні елементи доказування: предмет, суб'єкт та етапи доказування. Предметом доказування є сукупність обставин, які визначені законом і які потрібно встановити та дослідити в рамках кримінального провадження. Зазвичай, об'єктами, що мають доказове значення у провадженнях, пов'язаних з організованими групами та злочинними організаціями в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, є: - наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги; - ваги, в тому числі електронні, які використовуються для визначення маси заборонених речовин; - предмети, що використовуються для вживання наркотичних засобів

(шприці, голки, самокрутки, фольга тощо); - обладнання для виготовлення наркотиків; - пакувальні матеріали для зберігання заборонених речовин (паперові згортки, полімерні пакетики тощо); - грошові кошти або інші цінності, отримані від продажу наркотиків; - технічні пристрої (комп'ютери, мобільні телефони, флеш-носії тощо), на яких може бути інформація про незаконну діяльність [24, с. 315-316]. Крім того, у процесі доказування кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом та збутом заборонених речовин, обов'язковим є залучення експерта для проведення експертизи матеріалів, речовин та виробів. Основним завданням цієї експертизи є ідентифікація досліджуваних речовин. За результатами експертизи, якщо в наданих на дослідження речовинах виявлено наркотичні засоби, а також за наявності відповідних доказів, слідчий або прокурор матимуть підстави для повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Таким чином, експертиза в цій категорії кримінальних проваджень має значне значення, оскільки від неї залежить перспектива завершення досудового розслідування в одній із форм, визначених ч. 2 ст. 283 КПК України [55, с. 75-76; 122].

Наступним не менш важливим елементом кримінального процесуального доказування є суб'єкт доказування. Відповідно до положень КПК України сторона обвинувачення та сторона захисту є суб'єктами кримінального процесуального доказування [122]. Вони беруть участь у накопиченні доказів кримінального провадження, за результатами яких приймаються відповідні процесуальні рішення [166, с. 31].

Згідно з положеннями КПК України, орган досудового розслідування, прокурор здійснюють збирання доказів шляхом:

1. проведення СРД та НСРД;
2. витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, актів ревізій і перевірок;

3. здійснення інших процесуальних дій, передбачених КПК України.

У свою чергу, відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК України, сторона захисту, потерпілий мають право на збирання доказів шляхом:

1. витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, фізичних і службових осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, актів ревізій та перевірок;

2. ініціювання проведення СРД й НСРД, а також інших процесуальних дій;

3. здійснення інших дій, які можуть забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Як видно, у розпорядженні сторони захисту, потерпілого, а також представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, цивільного позивача і цивільного відповідача наявний обмежений спектр засобів доказування у порівнянні зі стороною обвинувачення, що свідчить про структурну асиметрію можливостей сторін у сфері доказування, що частково компенсується гарантіями змагальності та процесуальної рівності.

Водночас, відзначають Н. Р. Бобечко й В. М. Фігурський, важливим аспектом є те, що суд не належить до суб'єктів збирання доказів. Законодавець відводить йому функції перевірки та оцінки доказів, а також забезпечення реалізації принципу змагальності у межах судового провадження. Проте, в окремих випадках, передбачених КПК України, суд може виступати як суб'єкт збирання доказів, наприклад, при безпосередньому витребуванні документів, призначенні експертизи або допиті свідків у судовому засіданні за власною ініціативою – в межах ст. 318 КПК України [15].

Відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК України, процес доказування у кримінальному провадженні охоплює три основні взаємопов'язані етапи: збирання, перевірка та оцінка доказів [122].

У рамках державної політики, зазначає Я. Ю. Конюшенко, спрямованої на оптимізацію боротьби зі злочинністю та усунення причин і умов, що сприяють

її виникненню, кримінальне судочинство займає одне з ключових місць [103, с. 24]. Згідно зі ст. 2 КПК України, основними завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від злочинних діянь, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників процесу, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду [122]. Це необхідно для того, щоб кожен, хто вчинив правопорушення, був притягнутий до відповідальності відповідно до своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не піддавалася необґрунтованому процесуальному примусу, а кожен учасник кримінального провадження отримував належну правову процедуру [199].

Основним завданням правоохоронних органів у виконанні функцій кримінального судочинства є встановлення фактів і обставин кримінального правопорушення, а також винуватості особи, яка його вчинила, з метою притягнення її до кримінальної відповідальності. Доказування, яке є важливою складовою кримінального судочинства, передбачає збір, перевірку та оцінку даних, що мають значення для встановлення об'єктивної істини. Норми кримінального процесуального права формують основу кримінально-процесуального доказування, яке відіграє важливу роль під час досудового провадження.

Початковим елементом процесу отримання доказів є цілеспрямована активна діяльність сторони обвинувачення, спрямована на пошук фактичних даних. Це обумовлюється характером вчинених кримінальних правопорушень та конкретною слідчою ситуацією, що складається у кримінальному провадженні про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Враховується, що внаслідок кримінального правопорушення залишаються сліди, які можуть бути виявлені на матеріальних об'єктах або в свідомості людей, слугуючи фактичною основою для майбутніх доказів [92, с. 119-120].

Прийняття законних, обґрунтованих і неупереджених процесуальних рішень можливе лише за умови, що вони базуються на перевірених і

досліджених обставинах кримінального провадження в повному обсязі. Основна діяльність сторін у кримінальному процесі полягає в роботі з доказами, що включає їх збирання, перевірку, оцінку та ухвалення відповідних процесуальних рішень. Висновки про наявність чи відсутність події правопорушення, винуватість або невинуватість особи, а також встановлення інших обставин, що мають значення для прийняття рішення, ґрунтуються саме на зібраних у кримінальному провадженні доказах [22, с. 102].

Відтак, на першому етапі – збирання доказів – уповноважені суб'єкти кримінального провадження (сторони обвинувачення й захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження) здійснюють фіксацію обставин, що мають значення для кримінального провадження, відповідно до процедурних вимог, установлених кримінальним процесуальним законом. Цей етап є критично важливим для формування фактичної основи провадження, оскільки від його повноти та належності залежить подальша доказова діяльність [17, с. 40].

Перевірка доказів передбачає аналітичну роботу з отриманими матеріалами: їх логічне зіставлення між собою, зіставлення з іншими джерелами інформації, перевірку автентичності, походження, а також за потреби – ініціювання отримання додаткових доказів. У цьому контексті особливе значення мають процесуальні гарантії достовірності та допустимості доказів.

Третій етап – оцінка доказів – має особливе значення для ухвалення процесуальних рішень. Відповідно до принципу внутрішнього переконання, слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд оцінюють наявні у справі докази з точки зору їх належності, допустимості, достовірності та сукупної достатності для формування обґрунтованих висновків. На цьому етапі можуть бути як враховані, так і відкинуті докази, які не відповідають вимогам доказового права або суперечать загальним засадам кримінального провадження [47, с. 15].

Звертаючи увагу на проблему доказів наголосимо, що значення доказів у кримінальному провадженні є надзвичайно важливим, оскільки правильне

розуміння цього терміну правоохоронними органами та судами визначає успішність виконання завдань кримінального процесу [284, с. 15]. Попри те, що КПК України надає офіційне визначення доказів у кримінальному провадженні (згідно з ч. 1 ст. 84 КПК України, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані відповідно до порядку КПК України [122]). На основі цих даних слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд визначають наявність або відсутність фактів і обставин, які мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [122]).

М. Є. Шумило справедливо зауважує, що в значній частині сучасної наукової та навчальної літератури поняття доказу подається не як інтегральна юридична цілісність, а лише як одна з її аспектизованих проєкцій – зокрема як факт, як інформація або як відомості. Такий редукціоністський підхід, за його переконанням, є методологічно непродуктивним, оскільки штучно звужує рамки наукового аналізу, фокусуючись переважно на формальних питаннях змісту, форми та способу отримання процесуальних джерел, що дозволяє, в кращому разі, лише з'ясувати питання допустимості доказів. Натомість поза увагою залишаються важливі гносеологічні, логічні, психологічні та лінгвістичні аспекти феномена кримінально-процесуального доказування [283, с. 96; 282]. З огляду на викладене, зазначена позиція видається обґрунтованою. Адже сучасна теорія доказування у кримінальному процесі перенасичена різними концептуальними підходами, зокрема: буквальною, інформаційною, єдиною концепцією доказів, які часто не враховують досягнень сучасної методології, новітніх напрацювань кримінального процесуального права та потреб правозастосовної практики.

Таку думку поділяли Ю. М. Грошевий і С. М. Стахівський, які слушно вказували на те, що подвійне розуміння поняття доказів значно ускладнює вирішення теоретичних і практичних питань доказування, породжує помилки при використанні доказів для обґрунтування процесуальних рішень у кримінальних провадженнях [248, с. 84; 55, с. 120]. На підтримку жорсткого процесуального підходу В. Г. Гончаренко підкреслював, що фактичні дані,

навіть якщо вони стосуються предмета кримінального провадження, не можуть бути використані як докази, якщо вони отримані не з передбачених джерел і не в установленому законом порядку [47, с. 10].

Подібну позицію висловлює і О. В. Баулін, який наголошує, що процесуальні джерела доказів становлять форму існування й зберігання фактичних даних у межах кримінального процесу. За відсутності належного процесуального оформлення такі відомості не набувають юридичного статусу доказу, а порушення процедури їх збирання тягне за собою визнання таких доказів недопустимими [11, с. 76].

Таким чином, проблема визначення сутності доказу у кримінальному процесі залишається дискусійною, що потребує подальшого методологічного переосмислення та формулювання уніфікованої доктринальної позиції, яка враховуватиме як юридичну природу доказу, так і його пізнавальний, інформаційний і процесуальний аспекти.

Згідно з визначенням Є. Г. Коваленка, під доказами слід розуміти усні та письмові свідчення осіб, різні предмети та документи, які формуються відповідно до закону і представлені у встановленій процесуальній формі в рамках доказового провадження. Це також включає будь-які матеріали, надані сторонами суду, які були обговорені (досліджені) в процесі та визнані прийнятними для обґрунтування їхніх позицій щодо суті розв'язуваних юридичних питань [90, с. 136]. В. В. Вапнярук вважає, що доказ у кримінальному провадженні слід розуміти як єдність фактичних даних, які були отримані та зафіксовані у відповідній процесуальній формі, а також їх процесуальних джерел. На основі цих даних сторони кримінального провадження, слідчий суддя та суд визначають наявність або відсутність фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню. Ці дані визнаються доказами уповноваженими суб'єктами доказування, слідчим суддею та судом [25, с. 117].

На думку В. П. Гмирка, доказами у кримінальному процесі слід вважати усні та письмові повідомлення осіб, предмети, документи та інші матеріальні

носії інформації, які були сформовані у процесуальній формі відповідно до вимог закону та включені до доказового провадження згідно з установленим порядком [45, с. 12]. Водночас дослідник пропонує розглядати як докази будь-які матеріали, надані сторонами суду, досліджені в судовому засіданні та визнані допустимими для обґрунтування позицій сторін з приводу юридичних питань, що розглядаються судом [43, с. 33]. Особливістю концептуального підходу вченого є те, що він пов'язує існування кримінального процесуального доказу виключно з діяльністю, яка здійснюється в межах судового (головного) доказового провадження [44, с. 133]. Таким чином, автор пропонує судоцентричну модель доказування, в межах якої провідне значення надається публічному обговоренню доказів у судовому засіданні як єдиному допустимому середовищу формування й легітимації доказової інформації. Такий підхід орієнтований на посилення змагального характеру кримінального процесу, водночас істотно обмежуючи доказове значення матеріалів, здобутих на досудовій стадії провадження.

На думку Г. Р. Крета, під доказом у кримінальному провадженні про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів слід розуміти єдність фактичних даних, відшуканих, розшуканих, виявлених (встановлених), витребуваних, вилучених, перевірені і оцінені з точки зору належності, допустимості, достовірності й оформлених (закріплених) у відповідній процесуальній формі, та їх процесуальних джерел, яка визнана уповноваженим суб'єктом кримінального провадження [108, с. 137].

На думку М. А. Погорецького й О. С. Старенького, закріплене у кримінальній процесуальній нормі поняття доказів не відповідає концепції засобів кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні та потребам правозастосовної практики [246]. Тому, підтримуємо вчених у тому, що під доказами у кримінальному провадженні слід розуміти єдність фактичних даних, відшуканих, розшуканих, виявлених (встановлених), витребуваних, вилучених, перевірені і оцінені з точки зору належності,

допустимості, достовірності й оформлених (закріплених) у відповідній процесуальній формі, та їх процесуальних джерел, яка визнана таким (доказом) сторонами кримінального провадження, адвокатом, слідчим суддею та судом у ході кримінального процесуального доказування. Докази у кримінальному провадженні є розумовими засобами кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні, що використовуються у кримінальному провадженні для обґрунтування власної правової позиції, що виражається у відповідній процесуальній формі в залежності від процесуального статусу уповноваженого суб'єкта кримінального процесуального доказування [246; 194]. До ознак поняття доказів слід віднести взаємозв'язок фактичних даних із їх процесуальними джерелами; відшукані, розшукані, виявлені (встановлені), витребувані, вилучені та оформлені (закріплені) у відповідній процесуальній формі; відповідність фактичних даних вимогам належності, допустимості та достовірності; визнання сторонами кримінального провадження.

Варто відзначити, що ефективність доказування забезпечується шляхом надання юридичної сили лише тим доказам, які були отримані у встановленій законом формі. На необхідності суворого дотримання процесуальної форми у кримінальному провадженні акцентував увагу й В. Г. Гончаренко, наголошуючи на її визначальній ролі у формуванні допустимих доказів [47, с. 10].

У юридичній літературі кримінальна процесуальна форма трактується як сукупність передбачених законом умов для провадження процесуальних дій, їх послідовність, правила фіксації та оформлення, процесуальні строки, а також як система юридичних процедур, умов і гарантій, що забезпечують виконання завдань кримінального провадження [260, с. 23]. Проте, на нашу думку, подібні визначення не позбавлені певних методологічних недоліків.

Зокрема, послідовність провадження процесуальних дій, яка згадується в багатьох дефініціях, не є універсальною нормою і передбачена законодавством лише в окремих випадках, зокрема – за наявності слідчої ситуації, що цього вимагає. Крім того, згадка про процесуальні строки у відриві від суб'єктного

складу процесуальних дій знижує точність такого підходу. Суттєвим також є сумнів щодо доцільності поєднання понять «умова» і «гарантія» як самостійних складових процесуальної форми, адже термін «гарантія» в етимологічному сенсі розглядається як порука, засіб забезпечення, а отже є родовим поняттям щодо «умов». Таким чином, включення обох понять на одному рівні ускладнює концептуальну чіткість дефініції.

Дискусійним також видається твердження про охоплення поняттям процесуальної форми порядку прийняття процесуальних рішень [132, с. 18]. Хоча кримінальний процесуальний закон і визначає підстави для ухвалення рішень, однак не регламентує безпосередньо сам порядок їх прийняття, який реалізується через оформлення процесуального акту (постанови, клопотання, ухвали), а не через визначену процесуальну процедуру як таку. Тому, на нашу думку, кримінальна процесуальна форма не може включати в себе порядок прийняття процесуальних рішень як складову елементу.

Результати аналізу наукової літератури свідчать, що практично всі дослідники, які звертаються до проблем доказування, розглядають категорії «допустимість», «належність» та «достовірність» як властивості доказів. Актуальність цих характеристик значно зросла після кодифікації відповідних положень у КПК України 2012 року: ст. 85 визначає належність доказів, ст. ст. 86–90 – допустимість, що знайшло широке відображення в наукових і дисертаційних дослідженнях [250; 261; 175 та ін.].

Водночас лише поодинокі автори включають ці властивості до поняття самого доказу у кримінальному процесі. Причина цього – поширене розмежування в науковій літературі між термінами «властивості доказів» та «ознаки доказів». Проте, виходячи з етимологічного аналізу, між цими термінами немає суттєвої відмінності: «ознака» визначається як риса, якість або особливість [165, с. 655], а «властивість» – як характерна ознака, тобто терміни є синонімічними; [35, с. 703].

Слід також зазначити, що єдність фактичних даних, які були відшукані, встановлені, витребувані, вилучені, перевірені, оцінені та оформлені відповідно

до вимог процесуальної форми, а також їх джерела, сама по собі не становить доказу. Як слушно зазначає М. А. Погорецький, така єдність набуває статусу доказу лише після офіційного визнання уповноваженим суб'єктом кримінального провадження відповідно до ч. 1 ст. 84 КПК України, де йдеться про можливість використання доказів «для встановлення наявності або відсутності фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження» [179, с. 16].

Переважає більшість науковців у своїх визначеннях доказів використовують подібні формулювання, які стосуються використання доказів для встановлення наявності чи відсутності суспільно небезпечного діяння, винуватості особи та інших юридично значимих обставин [248, с. 125-126; 55, с. 91; 250, с. 4; 237, с. 41; 121, с. 180-181; 290, с. 129-130; 257, с. 50]. Проте такий підхід, на наш погляд, не є беззаперечно точним. Він зумовлює необґрунтоване змішування понять «доказ як категорія» та «напрями його використання», що призводить до розмитості меж між теорією доказування та практикою застосування доказів у кримінальному процесі.

Доказ, відповідно до своєї природи, є категорією кримінального процесуального права, яка втілюється у визначеній законом формі та має ознаки належності, допустимості, достовірності й достатності. Його функціональне застосування – тобто використання доказу в процесуальних рішеннях, поданнях, запереченнях чи ініціативах – відображає другий етап доказової діяльності, однак не є критерієм для включення до дефініції самого поняття «доказ».

Отже, у контексті системного підходу, поняття доказу доцільно формулювати як сукупність фактичних даних, закріплених у передбаченій законом процесуальній формі, які визнані уповноваженим суб'єктом кримінального провадження та відповідають критеріям допустимості, належності й достовірності. Використання ж доказів у рамках кримінального процесу повинно розглядатися як етап доказування, а не як ознака самого доказу.

Слід зазначити, що неправильне та неоднозначне сприйняття правниками поняття і сутності доказів у кримінальному процесі є основною причиною виникнення слідчо-судових помилок під час використання засобів кримінального процесуального доказування в ході досудового розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з організованими групами та злочинними організаціями у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів [194].

Враховуючи вищевикладене, під доказами *доцільно розуміти єдність фактичних даних та процесуальних джерел, які були відшукані, виявлені, встановлені, розшукані, витребувані, вилучені, перевірені та оцінені з точки зору їх належності, допустимості та достовірності, а також належним чином оформлені відповідно до встановленого кримінального процесуального порядку*. Така єдність повинна бути визнана уповноваженим суб'єктом кримінального провадження як джерело доказової інформації. Запропонований підхід враховує специфіку доказової діяльності в умовах протидії організованій наркозлочинності, яка характеризується високим рівнем латентності, складністю структури злочинних угруповань, багаторівневим характером їхньої діяльності та активним протистоянням з боку учасників цих структур. Відтак, акцент на процесуальну обґрунтованість походження фактичних даних, їх юридичну силу та доказову спроможність має ключове значення для ефективного кримінального переслідування та судового розгляду. У зв'язку з цим, необхідно закріпити комплексне розуміння доказів у кримінальному процесі (ч. 1 ст. 84 КПК України), у тому числі й з урахуванням сучасних викликів, пов'язаних із протидією організованій злочинності у сфері обігу наркотиків.

Докази мають різну природу, тому їх можна класифікувати за різними критеріями. Класифікація доказів має як теоретичне, так і практичне значення, оскільки допомагає сторонам кримінального провадження правильно їх оцінити та визначити способи використання під час доказування обставин, що є важливими для кримінального провадження. Класифікація доказів полягає у їх

поділі на окремі категорії та визначенні характеристик кожної з цих категорій. Аналіз цих характеристик сприяє правильному використанню доказів під час розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень. Загальноприйнятим є поділ доказів на: обвинувальні та виправдувальні; первинні та похідні; прямі та непрямі; особисті та речові [123, с. 753-755].

У кримінальному процесі існує значна кількість класифікацій доказів, запропонованих науковцями. Загальноприйнятим є поділ доказів за джерелом їх формування на первинні та похідні; залежно від їх відношення до предмета доказування – на прямі та непрямі; стосовно предмета обвинувачення – на обвинувальні та виправдувальні; за механізмом формування – на особисті та речові. Додатково науковці також розрізняють докази на: належні та неналежні, достовірні та недостовірні, допустимі та недопустимі, а також докази підготовчого та юрисдикційного провадження [72, с. 113].

Визначення законодавцем у КПК України принципу безпосередності дослідження показань, речей і документів стало підставою для класифікації доказів на досудові та судові. Досудові докази – це ті, що були отримані (зібрані) сторонами обвинувачення та захисту під час досудового розслідування. Судові докази, як окремий вид, – це докази, які сторони кримінального провадження та суд використовують у судовому процесі і які визнані судом як допустимі.

Докази за механізмом їх формування поділяються на особисті та речові. Особисті докази отримуються від людей, які є носіями інформації, що була сприйнята ними безпосередньо під час вчинення кримінального правопорушення (наприклад, потерпілий або підозрюваний) або які стали свідками події (свідок).

Доказування як форма кримінальної процесуальної діяльності здійснюється із використанням спеціальних правових засобів, що становлять функціональну складову кримінального процесуального права. Зазначені засоби не лише забезпечують реалізацію процесуальних прав і законних інтересів учасників кримінального провадження у межах доказової діяльності, а

й сприяють досягненню її цілей – встановленню істини, ухваленню законного, обґрунтованого та справедливого рішення у кримінальному провадженні [13].

Як відзначає О. О. Юхно, правові засоби доказування мають нормативно визначений характер, спричиняють настання процесуальних наслідків, забезпечують отримання конкретних результатів і дають змогу оцінити ефективність кримінального процесуального регулювання в цілому. Їх застосування гарантується державою, що підтверджує їхню легітимність і забезпечує належну реалізацію процесуальних механізмів [58].

У цьому контексті засоби кримінального процесуального доказування розглядаються як особливий різновид правових засобів, що мають специфічні ознаки. Вони характеризуються цільовою спрямованістю на досягнення результатів доказової діяльності, безпосередньою прив'язаністю до процесу встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, та виконують роль інструментів кримінального процесуального доказування. Саме за допомогою таких засобів реалізується пізнавальна функція кримінального процесу, формується доказова база та забезпечується обґрунтованість процесуальних рішень.

Протягом становлення та розвитку вітчизняного кримінального процесуального законодавства поняття засобів кримінального процесуального доказування нормативно не визначалося. Відсутня відповідна категорія й в чинному КПК України, наслідком чого є різне розуміння практичними працівниками її сутності.

Практично кожний представник теорії кримінального процесуального доказування розглядав засоби кримінального процесуального доказування як безпосередньо, так і опосередковано в межах власного предмету дослідження. Не дивлячись на зазначене, результати проведеного нами аналізу наукових праць [248; 55; 90; 47], засвідчили, що у переважній більшості у досудовому розслідуванні засобами кримінального процесуального доказування є система взаємозалежних і взаємопов'язаних процесуальних механізмів, які мають пізнавально-практичний та розумовий характер. Ці механізми застосовуються

уповноваженим суб'єктом кримінального провадження відповідно до кримінального процесуального законодавства з метою забезпечення реалізації цілей кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні.

Варто підтримати О. С. Старенького, й зазначити, що ознаками поняття засобів кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні, якими є: система взаємозалежних і взаємопов'язаних механізмів; мають пізнавально-практичний та розумовий характер; застосовуються уповноваженим суб'єктом кримінального провадження у досудовому розслідуванні; здійснюються у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством; спрямовані на реалізацію мети кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні. Такі засоби кримінального процесуального доказування мають безпосередню та опосередковану форму вираження, що обумовлено їх функціональним призначенням у досудовому розслідуванні [247, с. 304].

З розвитком теорії кримінального процесуального доказування почали формуватися ширші підходи до виділення видів засобів кримінального процесуального доказування стверджує М. А. Погорецький. Термін «засоби» охоплює не лише докази, але й способи їх отримання, перевірки та використання. Засоби процесуального доказування вказують на питання: що, звідки і яким чином. Це можуть бути фактичні дані, які лягають в основу висновків, джерела цих даних, або способи отримання та перевірки фактів. Докази відносяться до першої групи, джерела доказів - до другої, а способи отримання та використання - до третьої [178, с. 74].

Так, Л. Д. Удалова стверджує, що неправильно вважати засоби доказування одночасно як єдність доказів і способів їх отримання, а також включати способи в сутність засобів. За думкою вченої, слідча дія як сукупність передбачених законом дій не може бути засобом або способом оцінки доказів або обґрунтування висновків органів розслідування і суду. Засобами доказування є не слідчі дії як сукупність дій, за допомогою яких збираються і перевіряються докази, і не форма отримання доказів, а самі докази. Деякі вчені

вважають, що недоцільно вважати джерела доказів та способи їх отримання засобами кримінального процесуального доказування. Джерела доказів не можуть мати самостійного значення, оскільки вони не можуть існувати окремо від фактичних даних. Фактичні дані можуть існувати, зберігатись, передаватись та досліджуватись лише в їх нерозривній єдності з джерелами доказів. Без такої єдності доказ втрачає свою сутність [264, с. 103-104].

За С. М. Стахівським, джерела і методи отримання фактичних даних відіграють важливу роль у процесі доказування, але їх значення для встановлення шуканих обставин опосередковано фактичними даними. Він вважає, що єдиним засобом доказування в кримінальному процесі є докази, які представляють собою фактичні дані (інформацію про факти), отримані з перерахованих в законі джерел визначеними законом способами, на основі яких встановлюються обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження [248, с. 177-178].

Більше того, С. М. Стахівський та Ю. М. Грошевий обґрунтовували, що «...ніякі слідчі та інші процесуальні дії не вправі виступати як засоби доказування, оскільки вони є засобами збирання доказової інформації, а не доказування» [55, с. 146]. Аналогічну позицію відстоює й Л. Д. Удалова, на думку якої, неправильно визначати засоби доказування одночасно як єдність доказів і способів їх отримання, а також включати способи в сутність засобів. На думку вченої, слідча дія як сукупність передбачених законом дій не може бути засобом або способом оцінки доказів або обґрунтування висновків органів розслідування і суду. Засобами доказування, є не слідчі дії як сукупність дій, за допомогою, яких збираються і перевіряються докази, і не форма отримання доказів, а самі докази [264, с. 197–198].

Відтак, варто наголосити, категорія «засоби доказування» трактується здебільшого у значенні способів отримання та перевірки доказів, виконуючи службову роль у процесі доказування. Аналізуючи різні підходи вчених до видів засобів кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні, слід зазначити, що засобом кримінального процесуального

доказування є не фактичні дані, що містяться в певних передбачених законом джерелах, а – докази як єдність фактичних даних і їх джерел. З приводу віднесення до засобів кримінального процесуального доказування способів отримання доказів зазначимо наступне. Якщо розглядати кримінальне процесуальне доказування лише як розумову (логічну) діяльність, що складається з 1) тези, 2) доводів (аргументів), 3) способу доказування (демонстрації), то засобами кримінального процесуального доказування є лише докази. Однак, враховуючи обрану нами в якості науково-методологічної основи комплексну концепцію кримінального процесуального доказування, засоби кримінального процесуального доказування мають розумовий та пізнавально-практичний характер, що дає підстави відносити до їх числа не лише докази, а й способи їх отримання та перевірки. При цьому зауважимо, що СРДне відносяться до засобів оцінки доказів або обґрунтування висновків органів розслідування і суду. За результатами проведення СРД отримуються докази, які, власне, можуть бути використанні суб'єктами кримінального процесуального доказування для обґрунтування їх правових позицій, що відображаються у відповідній процесуальній формі (клопотання, скарга, заява, постанова, ухвала). Тобто, СРДє способами отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів.

Недоцільно відносити способи використання доказів до засобів кримінального процесуального доказування, оскільки в такому випадку необґрунтовано змішується сутність таких категорій як засоби кримінального процесуального доказування та напрями (способи) використання доказів, що мають різне змістовне навантаження. Не потрібно обмежувати способи отримання та перевірки доказів лише слідчими й судовими діями, адже всі процесуальні дії, що мають пізнавально-практичний характер, є засобами кримінального процесуального доказування.

До засобів кримінального процесуального доказування Ю. М. Грошевий також відносить витребування предметів і документів, отримання документів від учасників процесу та інших осіб, проведення ревізій; перевірку показань на

місці, значення якої як способу одержання доказів підтверджується слідчою і судовою практикою та інші процесуальні дії [54]. Крім того, до даної категорії засобів доказування автор відносить й прослуховування і звукозапис телефонних розмов, результати яких можуть бути використані як докази, а також одержання зразків для порівняльного дослідження і екстумації трупа, передбачені кримінально-процесуальним законом. Проте такий перелік засобів кримінального процесуального доказування є неповним стверджують М. Є. Шумило та В. В. Вапнярчук, через відсутність чіткого закріплення системи засобів кримінального процесуального доказування у чинному КПК України. Необхідно розширити цей перелік з урахуванням потреб правозастосовної практики [284, с. 11-16; 24].

Відтак, засоби кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – це система взаємозалежних і взаємопов'язаних процесуальних механізмів, які мають пізнавально-практичний та розумовий характер, що застосовуються уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом у кримінальному провадженні для забезпечення реалізації мети кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні та судовому розгляді злочинів передбачених розділом XIII КК України вчинених організованою групою, злочинною організацією.

Основними видами засобів кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є:

(а) фактичні дані, що містяться в певних передбачених законом джерелах;

(б) докази як єдність фактичних даних та їх джерел (показання; речові докази; документи; висновки експертів; електронні докази);

(в) способи отримання або способи перевірки вже отриманих доказів (СРД, у тому числі й негласні; витребування речей чи документів; отримання

речей чи документів; тимчасовий доступ до речей і документів; ознайомлення з матеріалами кримінального провадження; призначення ревізій та перевірок у кримінальному провадженні; залучення спеціаліста).

На переконання С. М. Стахівського, єдиним і безпосереднім засобом кримінального процесуального доказування як різновиду пізнавальної діяльності є виключно кримінальні процесуальні докази. Саме цим інструментам надається центральна роль у процесі доказування, оскільки лише вони визнаються такими, що мають нормативну цінність, підлягають оцінці згідно із принципом внутрішнього переконання та можуть слугувати підставою для процесуальних рішень. Разом із тим, зазначена концепція не завадила автору в межах свого дослідження розглянути значення презумпцій, преюдицій та матеріалів ОРД у процесі доказування. Також він акцентував увагу на СРД, які, хоча і не є доказами самі по собі, розглядаються як ключові процесуальні засоби збирання та перевірки доказової інформації, що мають істотне значення для досягнення мети кримінального провадження [249].

Складність отримання доказів, зокрема внаслідок використання засобів кримінального процесуального доказування під час досудового розслідування, зумовлена тим, що деякі науковці та практики намагаються відокремити фактичні дані від процесуальних джерел доказів, надаючи їм самостійне значення. Це не відповідає гносеологічній та правовій природі доказів у кримінальному процесі, які є засобами кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні. Як відзначає М. Є. Шумило, у разі визнання отриманих фактичних даних, оформлених відповідно до встановленої процесуальної форми та перевірених з точки зору їх належності, допустимості та достатності, доказом уповноваженим суб'єктом кримінального провадження, джерела доказів також набувають статусу процесуальних джерел доказів і видів доказів [283, с. 96].

Відокремлення фактичних даних, які становлять зміст доказів, від їх процесуальних джерел спричинило появу дискусійних позицій серед представників наукової спільноти щодо правової природи джерел доказів у

кримінальному процесі. Зокрема, окремі автори висловлюють думку про те, що перелік джерел доказів, закріплений у Кримінальному процесуальному кодексі України, не є вичерпним [86, с. 24]. Інші ж дослідники необґрунтовано наполягають на доцільності скасування вичерпного переліку джерел доказів, що, на їхню думку, нібито обмежує доказову діяльність та не відповідає сучасним умовам правозастосування [238].

Окремо привертає увагу позиція, відповідно до якої збереження в кримінальному процесуальному законодавстві вичерпного переліку джерел, у яких «містяться» докази, розглядається як продовження законодавчо закріпленого анахронізму, що, на думку авторів, був спричинений домінуванням формальної теорії доказів у попередніх редакціях процесуального закону [133, с. 131].

Водночас подібні твердження потребують критичної оцінки, оскільки чітке нормативне визначення джерел доказів є гарантією процесуальної впорядкованості та забезпечення допустимості й надійності доказової інформації. Вичерпний перелік джерел виконує функцію обмеження від свавільного тлумачення, унеможливорює використання сумнівних або неправомірно отриманих даних у доказовій діяльності та сприяє дотриманню засад змагальності, законності та справедливості в кримінальному провадженні.

Згідно з ч. 2 ст. 84 КПК України до джерел доказів відносять: показання, речові докази, документи та висновки експертів. Одним із найпоширеніших видів доказів, які використовують учасники процесу в кожному кримінальному провадженні про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, є показання. Це інформація, що надається в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого або експерта щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, які мають значення для даного провадження [122].

З системного аналізу ст. ст. 23 та 95 КПК України, О. Г. Шило зробила висновок, що законодавець визначає два випадки, коли допустимі показання

осіб, надані під час судового розгляду кримінального провадження: перший – це безпосередній допит цих осіб у судовому засіданні; другий – отримання показань свідка або потерпілого відповідно до порядку, встановленого ст. 225 КПК України, тобто допит під час досудового розслідування, який потім може бути використаний у суді. Зокрема, показання свідків та потерпілих, отримані в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази лише за умови, що процес і результати такого допиту були зафіксовані за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації [279, с. 153]. На нашу думку, використання таких доказів у суді можливе лише за наявності обставин, які об'єктивно унеможливають присутність свідка та/або потерпілого в суді через воєнний стан. Варто зазначити, що ці зміни в законодавстві мають тимчасовий характер і діють лише під час воєнного стану.

Варто наголосити, що у кримінальних провадженнях стосовно обігу та продажу наркотичних засобів, часто трапляються ситуації, коли особи, залучені до конфіденційного співробітництва для проведення оперативної закупівлі наркотиків, з різних причин (наприклад, через загрозу для життя чи здоров'я або смерть) не з'являються на судові засідання. За нашими дослідженнями, у 84% кримінальних проваджень показання цих осіб у поєднанні з іншими непрямими доказами підтверджують провину обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, але їх відсутність на суді призводить до уникнення кримінальної відповідальності, що перешкоджає виконанню завдань кримінального провадження.

Також, положення ст. 95 КПК України визначають вичерпний перелік суб'єктів, які уповноважені надавати показання у кримінальному провадженні. До таких суб'єктів належать: підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий та експерт. Саме їхні усні повідомлення про обставини, що мають значення для кримінального провадження, вважаються показаннями, які мають доказове значення відповідно до норм КПК України.

У зв'язку з цим, коли в органі досудового розслідування або суду виникає потреба отримати інформацію від інших учасників процесу, таких як

цивільний позивач, цивільний відповідач, спеціаліст, перекладач, понятий та інші, виникає правова колізія щодо процесуальної форми отримання таких даних. Як справедливо зазначає В. В. Вапнярчук, у таких випадках зазначені особи повинні допитуватися в статусі свідків, адже до них цілком правомірно можуть бути застосовані положення ч. 1 ст. 65 КПК України, яка визначає загальні засади свідчення у кримінальному провадженні [24, с. 272].

Такий підхід дозволяє: – уніфікувати процесуальну форму отримання доказової інформації; – забезпечити її допустимість у доказуванні; – уникнути юридичних сумнівів щодо дійсності отриманих відомостей [93]. Наявність так званого «подвійного статусу» у зазначених осіб (наприклад, перекладач одночасно як процесуальний учасник і як свідок певних подій) не суперечить вимогам кримінального процесуального закону, оскільки така ситуація прямо допускається чинним законодавством і не порушує засад процесуальної справедливості.

При доопрацюванні механізмів кримінального процесуального доказування варто звернути увагу на обмежений характер чинної редакції ст. 96 КПК України, відповідно до якої лише свідок є суб'єктом, щодо якого сторони мають право з'ясовувати обставини, що впливають на достовірність його показань. Зокрема, йдеться про право ставити питання щодо здатності свідка сприймати факти, про які він повідомляє, та інші обставини, що можуть впливати на оцінку достовірності показань.

У межах дії цієї норми сторона має право також надати відомості, документи або показання, які свідчать про негативну репутацію свідка, зокрема щодо його засудження за надання завідомо неправдивих показань, обман, шахрайство чи інші дії, що підтверджують нечесність особи.

Свідок, відповідно до закону, зобов'язаний відповідати на такі питання та може бути допитаний щодо попередніх показань, які не узгоджуються з його поточними свідченнями. Разом з тим, законодавець досі не передбачив аналогічної процедури з'ясування достовірності показань таких важливих процесуальних фігур як потерпілий, підозрюваний та обвинувачений, хоча на

практиці вони нерідко є єдиними джерелами інформації щодо певних обставин справи. Такий асиметричний підхід суперечить принципам змагальності, рівності сторін і справедливості процесу.

У зв'язку з цим пропонується викласти ст. 96 КПК України в новій редакції, що забезпечить єдність підходів до оцінки показань усіх суб'єктів, які їх надають, і сприятиме забезпеченню повноти та об'єктивності доказового процесу:

Стаття 96. З'ясування достовірності показань свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого

1. Сторони кримінального провадження мають право ставити свідку, потерпілому, підозрюваному, обвинуваченому запитання щодо його можливості сприймати факти, про які він дає показання, а також щодо інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності цих показань.

2. З метою доведення недостовірності показань, сторона має право подати документи, показання або інші докази, що підтверджують негативні відомості про репутацію свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого, зокрема щодо їх засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство чи інші дії, що свідчать про їхню нечесність.

3. Свідок зобов'язаний відповідати на запитання, спрямовані на з'ясування достовірності його показань.

4. Свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений може бути допитаний щодо своїх попередніх показань, які не узгоджуються з його поточними свідченнями.

У досліджуваній категорії кримінальних правопорушень, на нашу думку, основними джерелами доказів є й речові докази та експертні висновки.

Відповідно до ст. 98 КПК України, речові докази – це матеріальні об'єкти, які слугували знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, що можуть бути використані як докази фактів чи обставин, які встановлюються під час кримінального провадження [122]. До таких доказів належать предмети, що

стали об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, здобуті злочинним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення [132, с. 194].

Речові докази доцільно розглядати як матеріальні об'єкти, отримані у встановленому законом порядку, які за своїми об'єктивно сформованими зовнішніми ознаками, внутрішніми властивостями, а також місцем, часом та обставинами виявлення здатні сприяти встановленню наявності або відсутності обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню згідно зі ст. 91 КПК України [125]. Таким чином, речові докази виступають важливим компонентом доказової системи та мають пізнавальне і процесуальне значення для з'ясування істини у справі.

Слід акцентувати увагу на тому, що законодавець, формулюючи положення ст. 98 КПК України, якими врегульовується інститут речових доказів, не визначив чіткої юридичної підстави для їх використання у кримінальному провадженні. На нашу думку, такою підставою повинна бути виключно процесуальна постанова, винесена слідчим, дізнавачем або прокурором.

Відсутність вимоги щодо офіційного оформлення рішення про визнання матеріального об'єкта речовим доказом створює умови для правової невизначеності у провадженні, ускладнює процесуальну перевірку допустимості доказів, а також перешкоджає ефективному контролю за дотриманням вимог законності під час здійснення доказової діяльності. У зв'язку з цим пропонується внести зміни до ст. 98 КПК України, передбачивши обов'язковість винесення окремої постанови про визнання об'єкта речовим доказом, що забезпечить: – юридичну визначеність статусу відповідного об'єкта; – процесуальну можливість перевірки законності дій слідчого чи прокурора; – підставу для звернення до слідчого судді з клопотанням про арешт майна; – дотримання принципу формалізації доказової діяльності.

Стаття 98. Речові докази

1. *Речовими доказами є матеріальні об'єкти, отримані у встановленому*

законом порядку, які за своїми об'єктивно сформованими ознаками та/або внутрішніми властивостями, місцем, часом виявлення можуть сприяти встановленню наявності чи відсутності обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

2. Документи є речовими доказами, якщо вони містять ознаки, зазначені в частині першій цієї статті.

3. Про визнання матеріального об'єкта речовим доказом слідчий, дізнавач, прокурор виносять постанову. Постанова виноситься невідкладно, але не пізніше звернення до слідчого судді з клопотанням про накладення арешту на майно з метою забезпечення збереження речових доказів. Якщо для визнання таких матеріальних об'єктів речовими доказами потрібно призначення експертизи, постанова має бути винесена не пізніше наступного робочого дня після отримання відповідного висновку експерта.

Висновок експерта як джерело доказу в кримінальному провадженні має низку сутнісних ознак, що дозволяють чітко відмежувати його від інших документів-доказів. Зокрема, на думку Р. В. Малюги, до ключових ознак висновку експерта належать:

а) він складається на підставі безпосереднього дослідження об'єктів, наданих для експертного вивчення;

б) здійснюється особою, яка володіє спеціальними знаннями, без застосування яких проведення відповідного дослідження було б неможливим;

в) ґрунтується на відомостях, які експерт сприйняв безпосередньо або які стали йому відомі в процесі дослідження наданих матеріалів;

г) структура та зміст висновку регламентовані законом, зокрема статтею 102 КПК України;

д) експерт несе особисту, у тому числі кримінальну, відповідальність за надані висновки, що становить одну з гарантій їхньої достовірності [140; 141, с. 175].

Цілком поділяючи зазначену позицію, доцільно додатково звернути увагу на ще одну ознаку, яка набуває особливого значення у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотиків:

запитання, поставлені експерту, та його відповіді на них не можуть виходити за межі його спеціальних знань. Таке положення є надзвичайно важливим, оскільки джерелом доказу може бути лише той висновок експерта, який базується на спеціальних знаннях і на фактичних даних, отриманих під час дослідження об'єктів, що були надані експерту для проведення експертизи. Висновки, які містять оцінку юридичних фактів, кваліфікацію дій чи обставин, виходять за межі компетенції експерта та не можуть вважатися допустимими доказами в розумінні ст. 84, 99, 101 КПК України.

Таким чином, експерт виступає не джерелом правової оцінки, а джерелом спеціальних знань, які отримано через фаховий аналіз матеріалів, що мають доказове значення. Експертний висновок має бути результатом об'єктивного, неупередженого дослідження, підписаного особисто експертом, який несе за його зміст персональну відповідальність.

Однак, чинним законодавством не врегульовано ситуації, за яких матеріальні об'єкти, що мають ознаки речових доказів, виявляються під час проведення судової експертизи. Для усунення цієї прогалини запропоновано доповнити ст. 102 КПК України новою частиною четвертою такого змісту: *«4. Якщо в ході проведення експертизи було виявлено матеріальні об'єкти, які відповідають ознакам, передбаченим частиною першою статті 98 цього Кодексу, експерт негайно повідомляє сторону кримінального провадження, яка залучила експерта, з метою вирішення питання про долю виявлених об'єктів.»*

Відзначимо, що засоби кримінального процесуального доказування на різних стадіях кримінального провадження є неоднаковим за обсягом і функціональним наповненням. Найбільша кількість таких інструментів зосереджена на етапі досудового розслідування, що зумовлено характером цієї стадії як фази активного збору доказової інформації. Провідне місце серед них

посідають СРДта НСРД, які є найефективнішими способами збирання та первинної перевірки доказів [15].

Натомість у судовому провадженні, вибір засобів доказування значно обмежений. Так, проведення НСРД у суді не передбачене, а слідчий експеримент чи освідування можуть проводитися виключно за умов і в порядку, визначених ч.ч. 3–6 ст. 333 КПК України. Це обмеження пояснюється переорієнтацією функції суду з ініціативного збирання доказів на оцінювання змагального процесу між сторонами.

Разом із тим, ефективність окремих процесуальних дій, які застосовуються як у досудовому розслідуванні, так і в судовому провадженні (зокрема допиту), виявляється вищою саме на центральній стадії кримінального провадження – під час судового розгляду, коли забезпечується безпосередність, усність і змагальність дослідження доказів.

У апеляційному провадженні можливість сторін звертатися до засобів доказування також обмежується. Згідно з ч. 3 ст. 404 КПК України, повторне дослідження доказів або дослідження нових можливе лише за ініціативою учасників та за наявності відповідних підстав. Такий режим використання засобів доказування зумовлений перевірочним характером апеляційної стадії.

Ще більш обмеженим є інструментарій доказування на стадії касаційного провадження, яке має формально-юридичну спрямованість. У цій фазі касаційний суд не досліджує докази по суті, а лише перевіряє законність та обґрунтованість процесуальних рішень, прийнятих судами нижчої інстанції. Як наслідок, перелік допустимих процесуальних дій у касації зужується до мінімуму, а засоби кримінального процесуального доказування фактично не застосовуються у їх класичному розумінні.

Таким чином, співвідношення й обсяг засобів кримінального процесуального доказування на різних стадіях кримінального провадження відображає функціональну логіку процесу: від активного збирання доказів – до їх оцінки, контролю та остаточного вирішення справи.

Важливою складовою досудового розслідування в цій категорії кримінальних правопорушень є вилучення об'єктів незаконного обігу та їх належне процесуальне оформлення відповідно до вимог КПК України. Довести факт незаконного обігу та збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без наявності речових доказів у розпорядженні органів досудового розслідування є неможливим. Це, перш за все, пов'язано з особливостями предмета доказування в цій категорії правопорушень. Наприклад, на відміну від крадіжки, де свідки події можуть бути достатніми для встановлення вини особи, у випадку збуту заборонених речовин необхідно довести факт продажу наркотичних засобів, що вимагає вилучення речових доказів та проведення відповідної експертизи [90, с. 83].

Сукупність зібраних доказів у кримінальному провадженні та їх ретельна оцінка слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом є основою для формування відповідних висновків і прийняття процесуальних рішень. Водночас, помилки, допущені учасниками процесу під час аналізу та оцінки доказів, можуть призвести до неправильних рішень і порушення прав учасників кримінального провадження. На основі зібраних доказів у кримінальному провадженні визначають наявність або відсутність факту кримінального правопорушення, винуватість або невинуватість особи у вчиненні правопорушення, а також встановлюють інші обставини, що мають значення для прийняття відповідного рішення згідно з КПК України [194].

Підсумовуючи, можна зазначити, що основна діяльність уповноважених суб'єктів доказування під час досудового розслідування зосереджена на зборі, перевірці та оцінці доказів. Основними структурними елементами доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотиків предмет, суб'єкт та засоби збирання.

1.3. Іноземний досвід регламентації кримінальної процесуальної діяльності щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями

Сьогодні проблема протидії злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняється організованими групами та злочинними організаціями, є спільним викликом для більшості країн світу. Так, за даними експертних оцінок, сукупний обсяг світового ринку наркотиків становить близько 900 млрд доларів США, що перевищує національні бюджети низки країн і спричиняє суттєві ризики для соціально-економічного, демографічного та політичного розвитку держав [170, с. 16]. Зокрема, у США щорічні прибутки від незаконного обігу наркотичних засобів перевищують 400 млрд доларів. Діяльність міжнародних організованих злочинних угруповань, що спеціалізуються на торгівлі наркотиками, охоплює майже всі регіони світу, зокрема й Україну, і досягає загрозливого рівня. Так, згідно з офіційною інформацією правоохоронних органів Великої Британії, понад 75% злочинів корисливої, насильницької або корупційної спрямованості вчиняються на ґрунті наркозалежності та незаконного збуту наркотичних засобів. У США, за даними досліджень, пересічний наркозалежний щороку вчиняє понад 200 злочинів [258, с. 28].

Особливу актуальність ця проблема набуває у зв'язку з глобалізацією наркоринку, транснаціональним характером діяльності наркоугруповань, а також використанням сучасних цифрових технологій для координації протиправної діяльності. Ефективне розслідування таких злочинів потребує не лише наявності відповідного правового інструментарію, а й чітко сформульованих кримінальних процесуальних механізмів із врахуванням міжнародних стандартів прав людини.

Аналіз сучасного стану наркозлочинності та практики протидії незаконному обігу наркотичних засобів в іноземних країнах дає підстави

стверджувати, що рівень суспільної небезпеки, яку становить наркобізнес, у світовому масштабі прирівнюється до таких загроз, як терористична діяльність, торгівля зброєю та інші форми особливо небезпечної злочинності. Урахування іноземного досвіду є важливим кроком у реформуванні кримінального процесуального законодавства України. З одного боку, це дозволяє підвищити ефективність боротьби з організованою злочинністю у сфері наркоторгівлі, а з іншого – забезпечити дотримання прав і свобод людини, як це передбачено Конституцією України та міжнародними договорами. Саме тому дослідження іноземних моделей регламентації кримінального процесу є необхідним для формування сучасної, збалансованої та правової стратегії протидії організованій наркозлочинності в Україні.

Однак, варто наголосити, що підходи до протидії наркотизації суспільства суттєво різняться в окремих країнах, у більшості кримінально-правових практик акцент робиться на багаторівневі превентивні заходи. Ефективна реалізація національних антинаркотичних стратегій сприяє зміні суспільного ставлення до вживання наркотиків, формуванню стійкого громадського осуду цього явища та активізації функцій соціального контролю [135]. Як зазначає Е. В. Расюк, трансформаційні процеси в суспільстві сприяли розширенню можливостей для злочинних угруповань, зокрема у сфері незаконного обігу наркотиків. Надвисокі прибутки від торгівлі наркотиками, поєднані з динамічним зростанням ринку їх споживання, спричинили ускладнення наркоситуації у країні та посилення супутніх негативних явищ соціального, економічного й кримінального характеру [224, с. 20]. За таких умов рівень ризику бути викритими та притягнутими до кримінальної відповідальності для злочинців суттєво знижується, водночас як можливості для ведення протиправної діяльності значно зростають. Цим активно користуються як вітчизняні, так і транснаціональні злочинні угруповання, що спеціалізуються на отриманні надприбутків у сфері наркобізнесу. Специфікою їхньої діяльності є: створення розгалужених систем збуту наркотичних засобів; розширення площ вирощування нарковмісної сировини (зокрема маку й

конопель); удосконалення логістики постачання та доставки наркотиків; формування ширшого асортименту наркотичних речовин; розробка нестандартних маршрутів транспортування й місць зберігання наркотиків; впровадження методів глибокої конспірації, що ускладнюють розкриття злочинів та встановлення відповідальності винних осіб.

Крім внутрішнього ринку, особливу загрозу становить контрабанда наркотиків із суміжних держав. Наркоорганізації швидко адаптуються до нових умов економічної взаємодії, інтегруючи свої злочинні схеми в легальний сектор господарської діяльності. Як наслідок, наркотики перетворюються на глобалізований товар із відповідними ризиками для міжнародної безпеки.

З метою протидії цим загрозам на глобальному рівні функціонує міжнародна система контролю за наркотиками, що базується на низці ключових універсальних договорів – Єдина конвенція про наркотичні засоби 1961 р.; Конвенція про психотропні речовини 1971 р.; Конвенція ООН проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р. Зазначені міжнародно-правові акти заклали основу для об'єднання зусиль держав у боротьбі з наркозлочинністю, визначивши низку обов'язкових заходів як на національному, так і міжнародному рівнях [7; 244].

Відзначимо, що прийняття Єдиної конвенції 1961 р. стало важливим етапом у розвитку міжнародного права в галузі контролю за обігом наркотичних засобів. Вона замінила низку попередніх актів (за винятком окремих положень Конвенції 1936 р.), скоротила кількість міжнародних контрольних органів і запровадила централізований механізм нагляду. Замість чотирьох попередніх міжнародних органів створено два – Комісію з наркотичних засобів при Економічній і соціальній раді ООН та Міжнародну наглядову раду з контролю за наркотиками (INCB). Обидва органи наділені широкими повноваженнями для реалізації контролю у сфері виробництва, розподілу й споживання наркотичних речовин.

Світове співтовариство продовжує активно реагувати на виклики, пов'язані з наркотизмом, зокрема через проведення міжнародних конференцій,

розроблення резолюцій та програм дій (наприклад, *Політична декларація та План дій ООН щодо міжнародного співробітництва в боротьбі з наркотиками*). Загальною тенденцією є поступове розширення правових, організаційних і технологічних засобів міжнародної протидії незаконному обігу наркотиків та відмиванню доходів, отриманих від такої діяльності. Таким чином, міжнародна спільнота сформувала цілісну систему правового регулювання боротьби з наркозлочинністю, яка постійно вдосконалюється й адаптується до нових викликів і загроз [150, с. 43–44].

Актуальність проблеми наркотизму та необхідність консолідованих заходів боротьби з ним визначаються як динамікою поширення наркотичних засобів, так і зростанням суспільної небезпеки, яку становлять наркозлочини. Першим етапом міжнародної уваги до цього феномену стала Шанхайська опіумна комісія 1909 р., яка стала відправною точкою у формуванні глобального дискурсу щодо боротьби з наркотиками. Вперше в історії на міждержавному рівні було порушено питання про обмеження вживання, виробництва і торгівлі наркотичними речовинами, а також необхідність міжнародного регулювання у цій сфері.

Протягом наступних восьми десятиліть міжнародна спільнота послідовно розширювала та удосконалювала механізми правового впливу, приймаючи нові міжнародно-правові акти, що регулювали окремі напрями протидії наркотизму. Кожен наступний нормативний акт фіксував якісно нові елементи контролю, що відповідали новим викликам і тенденціям розвитку наркоринку.

Зокрема, Гаазька опіумна конвенція 1912 р. уперше офіційно визначила перелік речовин, які підлягали контролю: сирий опіум, морфін, курильний та медичний опіум тощо. Документ зобов'язував держави-учасниці запровадити національне законодавство щодо контролю виробництва, обігу, імпорту та експорту зазначених речовин.

У Конвенції від 19 лютого 1925 р. перелік контрольованих речовин був розширений за рахунок додавання кокаїну, листя коки та індійської коноплі. Документ також закріпив механізм, згідно з яким будь-яка нова психоактивна

речовина може бути внесена до переліку наркотиків, якщо її вживання спричиняє аналогічну соціальну небезпеку. Угодою передбачалося створення державних монополій на виробництво і реалізацію опіуму, а також організаційно-контрольні заходи для запобігання його незаконному обігу.

Женевська конвенція 1925 р. додала низку інституційних та регуляторних новел, включно з обов'язковим ліцензуванням суб'єктів господарювання, які виробляють чи реалізують наркотики, обмеженням кількості портів для міжнародної торгівлі наркотичними речовинами та вимогою до держав-учасниць щодо криміналізації порушень положень цієї Конвенції.

Конвенція від 13 липня 1931 р. доповнила раніше прийняті документи положеннями щодо видачі осіб, які вчинили злочини, пов'язані з наркотиками, створення національних органів з нагляду і контролю за обігом лікарських засобів, а також розширенням міжнародного співробітництва у виявленні незаконного обігу.

Бангкокська угода 1931 р. стала важливим регіональним документом, який, зокрема, забороняв допуск до опіумних курилень осіб віком до 21 року, дозволяв роздрібну торгівлю наркотиками лише через урядові установи та посилював кримінальну відповідальність.

Знаковим кроком стало використання терміна «боротьба» у Конвенції 1936 р., що стало концептуальним маркером переходу від регуляторної до активної карально-попереджувальної моделі протидії наркозлочинності. Водночас було суттєво розширено перелік криміналізованих діянь у сфері обігу наркотиків.

Новий виток міжнародно-правового розвитку розпочався із прийняттям Протоколу від 19 листопада 1948 р., який актуалізував питання синтетичних наркотиків і зобов'язав держави інформувати ООН про будь-які нові речовини, що можуть спричинити зловживання.

Найбільш системним і комплексним актом стала Єдина конвенція про наркотичні засоби 1961 р., яка: уніфікувала попередні міжнародно-правові норми; запровадила чотири списки наркотичних засобів відповідно до ступеня

їх безпеки; створила правову основу для створення контрольних механізмів (у тому числі Міжнародної наглядової ради з контролю за наркотиками – INCB); визначила засади легального використання наркотиків у медичних і наукових цілях.

Важливе значення у формуванні сучасної міжнародно-правової системи протидії наркозлочинності має *Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин* (1988 р.) [98]. Цей міжнародний акт став реакцією світової спільноти на зростання транснаціональної наркозлочинності та необхідність запровадження єдиних стандартів криміналізації відповідних діянь. Конвенція містить рекомендації державам-учасницям щодо визнання у національному законодавстві окремих умисних дій кримінальними правопорушеннями, які в сукупності охоплюються поняттям «незаконний обіг наркотиків». Йдеться, зокрема, про такі діяння, як: незаконне виробництво, виготовлення, переробка, транспортування, ввезення, вивезення та розповсюдження наркотичних засобів; зберігання, купівля чи продаж з метою збуту; сприяння або участь у зазначених правопорушеннях; фінансування або організація відповідної діяльності; відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом у результаті незаконного обігу наркотиків.

Важливою інновацією Конвенції стало закріплення можливості застосування альтернативних до покарання заходів, зокрема: лікування осіб, які зловживають наркотичними засобами; програми реабілітації та ресоціалізації наркозалежних; спостереження за ними після проходження відповідного курсу з метою попередження рецидиву. Такі положення відповідають сучасним принципам кримінальної політики, які передбачають поєднання каральних і соціально-реабілітаційних заходів у протидії наркотизму.

Окремий акцент у Конвенції зроблено на використанні механізму контрольованих поставок як інструменту боротьби з транснаціональним наркотрафіком. Згідно з її положеннями, державам рекомендується

застосовувати контрольовані поставки в межах взаємної згоди, з метою ідентифікації злочинних мереж, встановлення учасників злочинної діяльності та протидія широкомасштабному розповсюдженню наркотиків. Такий підхід дозволяє розглядати контрольовані поставки не лише як тактичний метод, а й як складову міжнародної співпраці у досудовому розслідуванні.

Таким чином, Конвенція ООН 1988 р. стала ключовим документом, який сформував цілісну парадигму криміналізації, реабілітації, міжнародної взаємодії та кримінальної процесуальної діяльності, спрямованих на боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин.

Розглянуті тенденції міжнародної реакції на наркотизм значною мірою обумовлені поступовим і поглибленим пізнанням цього суспільно небезпечного явища, а також його причин, форм, способів поширення й наслідків. Саме це забезпечує сталість і послідовність підходів, спрямованих на протидію наркозлочинності в глобальному масштабі. Відтак цілком обґрунтовано прогнозується збереження та розвиток визначених тенденцій у майбутньому.

Правову основу міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю становлять багатосторонні, регіональні й двосторонні міжнародні договори; угоди про взаємну правову допомогу у кримінальних справах та екстрадиції; установчі документи міжнародних організацій, які реалізують функції у сфері кримінальної юстиції; міжвідомчі угоди; а також національне кримінальне й кримінальне процесуальне законодавство [276].

Разом з тим, міжнародна спільнота протягом тривалого часу демонструвала запізнілу реакцію на загрозу, яку становить транснаціональна організована злочинність. Лише на V Конгресі ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками (Женева, 1975 р.) вперше було офіційно визнано, що міжнародна злочинність у формі транснаціонального бізнесу перевершує за небезпекою традиційні кримінальні прояви [101].

Ця тематика отримала подальший розвиток на VIII Конгресі ООН (Гавана, 1990 р.), де було наголошено: *«організована злочинність створює пряму загрозу національній і міжнародній безпеці та стабільності»* [101].

Відповідну резолюцію було схвалено Генеральною Асамблеєю ООН (резолюція 45/123), а також закріплено результатами численних міжнародних конференцій, семінарів і круглих столів, присвячених проблемі транснаціональної організованої злочинності.

Особливе значення мала Всесвітня конференція міністрів внутрішніх справ з проблем організованої транснаціональної злочинності (Нью-Йорк, 21–23 листопада 1994 р.), ініційована Економічною і соціальною радою ООН. На ній було обговорено: масштаби транснаціональної організованої злочинності; правові колізії у національному законодавстві; потребу в гармонізації кримінального законодавства; необхідність розробки універсальної міжнародної конвенції; підготовку керівних принципів для створення національних та міжнародних механізмів протидії [322].

За підсумками конференції була ухвалена Неапольська політична декларація і Глобальний план дій, які отримали підтримку в резолюції 45/159 Генеральної Асамблеї ООН. Вони передбачали посилення співробітництва держав у питаннях криміналізації відповідних діянь, уніфікації процесуальних процедур та обміну інформацією [321].

Питання транснаціональної злочинності продовжили розглядатися на наступних форумах. Зокрема: IX Конгрес ООН (Каїр, 1995 р.); X Конгрес ООН (Відень, 2000 р.), де, крім іншого, піднімалися питання поглиблення співпраці в боротьбі з транснаціональними загрозами.

Кульмінацією цих процесів стало підписання Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 15 грудня 2000 р. у м. Палермо (Італія). Цей документ, відомий також як *Палермська конвенція*, закріпив у міжнародному праві поняття «організована злочинна група», зобов'язав держави встановити кримінальну відповідальність за участь у таких групах, передбачив норми щодо конфіскації майна, захисту свідків, екстрадиції та взаємної правової допомоги [99].

Ще у 1995 р. ООН визначила 18 категорій транснаціональних злочинів, які вчиняються на території більш ніж однієї держави або зачіпають інтереси

кількох країн. Водночас у більшості національних законодавств досі відсутнє чітке поняття транснаціональної організованої злочинності, що ускладнює її ідентифікацію та належну процесуальну кваліфікацію. На нараді «Групи восьми» (2000 р.) були визначені основні сфери діяльності організованих злочинних груп, серед яких: торгівля наркотиками; відмивання коштів; корупція; кіберзлочинність; торгівля зброєю, органами, радіоактивними матеріалами; фальсифікація документів; незаконна торгівля об'єктами флори і фауни; інформаційне піратство.

Декларація XI Конгресу ООН з попередження злочинності (Бангкок, квітень 2005 р.) вкотре підкреслила глибоку стурбованість міжнародного співтовариства ескалацією транснаціональної організованої злочинності, зокрема незаконним обігом наркотиків, і вказала на зростання організаційної складності та спеціалізації злочинних угруповань [101].

Таким чином, історичний розвиток міжнародного контролю за обігом наркотиків демонструє поступову, але послідовну інституціалізацію глобального механізму боротьби з наркотизмом. Він охоплює не лише регламентацію обігу конкретних речовин, але й формує принципи міжнародної відповідальності, кримінального переслідування, організації моніторингу та міждержавної взаємодії.

Варто наголосити, що боротьба з організованою злочинністю у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин є глобальним викликом, що потребує системного міждержавного підходу. З огляду на високий рівень транснаціональності таких злочинів, країни світу формують спеціальні кримінально-процесуальні механізми, спрямовані на виявлення, розслідування та переслідування організованих злочинних груп і злочинних організацій, які діють у цій сфері. Вивчення зарубіжного досвіду дозволяє ідентифікувати ефективні інструменти, які можуть бути запозичені та імplementовані в національне законодавство України з урахуванням її правової системи.

Так, у системі кримінального процесу доказам відведено визначальне місце. Вони становлять ядро процесу доказування та виконують ключову

функцію в процесі встановлення істини у кримінальному провадженні. У межах англо-американської правової системи докази визначаються як інформація, що надається суду або присяжним з метою встановлення факту вчинення злочину чи його відсутності [306]. Це можуть бути будь-які факти, що мають значення для кримінального провадження, здатні підтвердити або спростувати обставини, які мають юридичне значення.

У Кодексі доказів штату Каліфорнія (Division 8, Chapter 1, §140) докази визначено як «показання, записи, матеріальні об'єкти або інші речі, що сприймаються органами чуття, які подаються для підтвердження існування або відсутності факту» [295]. При цьому вказується, що докази ототожнюються із засобами їх збирання (*means of gathering evidence*), до яких традиційно відносять:

- показання свідків;
- речові докази;
- документи;
- експертні висновки;
- зізнання обвинуваченого [312, с. 8].

Поряд із цим, згідно з Федеральними правилами доказування США (*Federal Rules of Evidence, Rules II і III*), доказування також може здійснюватися за допомогою судового повідомлення (*judicial notice*) – офіційного визнання судом загальновідомих фактів, і доказових презумпцій (*evidentiary presumptions*) [309].

Таким чином, докази в американській моделі процесу мають двокомпонентну природу: пізнавальний компонент – власне докази, які свідчать про факт; засвідчувальний компонент – процесуальні дії, що дозволяють ці докази отримати, закріпити та перевірити. Лише інформація, одержана у встановленому законом процесуальному порядку, може вважатися доказом. Порушення процесуальної форми веде до втрати юридичної сили такої інформації.

Правова доктрина США щодо організованої злочинності в сфері обігу наркотиків формувалася під впливом антинаркотичної політики 1970–1990-х рр. Основу кримінального процесу складає законодавство, зокрема 21 U.S. Code § 848 – Continuing Criminal Enterprise (CCE), яке передбачає кримінальну відповідальність за «постійне кримінальне підприємство». Згідно з положеннями цього закону, особа підлягає відповідальності за участь у структурі, яка координує діяльність п'яти і більше осіб, отримуючи від цього значний дохід [291].

Сполучені Штати Америки стали однією з перших країн, яка нормативно закріпила механізми одержання інформації з інформаційно-телекомунікаційних систем для потреб правоохоронних органів. Зокрема, йдеться про ухвалення у 1999 р. «Правил онлайн-розслідувань для правоохоронних органів» (Online Investigations for Law Enforcement Guide lines). Як зазначено в монографії «Оперативно-розшукова компаративістика», у вказаному документі проводиться паралель між кіберпростором (*cyberspace*) та фізичним світом, що дозволяє адаптувати класичні методи розслідування до особливостей цифрового середовища [8, с. 281].

Важливим інструментом координації кримінальної розвідки на національному рівні є «Національний план розподілу розвідувальної інформації» (National Criminal Intelligence Sharing Plan), який закладає уніфіковану стратегію обміну розвідувальними даними між федеральними, штатними та місцевими правоохоронними органами [320].

Як зазначає Л. С. Верченко, правова система США вирізняється складною юрисдикційною структурою, в межах якої одночасно діють федеральне законодавство та кримінальні кодекси окремих штатів. Повноваження щодо кримінального переслідування поділяються між федеральними та регіональними органами влади залежно від тяжкості та масштабу злочину. Так, найбільш небезпечні злочини, включаючи міжнародний наркотрафік, перебувають у компетенції федерального рівня, тоді як менш тяжкі діяння регламентовані на рівні штатів [30].

Характерними рисами антинаркотичної політики США є:

- легалізація канабіоїдів у низці штатів на рівні внутрішнього законодавства;
- жорстке покарання за збут наркотичних засобів;
- пом'якшені санкції за зберігання наркотиків для особистого вживання в окремих юрисдикціях.

Основні нормативні положення щодо протидії незаконному обігу наркотиків на федеральному рівні містяться у главі 13 (чч. 1–2) книги 21 Зводу Законів США (U.S. Code Title 21, Chapter 13). Центральне місце у правовому регулюванні цієї сфери займають розділи частини 1 з літерами «А»–«F» (§ 801–904), що передбачають кримінальну відповідальність за незаконне виготовлення, поширення, транспортування та збут наркотичних засобів [301].

Окремо у § 960а встановлено відповідальність за «наркотероризм» (наркотрафік у зв'язку з терористичною діяльністю). Під цим поняттям розуміються дії, пов'язані з організацією, підготовкою або приховуванням злочинів у сфері обігу наркотиків, якщо вони вчиняються особами, причетними до терористичних організацій або дій терористичного характеру [57, с. 10]. Така інтерпретація сприяє посиленню міжнародного співробітництва в межах концепції національної та глобальної безпеки.

До особливостей американської моделі слід віднести такі елементи кримінального процесу, які демонструють її орієнтованість на ефективне розслідування та доведення провини членів організованих злочинних груп у сфері обігу наркотиків, зокрема:

– використання угод про співпрацю зі слідством (pleabargaining). Угода про визнання вини є розповсюдженим механізмом у США, який дозволяє уникнути повного судового процесу, скоротивши час і ресурси правосуддя. Законодавчо цей механізм не врегульований на федеральному рівні окремим актом, однак широко використовується на підставі практики та правил Федеральних кримінальних процедур (Federal Rules of Criminal Procedure, Rule 11) [307].

– застосування програми захисту свідків (Witness Security Program). Програма створена на підставі § 3521 Title 18 of the United States Code (USC) і адмініструється Федеральною службою маршалів США. Вона передбачає зміну імені, місця проживання та надання свідкам нових документів. Програма є обов'язковою умовою співпраці слідства з колишніми членами наркокартелів [323].

– широкі повноваження слідчих органів у частині здійснення негласних слідчих дій (under cover operations, wire tapping). Такі дії дозволені, зокрема, відповідно до положень Title III of the Omnibus Crime Control and Safe Streets Act of 1968, який регламентує порядок перехоплення електронних, голосових і комунікаційних повідомлень. Здійснення негласних заходів, зокрема агентурної діяльності, дозволяється за наявності ухвали суду [314].

– інститут «грант-журі» (grand jury). Такий інститут є особливим інструментом досудового кримінального провадження в США, коли колегіальний орган (від 16 до 23 громадян) оцінює надані прокуратурою докази та вирішує, чи є достатні підстави для офіційного висунення обвинувачення (indictment). У справах, пов'язаних з організованою наркозлочинністю, grand jury відіграє важливу роль у забезпеченні таємності слідства, зменшенні ризиків впливу з боку злочинної організації та збереженні безпеки учасників процесу. Такий орган виконує функцію попередньої оцінки доказів перед висуненням обвинувачення. Правила функціонування grand jury регламентовані, зокрема, у Rule 6 Federal Rules of Criminal Procedure. Він діє конфіденційно, не передбачає присутності обвинуваченого, і широко застосовується у справах про злочини у сфері наркоторгівлі та організованої злочинності [308].

Таким чином, вищезазначені процесуальні механізми, будучи взаємопов'язаними, забезпечують системну і водночас гнучку модель протидії організованим злочинним групам у сфері обігу наркотиків, у якій поєднано елементи суворості та процесуальних гарантій.

Французьке кримінальне процесуальне право характеризується гнучким підходом до використання джерел доказової інформації, що виявляється,

зокрема, у формулюваннях КПК Французької Республіки. Відповідно до ч. 1 ст. 427 КПК Франції, за винятком випадків, коли закон прямо передбачає інше, правопорушення можуть бути встановлені будь-якими засобами доказування [303]. Хоча зазначена норма формально розміщена в розділі, що регулює судовий розгляд, практика французьких судів надала їй загального, універсального значення, поширюючи її дію і на стадії досудового провадження [310, с. 53]. Цей підхід зумовлений традицією широкого тлумачення поняття доказу, властивого французькій доктрині кримінального процесу.

Як зазначають французькі процесуалісти, доказ (*preuve*) розглядається як будь-який засіб ствердження або спростування факту, або підтвердження істинності/неправильності певного твердження [315, с. 237]. Це визначення охоплює не лише змістову частину доказу, але й форму його існування та процесуальну процедуру отримання.

У французькому кримінальному процесі до засобів доказування відносяться як самі докази, так і методи їх здобуття, серед яких:

- протоколи та офіційні звіти (рапорти);
- документи (зокрема приватні та офіційні листи, фінансові звіти тощо);
- показання і допити осіб;
- слідчі дії, такі як обшуки і виїмки;
- судові експертизи;
- технічні засоби, включаючи прослуховування телефонних розмов і запис приватного спілкування [294, с. 122–127].

Таким чином, модель доказування у Франції базується на принципі свободи доказів, відповідно до якого допустимими визнаються будь-які засоби, якщо вони не заборонені законом і здобуті у спосіб, що не суперечить принципам справедливості та прав людини. Така система забезпечує високий рівень гнучкості, але водночас ставить перед судом завдання здійснення належного контролю за дотриманням процесуальних гарантій у процесі збирання та оцінки доказів.

Французький досвід протидії організованим злочинним групам у сфері обігу наркотичних засобів базується також й на положеннях КК Франції (*Code pénal*), де ст. ст. 450-1–450-5 закріплюють кримінальну відповідальність за участь у «злочинному угрупованні» (*association de malfaiteurs*) [304]. Законодавець у Франції визнає вже сам факт об'єднання осіб з метою вчинення тяжкого правопорушення як самостійний злочин, навіть без факту реалізації злочинного наміру. Зокрема, згідно зі ст. 450-1, участь у злочинному об'єднанні, метою якого є підготовка одного або кількох тяжких злочинів (у т.ч. наркозлочинів), карається позбавленням волі на строк до 10 років [311].

Окремо варто зазначити такі особливості французької кримінальної процесуальної моделі у справах щодо організованих наркозлочинних груп:

– створення спеціалізованих міжрегіональних юрисдикцій (*juridictions interrégionales spécialisées – JIRS*). Такі юрисдикції були створені відповідно до Закону від 9 березня 2004 р. (закон «Perben II») та мають виключну компетенцію щодо найскладніших справ про організовану злочинність, зокрема у сфері торгівлі наркотиками, відмивання грошей, тероризму. Усього у Франції функціонує вісім JIRS, які забезпечують розгляд справ, що охоплюють кілька регіонів, та координують дії поліції, слідчих суддів і прокуратури на міжтериторіальному рівні [313].

– спрощена процедура на отримання дозволів на здійснення окремих видів негласних процесуальних заходів. Відповідно до положень *Code de procédure pénale* (Кримінально-процесуального кодексу Франції), у справах про злочинну змову (*association de malfaiteurs*), а також злочини, пов'язані з наркотиками, дозволяється застосування прослуховування телефонних розмов, відеоспостереження в приватних приміщеннях (з дозволу слідчого судді), а також контроль банківських операцій. Такі заходи здійснюються із забезпеченням принципу пропорційності та судового контролю [302].

• інституційна співпраця прокуратури, поліції та суду на початковому етапі розслідування. У французькій системі кримінального правосуддя важливе значення має участь слідчого судді (*juge d'instruction*), який координує досудове

розслідування у тяжких та складних кримінальних справах. У справах, пов'язаних з організованими угрупованнями у сфері наркоторгівлі, прокурор, суддя та слідчі діють у тісній співпраці, формуючи єдину процесуальну стратегію. Це дозволяє забезпечити швидке реагування, контроль за оперативними діями та забезпечення доказової бази відповідно до вимог європейського права.

У цілому французька модель характеризується активним попереджувальним підходом, де підставою для втручання слідчих органів є не лише вчинення діяння, а й участь у структурі, що лише готує до його вчинення. Такий підхід дозволяє ефективно боротися з ранніми етапами формування злочинних мереж, зокрема у сфері наркообігу [293].

У Німеччині важливе значення має § 129 та § 129а КК Німеччини (StGB), які передбачають відповідальність за участь у злочинній чи терористичній організації, навіть без факту вчинення конкретного злочину. Це дозволяє здійснювати превентивне кримінальне переслідування [118].

Водночас, одним із ключових джерел кримінального законодавства, що регламентує обіг наркотичних засобів, вважається Закон про обіг наркотичних засобів (Betäubungsmittelgesetz – BtMG). Він доповнює положення Кримінального кодексу та є основоположним нормативним актом у сфері боротьби з наркозлочинністю [266, с. 66].

За оцінками німецьких дослідників, обсяг незаконного наркоринку в Німеччині коливається від 4,4 до 5,8 мільярдів євро на рік. При цьому основна частина цих коштів надходить до організованих злочинних угруповань, які вже давно перетворили торгівлю наркотиками на головне джерело своїх прибутків [317, с. 3–5]. Така ситуація зумовлює необхідність реалізації комплексної та системної політики запобігання і протидії наркозлочинам.

Німецька антинаркотична політика базується на інтегрованому запобіжному підході, який охоплює не лише боротьбу з наркозлочинністю в класичному розумінні, а й протидію спорідненим кримінальним явищам, таким

як: нелегальна міграція, організована злочинність, фінансові злочини, пов'язані з легалізацією доходів від наркоторгівлі.

Особливе значення приділяється: профілактиці наркозлочинності серед дітей і молоді; усуненню соціальних і економічних чинників, що сприяють втягненню осіб у незаконну діяльність; зміцненню матеріально-технічної бази поліції, включно з розгортанням систем відеоспостереження, центрів реагування, баз даних і аналітичних платформ.

Важливим елементом є перекриття каналів надходження наркотиків до кінцевих споживачів, зокрема через: міжнародне співробітництво з правоохоронними органами інших країн; впровадження автоматизованих інформаційних систем щодо осіб, причетних до незаконного обігу наркотиків; моніторинг мережі Інтернет і даркнету, включаючи контроль за незаконною торгівлею через криптовалютні платформи.

Доречно підкреслити, що на відміну від українського кримінального процесуального регулювання, у кримінальному провадженні Федеративної Республіки Німеччина чітко формалізовані засоби доказування (*gesetzlichen Beweismittel*), які мають законодавче закріплення та застосовуються залежно від характеру процесуального питання.

У німецькому кримінальному процесі прийнято розмежовувати дві групи доказів:

(1) суворі (обов'язкові) докази (*Strengbeweis*). Суворі докази використовуються виключно для вирішення питань вини обвинуваченого та визначення покарання, тобто: чи слід особу визнати винною та які правові наслідки мають настати у разі визнання вини. Ці докази мають закріпленій законом перелік, що виключає можливість застосування інших засобів у межах доказування вини.

До суворих засобів доказування відповідно до КПК ФРН належать: допит і показання свідків (§§ 48–71 StPO); експертиза та висновок експерта (§§ 72–85 StPO); огляд місця події, тіла чи предмета (§§ 86–93 StPO); дослідження письмових доказів (документів) (§§ 249–256 StPO) [319].

Таким чином, лише ці законодавчо визначені джерела доказової інформації можуть бути використані для доведення вини обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

(2) вільні (факультативні) докази (*Freibeweis*). На відміну від *Strengbeweis*, категорія вільного доказування допускає використання будь-яких доступних джерел інформації, що не мають чітко визначеного процесуального статусу. Однак ці докази не можуть бути використані для доведення вини, а застосовуються лише для вирішення питань процесуального характеру.

Зокрема, *Freibeweis* використовується у таких випадках: для встановлення процесуальних передумов (наприклад, своєчасність подання заяви про початок кримінального провадження); для виявлення процесуальних перешкод (наприклад, нездатність обвинуваченого брати участь у судовому засіданні через стан здоров'я); для оцінки дотримання гарантій прав сторін (наприклад, роз'яснення права відмовитися від давання показань); для визначення права на відмову від показань (наприклад, родинні стосунки зі стороною обвинувачення або захисту); для встановлення здатності свідка скласти присягу [316, с. 161–162].

Такий підхід свідчить про високий рівень формалізації доказового процесу у кримінальному судочинстві ФРН та акцент на правову визначеність і процесуальну чистоту при вирішенні ключових питань винуватості особи [15].

Особливості кримінальної процесуальної німецької моделі щодо злочинів у сфері обігу наркотиків полягає у:

- широкому використанні контрольованої поставки, впровадження агентів під прикриттям, перехоплення інформації;
- забороні на контакти затриманих та засуджених наркозлочинців між собою та зовнішнім світом;
- значній ролі фінансових розслідувань і співпраці з митними органами;
- активному використанні міжнародної правової допомоги в межах ЄС [318].

Таким чином, модель протидії наркозлочинності в Німеччині є прикладом системного і багатовекторного підходу, що інтегрує превентивні, правоохоронні та кримінальні процесуальні заходи в єдину стратегію боротьби з одним із найнебезпечніших проявів транснаціональної злочинності.

Канада послуговується нормами КК Канади (Criminal Code) та Закону про контроль за наркотиками і психотропними речовинами (Controlled Drugs and Substances Act). Основна увага приділяється доказуванню зв'язку особи із структурованою організацією (section 467.1), що дозволяє застосовувати суворі заходи до всієї злочинної мережі, а не лише окремих учасників [293].

Використовуються:

- активне залучення інформаторів і агентів під прикриттям;
- угоди зі слідством та скорочене провадження в обмін на співпрацю;
- тісна координація між федеральною поліцією (RCMP) та прокуратурою.

Узагальнюючи зарубіжний досвід, можна виокремити такі ключові елементи ефективної кримінальної процесуальної діяльності проти організованих груп у сфері обігу наркотиків:

- чітке визначення правового статусу організованої групи як окремого елемента кримінального переслідування;
- застосування розширених доказових стандартів (дозволеність непрямих доказів, анонімні свідки, докази зі спеціальних операцій);
- спеціалізація слідчих органів та створення автономних підрозділів, здатних працювати із закритими, координаційними структурами;
- захист учасників кримінального провадження;
- ефективне використання цифрових технологій, фінансового моніторингу, аналітики великих даних.

Вивчення іноземного досвіду підтверджує ефективність комплексного підходу до процесуального регулювання боротьби з організованими наркогрупами. Україна, з огляду на інтеграційні процеси з ЄС, повинна адаптувати найкращі практики, зокрема: створити спеціалізовані міжрегіональні

слідчо-оперативні групи; посилити правову базу щодо застосування СРД; удосконалити правові механізми захисту свідків.

Основною функцією державної політики в усіх демократичних країнах світу є захист прав і свобод людини, охорона її життя, честі, гідності, а також забезпечення реалізації конституційно гарантованих прав, створення умов безпеки, недоторканності особи, підтримання публічного порядку і територіальної цілісності держави. Ці цінності є незмінними правовими константами, що визначають змістовну природу публічної влади в умовах правової держави.

Захист прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення своєчасного, повного та неупередженого розслідування й ефективного судового розгляду набувають особливого значення. Саме у сфері кримінального процесу держава реалізує не лише каральну функцію, а й функцію правозахисну, з огляду на що зростає важливість дотримання принципу верховенства права, зокрема в частині процедурної справедливості.

Однак на практиці не всі процесуальні норми, що визначають загальні засади кримінального провадження, зокрема щодо прав підозрюваного, функціонують ефективно. Зокрема, йдеться про забезпечення права на правову допомогу з моменту затримання, право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, дотримання принципу презумпції невинуватості, забезпечення змагальності сторін та право на мовне розуміння процесу.

На ці проблеми неодноразово звертав увагу ЄСПЛ, який у своїх рішеннях проти України фіксував системні порушення прав підозрюваних у кримінальному процесі. Зокрема, у таких рішеннях, як *Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine*, *Dvorski v. Croatia* (аналогічна позиція), *Lutsenko v. Ukraine*, Суд підкреслював необхідність реального, а не формального забезпечення права на захист, права на доступ до адвоката, ефективне оскарження заходів процесуального примусу тощо [286].

У ст. 7 КПК України закріплено перелік загальних засад кримінального провадження, що становлять правову основу кримінального процесу. Зміст і форма кримінального провадження, зокрема у разі здійснення за процедурою *in absentia*, мають відповідати цим засадам з урахуванням особливостей, визначених законом. Відповідно до ч. 2 цієї ж статті, сторона обвинувачення зобов'язана вживати всіх передбачених законом заходів для забезпечення прав підозрюваного чи обвинуваченого [122].

Під час дії воєнного стану кримінальне провадження здійснюється з урахуванням положень розділу IX-1 КПК України. Водночас згідно зі ст. 8 КПК України, принцип верховенства права, у тому числі з урахуванням практики ЄСПЛ, має пріоритетне значення [122].

Згідно зі ст. 9 КПК України, усі суб'єкти, уповноважені здійснювати кримінальне провадження, зобов'язані неухильно дотримуватися Конституції України, міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, а також національного законодавства [146, с. 38–39]. У зв'язку з цим особливого значення набуває дотримання гарантій, закріплених у ст. 5 та ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Однією з ключових гарантій, яка становить фундамент правового статусу особи у кримінальному процесі, є презумпція невинуватості, що передбачає визнання особи невинуватою доти, доки її вина не буде доведена у встановленому законом порядку (п. 2 ст. 6 Конвенції, ст. 11 Загальної декларації прав людини, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права тощо).

На рівні національного законодавства принцип презумпції невинуватості закріплений у ст. 62 Конституції України, яка є нормою прямої дії й конкретизований у ст. 17 КПК України, у якій передбачено, що: особа не зобов'язана доводити свою невинуватість; усі сумніви щодо доведеності вини тлумачаться на її користь; обвинувачення має бути обґрунтоване доказами, допустимими та отриманими законним шляхом; жодна особа не може

піддаватися кримінальному покаранню до набрання законної сили обвинувальним вироком суду [122].

Науковець Г. Ю. Юдківська обґрунтовано зазначає, що презумпція невинуватості слугує не лише процесуальним орієнтиром, а й основою для формування всієї системи процесуальних гарантій, які забезпечують справедливість судового розгляду. Без реалізації цього принципу втрачає сенс ідея справедливого судочинства як така [287].

На практиці ж аналіз кримінальних проваджень в Україні засвідчує численні порушення презумпції невинуватості, коли органи досудового розслідування в процесуальних документах ще до пред'явлення офіційного обвинувачення фактично констатують вину особи. Зокрема, у повідомленнях про підозру зустрічаються формулювання на кшталт: «особа вчинила кримінальне правопорушення», що суперечить логіці конституційного положення про заборону ставлення до особи як винної до встановлення цього факту вироком суду.

Водночас, організована злочинність у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин становить серйозну загрозу правопорядку та безпеці суспільства. Відтак, ефективне розслідування таких діянь вимагає не лише належного процесуального інструментарію, але й забезпечення дотримання прав людини. У цьому контексті вагомим джерелом правових стандартів виступає практика ЄСПЛ, що формує орієнтири належного кримінального провадження щодо учасників організованих груп.

Дотримання права на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ) [100]. Право на справедливий судовий розгляд, гарантоване статтею 6 Європейської конвенції з прав людини, набуває особливого значення у кримінальних провадженнях, пов'язаних із організованою злочинністю, зокрема у справах, що стосуються незаконного обігу наркотичних засобів. У таких справах обвинувачені особи часто стикаються з інтенсивними заходами процесуального примусу (негласними слідчими діями, агентурною діяльністю, затриманням без

попереднього ордеру, тощо), що вимагає посиленого контролю за дотриманням принципів справедливого суду.

У рішенні *Case of Bykov v. Russia* (2009) ЄСПЛ наголосив, що використання агентів під прикриттям повинно супроводжуватися наявністю належного контролю з боку судових органів. Суд визнав порушення права заявника на справедливий суд у зв'язку з провокацією злочину з боку агентів без належної правової бази та процесуальних гарантій [296].

У справі *Case of Ramanauskas v. Lithuania* (2008) Суд зазначив, що застосування спецоперацій має здійснюватися в межах чітко визначеного законодавчого регулювання, і держава не має права створювати умови для вчинення злочину особою, яка раніше не мала наміру вчиняти його. Таким чином, використання негласних слідчих дій щодо осіб, підозрюваних у причетності до наркообігу, повинно бути виправданим та пропорційним [298].

Право на ефективний захист (ст. 6 § 3 ЄКПЛ). Відповідно до ч. 3 ст. 6 ЄКПЛ, кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право на ефективний захист, зокрема: бути детально поінформованим про суть обвинувачення; мати достатній час і можливості для підготовки захисту; захищати себе особисто або через обраного захисника; допитувати свідків обвинувачення і вимагати виклику свідків захисту; користуватися безкоштовною допомогою перекладача, якщо особа не розуміє мову судочинства [100].

У кримінальних провадженнях щодо організованої злочинності та обігу наркотиків, де використовуються спеціальні методи розслідування, зокрема агенти під прикриттям, контрольовані поставки, негласні слідчі дії, ці гарантії набувають особливого значення. Практика ЄСПЛ вказує на те, що розслідування навіть найтяжчих злочинів не може виправдовувати порушення прав на захист.

У справі *Case of Salduz v. Turkey* (2008) Суд сформулював стандарт: підозрюваний має право на правову допомогу з перших годин затримання, особливо коли йдеться про складні злочини, зокрема в межах діяльності

злочинної організації. Відмова у доступі до адвоката була визнана серйозним процесуальним порушенням, що вплинуло на справедливість судового розгляду [299].

У справі *Case of Vallianatos and Others v. Greece* (2013), хоча вона стосувалася іншого предмета, ЄСПЛ підтвердив ключовий принцип: будь-яке обмеження прав має бути «необхідним у демократичному суспільстві», чітко обґрунтованим та пропорційним переслідуваній меті. У контексті наркозлочинності це означає, що обмеження процесуальних прав учасників злочинних організацій (наприклад, застосування спецзасобів без згоди слідчого судді) можливе лише за умов чіткої правової основи та судового контролю [300].

Підводячи підсумки наголосимо, що на сьогодні країни ЄС, Сполучені Штати Америки та Канада демонструють ефективні й водночас збалансовані моделі протидії організованим наркоугрупованням. Такі моделі поєднують інтенсивне застосування спеціальних кримінально-процесуальних інструментів із розвиненою системою правових гарантій, які відповідають стандартам ЄСПЛ.

Зокрема, у США одним із ключових законодавчих актів у сфері боротьби з організованою наркозлочинністю є *Continuing Criminal Enterprise Act* (CCEAct), що передбачає притягнення до відповідальності організаторів і лідерів злочинних мереж. Широко застосовуються такі інструменти, як діяльність агентів під прикриттям, агентура, грант-журі. Водночас американське право встановлює чіткі межі допустимої поведінки державних агентів: інститут *entrapment* забороняє провокацію злочину, а судовий контроль забезпечує перевірку законності отриманих доказів. Особа має гарантоване право на правову допомогу та захист із ранньої стадії провадження. У Франції застосовується система спеціалізованих кримінальних судів, таких як міжрегіональні юрисдикції з боротьби з організованою злочинністю (*JIRS*), які наділені повноваженнями щодо розгляду справ, пов'язаних із тяжкими наркозлочинами. Широко використовуються прослуховування телефонних

розмов, аналіз фінансових транзакцій, негласне спостереження. При цьому діє принцип правової визначеності, забезпечується своєчасне інформування підозрюваного про пред'явлені обвинувачення, гарантується реалізація права на захист. Французькі суди жорстко контролюють допустимість доказів, здобутих із порушенням процедур. У Німеччині основними інструментами є контрольовані поставки та використання агентів під прикриттям, що здійснюються під контролем суду. Кримінально-процесуальне законодавство передбачає отримання попереднього судового дозволу на проведення негласних слідчих дій, що відповідає принципу пропорційності. Водночас забезпечується участь адвоката, дотримуються гарантії захисту приватного життя, а всі обмеження прав мають бути належно обґрунтовані. Канада впровадила систему інституційної координації між поліцією, прокурорами та службами безпеки, що дозволяє ефективно розслідувати складні справи про організовану наркозлочинність. Угода про співпрацю зі слідством (аналог *pleabargain*) виступає засобом викриття організованих структур. Законодавство Канади чітко забороняє провокацію злочину, а канадські суди ретельно оцінюють обставини залучення особи до вчинення протиправних дій. Особлива увага приділяється принципу справедливого судового розгляду.

Аналіз іноземного досвіду свідчить, що ефективна протидія організованій наркозлочинності можлива лише за умов поєднання жорстких процесуальних механізмів з надійними правовими гарантіями. Україна, перебуваючи на шляху євроінтеграції, повинна враховувати стандарти ЄСПЛ у цій сфері, особливо в контексті проведення процесуальних дій.

Висновки до розділу 1

1. На основі вивчення юридичної літератури, законодавства та правозастосовної практики проаналізовано підходи до висвітлення проблем збирання доказів у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу

наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями, оцінено стан досліджень зазначеної проблематики в контексті розвитку мети і завдань кримінального процесу.

2. Аналіз наукових публікацій засвідчив, що важливі проблеми доказування в аспекті предмету дослідження висвітлено поверхово або взагалі не визнавалися цільовим дослідженням, особливо після 2014 р., коли Україна стала об'єктом військового втручання. Наукові доробки за цим напрямом розподілено на такі групи: 1) кримінально-правові та кримінологічні проблеми протидії організованій злочинності й окремим видам злочинів, пов'язаним з наркотиками (В. В. Василевич, М. Г. Вербенський, А. А. Вознюк, Є. О. Гладкова, Г. П. Жаровська, А. А. Музика, В. Г. Пшеничний, Е. В. Расюк, В. В. Соловей, О. Ю. Шостко та ін.); 2) кримінальні процесуальні засади доказування у кримінальних провадженнях, що представлені основними концепціями: традиційна (В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, М. М. Михеєнко, С. М. Стахівський, Л. Д. Удалова та ін.); функціональна (В. П. Гмирко); системна (В. В. Вапнярчук); комплексна (М. А. Погорецький, А. С. Старенький, О. Г. Яновська та ін.); 3) розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (А-М. Ю. Ангеленюк, Д. В. Головін, Н. А. Запорощенко, Н. М. Косміна М. В. Кривонос, М. В. Кукос, Д. А. Морозов, А. А. Павлишена, А. М. Полях, Я. О. Помаз, А. П. Сакаль, О. В. Сачко, Н. М. Сенченко та ін.).

Отримані результати надали можливість окреслити основні напрями наукового пошуку для розв'язання зазначених проблем, а саме: з'ясувати особливості доказування в кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями; здійснити порівняльний аналіз регламентації доказування в Україні та інших країнах; деталізувати обставини, які підлягають доказуванню; визначити особливості збирання доказів та використання у кримінальному провадженні.

3. Відповідно до кримінального процесуального законодавства, доказування полягає в збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч. 2 ст. 91 КПК України) й спрямоване на забезпечення реалізації прав і законних інтересів всіх учасників кримінального процесу. Основними структурними елементами доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є предмет (сукупність обставин, які визначені законом і які потрібно встановити та дослідити в рамках кримінального провадження), суб'єкт (сторона обвинувачення та захисту, які беруть участь у накопиченні доказів, за результатами яких приймаються процесуальні рішення) та етапи (збирання, перевірка та оцінка доказів) доказування.

4. Основна діяльність уповноважених суб'єктів доказування під час досудового розслідування зосереджена на зборі, перевірці та оцінці доказів, під якими доцільно розуміти єдність фактичних даних та процесуальних джерел, які були відшукані, виявлені, встановлені, розшукані, витребувані, вилучені, перевірені та оцінені з точки зору їх належності, допустимості та достовірності, а також належним чином оформлені відповідно до встановлених вимог кримінального процесуального законодавства. Така єдність повинна бути визнана уповноваженим суб'єктом кримінального провадження як джерело доказової інформації. Запропонований підхід враховує специфіку доказової діяльності в умовах протидії організованій наркозлочинності, яка характеризується високим рівнем латентності, складністю структури злочинних угруповань, багаторівневим характером їхньої діяльності та активним протистоянням з боку учасників цих структур. Відтак, акцент на процесуальну обґрунтованість походження фактичних даних, їх юридичну силу та доказову спроможність має ключове значення для ефективного кримінального переслідування та судового розгляду. У зв'язку з цим, необхідно закріпити комплексне розуміння доказів у кримінальному процесі (ч. 1 ст. 84 КПК

України), у тому числі й з урахуванням сучасних викликів, пов'язаних із протидією організованій злочинності у сфері обігу наркотиків.

5. Ключовими джерелами доказів у кримінальних провадженнях, пов'язаних з обігом та збутом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, є показання, речові та електронні докази, висновки експертів. Важливим аспектом досудового розслідування у цій категорії кримінальних правопорушень є вилучення об'єктів незаконного обігу та їх належне процесуальне оформлення відповідно до вимог КПК України. Саме сукупність зібраних доказів у кримінальному провадженні та їх належна оцінка слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом дозволяє зробити відповідні висновки та ухвалити процесуальні рішення.

6. Звернуто увагу на окремі прогалини у кримінальному процесуальному законодавстві України, що негативно впливають на ефективність доказування у кримінальному провадженні, зокрема:

відповідно до ст. 96 КПК України, сторони кримінального провадження мають право ставити свідкові запитання щодо його здатності сприймати факти, про які він дає показання, а також щодо інших обставин, що можуть мати значення для оцінки достовірності показань. Водночас чинна редакція цієї норми не передбачає можливості з'ясування достовірності показань потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого, що виглядає нелогічно з огляду на змагальний характер процесу. У зв'язку з цим запропоновано викласти ст. 96 КПК України в новій редакції під назвою: «Стаття 96. З'ясування достовірності показань свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого», що дозволить уніфікувати підхід до оцінки показань усіх ключових процесуальних фігур та усунути дисбаланс у сфері доказування;

відсутність чіткої вказівки в ст. 98 КПК України на необхідність винесення постанови про визнання матеріального об'єкта речовим доказом, а також практика обґрунтування такої постанови виключно посиланням на ст. 110 КПК України, спричиняє слідчо-судові помилки, ускладнює процесуальне забезпечення арешту речових доказів, а також підриває правову визначеність у

провадженні. З метою усунення зазначеної прогалини запропоновано внести зміни до ст. 98 КПК України, які передбачають чітке нормативне закріплення обов'язку слідчого, дізнавача або прокурора скласти постанову про визнання матеріального об'єкта речовим доказом;

чинним законодавством не врегульовано ситуації, за яких матеріальні об'єкти, що мають ознаки речових доказів, виявляються під час проведення судової експертизи. Для усунення цієї прогалини запропоновано доповнити ст. 102 КПК України;

ст. 98 КПК України запропоновано викласти в новій редакції, що враховує практичні потреби та науково-теоретичні положення щодо природи речових доказів.

7. Проаналізовано положення міжнародно-правових актів та відповідну правозастосовну практику щодо протидії транснаціональній наркозлочинності та розслідування злочинів, пов'язаних з діяльністю організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотиків, а також відповідну практику ЄСПЛ. Встановлено, що за законодавством іноземних країн домінує підхід, згідно з яким мета протидії наркозлочинності виправдовує суттєві обмеження прав і свобод осіб, які причетні або яких підозрюють у причетності до діяльності у сфері обігу наркотиків. Виокремлено особливості кримінальної процесуальної діяльності щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в різних країнах, зокрема: спрощення процедури розгляду справ, пов'язаних із організацією незаконного обігу наркотиків, використання угод про співпрацю зі слідством, застосування програми захисту свідків, широкі повноваження слідчих органів у частині здійснення негласних слідчих дій, оцінка доказів наданих прокуратурою інститутом «грант-журі», обмеження права на суд присяжних та звільнення під заставу (США, Канада); спрощена процедура на отримання дозволів на здійснення окремих видів негласних процесуальних заходів, створення спеціалізованих міжрегіональних юрисдикцій (Франція); заборона на контакти затриманих та засуджених наркозлочинців між собою та

зовнішнім світом (Німеччина).

8. У практиці ЄСПЛ сформульовано позицію суду щодо необхідності дотримання балансу між повагою до прав і свобод людини та антинаркотичною діяльністю держави. Прийняття рішень, що обмежують права і свободи осіб, які пов'язані з діяльністю організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотиків, слід здійснювати з урахуванням правових позицій, що сприятиме не тільки дотриманню зобов'язань держави у сфері прав людини, а й забезпечить законність прийнятих судових актів. У низці рішень ЄСПЛ висвітлено зв'язок між дотриманням прав людини й антинаркотичною діяльністю держави, на підставі чого окреслено правозахисні стандарти та проблеми правозастосовної практики («Раманаускас проти Литви», «Салдуз проти Туреччини», «Валліанатос та інші проти Греції»тощо).

РОЗДІЛ 2.

ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ, ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

2.1. Характеристика обставин події злочинів, що підлягають доказуванню

Відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК України, доказування у кримінальному провадженні полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Категорія «доказування» є фундаментальною для кримінального процесу, оскільки саме в межах цієї діяльності реалізується встановлення істини у провадженні [50].

У доктрині кримінального процесу розрізняють два основні аспекти доказування: 1) як процес пізнання фактичних обставин кримінального правопорушення; 2) як перевірку певної слідчої версії, висунутої у процесі досудового розслідування [42, с. 97]. Проте на відміну від наукового пізнання, кримінальне процесуальне доказування має низку специфічних особливостей: воно не спрямоване на встановлення загальних закономірностей розвитку природи чи суспільства, а має прикладний характер – встановлення обставин конкретного діяння; здійснюється у суворо визначених процесуальних межах та строках; реалізується спеціальними суб'єктами, наділеними відповідними повноваженнями, із використанням законодавчо врегульованих засобів доказування.

Згідно з положеннями КПК України, обов'язок доказування покладено переважно на сторону обвинувачення – слідчого, прокурора, а в передбачених законом випадках – і на потерпілого (ч. 1 ст. 92 КПК України). Водночас

сторона, яка подає докази, несе відповідальність за обґрунтування їх належності, допустимості, а також достовірності даних щодо розміру процесуальних витрат і характеристик особи обвинуваченого.

Значення доказування у кримінальному провадженні визначається кількома ключовими аспектами: забезпечення реалізації прав та законних інтересів усіх учасників провадження; можливість прийняття обґрунтованих рішень виключно на підставі достовірно встановлених фактичних даних; гарантія змагальності та рівності сторін у процесі завдяки активній участі заінтересованих суб'єктів у формуванні доказової бази; формування належних підстав для прийняття процесуальних рішень, зокрема вироків та ухвал [90, с. 41].

У ч. 1 ст. 91 КПК України наведено перелік обставин, які входять до предмета доказування. До них належать: (1) Подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб вчинення, інші супровідні обставини); (2) Винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета; (3) Вид і розмір заподіяної шкоди, а також процесуальні витрати; (4) Обставини, що впливають на ступінь тяжкості правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують або обтяжують відповідальність, виключають кримінальну відповідальність або є підставами для закриття провадження; (5) Обставини, що обґрунтовують звільнення від відповідальності чи покарання; (6) Факти, які підтверджують, що майно підлягає спеціальній конфіскації (тобто є предметом правопорушення або пов'язане з його фінансуванням); (7) Обставини, що є підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб [122].

Загальний предмет доказування становить сукупність обставин, прямо визначених у законі, зокрема у ст. 91 КПК України, а також у інших нормах КПК України, на встановлення яких спрямована вся система кримінального процесуального доказування. Структура і зміст цих обставин слугують орієнтиром для учасників провадження на всіх стадіях кримінального процесу.

Попри законодавчо закріплений характер переліку обставин, які підлягають доказуванню, він має переважно модельне, орієнтовне значення. Усі зазначені обставини є загальними з огляду на кілька обставин. По-перше, вони мають бути встановлені як у ході досудового розслідування, так і під час судового розгляду. По-друге, ці обставини становлять доказову основу для формування як обвинувального акта, так і вироку, постанови (ухвали) про закриття кримінального провадження. По-третє, незалежно від правової кваліфікації конкретного кримінального правопорушення чи фактичних особливостей справи, зазначені обставини підлягають обов'язковому встановленню в кожному кримінальному провадженні.

Такий рівень узагальнення предмета доказування відіграє суттєву роль у формуванні загальної методології кримінального процесуального доказування, забезпечуючи єдність підходів до встановлення істини у справі. Крім того, він слугує засобом реалізації основних засад кримінального провадження, зокрема принципу законності, всебічності, повноти та неупередженості дослідження обставин кримінального правопорушення.

Установлення вказаних обставин – це процес, який реалізується на основі доказів, взятих із джерел передбачених ст. 84 КПК України. До них належать показання, речові докази, документи, висновки експертів та інші форми доказової інформації. При цьому дотримання вимог ст. ст. 9, 25, 91 і 92 КПК України забезпечує належність і допустимість зібраних матеріалів [12].

Для повного та всебічного розкриття змісту об'єктивної сторони кримінального процесуального доказування доцільно не лише охарактеризувати форми прояву доказової діяльності суб'єкта у зовнішньому середовищі, а й звернути увагу на зовнішні ознаки цієї діяльності. За аналогією з підходами, що застосовуються до аналізу об'єктивної сторони складу злочину у кримінальному праві [116, с. 123–124; 117, с. 11], такими ознаками, на нашу думку, є: дія, її правові наслідки, причинний зв'язок між дією та наслідками, а також місце, час, обстановка, способи й засоби реалізації доказової діяльності. Слід зауважити, що зазначеним елементам не завжди приділяється належна

увага у науці кримінального процесуального права, так само як і в практиці їх реалізації під час кримінального провадження. Їх виокремлення, аналіз і систематизація дають змогу забезпечити цілісне, системне розуміння об'єктивної сторони процесу доказування, а також виявити міжгалузеві та внутрішньогалузеві взаємозв'язки з іншими інститутами кримінального процесуального права, які на перший погляд можуть здаватися такими, що не мають безпосереднього стосунку до доказування.

Правильне визначення предмета доказування безпосередньо впливає на організацію досудового розслідування: забезпечує його цілеспрямованість, послідовність та ефективність, дозволяє вибудувати ефективну стратегію досудового розслідування, уникнути надмірного нагромадження інформації та забезпечити об'єктивність правосуддя. Натомість надмірне розширення предмета доказування призводить до перевантаження слідства, затягування строків провадження, зростання обсягу непотрібної інформації. Водночас безпідставне звуження кола встановлюваних фактів спричиняє ризик одностороннього та поверхневого розслідування, що може поставити під сумнів об'єктивність результатів досудового розслідування та обґрунтованість судового рішення [4].

У юридичній літературі по-різному вирішено питання про унормування поняття предмета доказування. Так, М. М. Михеєнко зазначав, що: «...предмет доказування становить певну сукупність передбачених кримінально-процесуальним законом обставин, встановлення яких потрібне для вирішення заяв і повідомлень про злочини, кримінальної справи загалом або судової справи на стадії виконання вироку, а також для прийняття процесуальних профілактичних заходів у справі» [147, с. 112]. Предметом кримінально-процесуального доказування В. О. Попелюшко вважає систему, тобто сукупність фактів й обставин об'єктивної дійсності, які мають матеріально-правове (кримінально- й цивільно-правове) та процесуальне (кримінально- й цивільно-процесуальне) значення та є необхідними і достатніми фактичними підставами для вирішення кримінальних справ остаточно й по суті [184, с. 113].

На переконання С. М. Стахівського, предмет доказування – це передбачена законом сукупність обставин, які підлягають обов'язковому встановленню в кожній кримінальній справі з метою її правильного вирішення [248]. Схоже визначення предмета доказування пропонує В. В. Вапнярчук, трактуючи його як коло закріплених у законі обставин, які повинні бути встановлені чи спростовані під час доказування в конкретному кримінальному провадженні [21, с. 239].

Обставини, закріплені у ст. 91 КПК України, мають узагальнений характер і застосовуються до всіх видів кримінального провадження незалежно від правової кваліфікації діяння. Водночас у межах конкретного провадження необхідною є індивідуалізація предмета доказування. Так, у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із наркотиками, предмет доказування деталізується відповідно до диспозицій статей передбачених розділом XIII КК України (ст. 305, 307, 308, 311–313, 321), за якими здійснюється правова кваліфікація відповідних діянь. Правильне визначення таких обставин, їх повне, всебічне й об'єктивне дослідження дозволяє підвищити ефективність процесу доказування та є ключовою умовою досягнення завдань кримінального провадження як на досудовій стадії, так і під час судового розгляду.

Поділяємо позицію науковців, які відстоюють концепцію «вузького» розуміння предмета доказування, згідно з якою він охоплює лише ті обставини, що прямо впливають із норм кримінального і кримінального процесуального законодавства й потребують встановлення у межах конкретної категорії кримінального провадження для досягнення цілей кримінального судочинства. Водночас інші факти й обставини, які не становлять предмет доказування в юридичному розумінні, але сприяють встановленню істини у справі, розглядаються як такі, що «підлягають встановленню» та є криміналістично значущими.

Таким чином, до обставин, які підлягають встановленню, належать як обставини, що формують предмет доказування, так і проміжні (опосередковані) факти, котрі не мають самостійного юридичного значення, проте є необхідними

для обґрунтованого формування версій, логічної побудови доказової системи та підтвердження основних положень обвинувачення чи захисту. Вони, попри те, що залишаються поза формальною конструкцією предмета доказування, істотно впливають на загальну якість досудового розслідування та судового розгляду. На підтвердження, В. В. Вапнярчук відзначає, що до структури предмета доказування (зокрема його різновиду – індивідуального або безпосереднього) входять не лише обставини матеріально-правового характеру, а й факти, які мають процесуальне значення. Ігнорування або неналежне встановлення таких обставин може істотно вплинути на законність прийнятого процесуального рішення та, відповідно, на досягнення мети кримінального провадження. Процесуальні факти, що підлягають встановленню, мають опосередковане, але принципово важливе значення для забезпечення правильного застосування норм кримінального процесуального права. Йдеться, зокрема, про встановлення обставин, які свідчать про наявність або відсутність підстав для: зупинення або закриття кримінального провадження; повернення, залишення без розгляду апеляційної чи касаційної скарги; відмови у відкритті провадження; вирішення питань щодо припустимості участі суб'єкта у кримінальному провадженні [23, с. 136].

У разі недослідження таких обставин можливе ухвалення неправомірного рішення (наприклад, незаконне продовження строків досудового розслідування або необґрунтоване відкриття апеляційного провадження), що порушує права учасників провадження та суперечить завданням кримінального процесу – забезпеченню законності, справедливості та неупередженості.

До фактів процесуального значення, які часто виникають у конкретному кримінальному провадженні та підлягають доказуванню, належать, зокрема: поважність причин неявки особи, яка викликала до органу досудового розслідування або суду; відсутність чи наявність підстав для відводу слідчого, прокурора, судді, захисника; обґрунтованість клопотань сторін щодо проведення окремих СРД; дотримання строків звернення зі скаргами або

клопотаннями; наявність підстав для поновлення процесуальних строків тощо [23, с. 138].

Таким чином, процесуальні факти, хоча формально не завжди відносяться до кола обставин, зазначених у ст. 91 КПК України, становлять необхідний об'єкт дослідження в межах індивідуалізованого предмета доказування. Їх належне встановлення є умовою забезпечення не лише процесуального порядку, а й правосуддя, адже правильність розв'язання юридично значущих питань у кримінальному провадженні нерозривно пов'язана з дотриманням процесуальних гарантій.

У кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, особливо якщо вони вчиняються організованими групами чи злочинними організаціями, процес доказування набуває підвищеного значення, що зумовлюється високим рівнем латентності таких правопорушень, складністю доказової бази та необхідністю документування стійких ієрархічних зв'язків між співучасниками. У загальному, відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК України, предметом доказування у кримінальному провадженні є обставини, що мають значення для кримінального провадження та підлягають встановленню, зокрема:

(1) подія злочину – встановлення факту вчинення діяння передбаченого розділом XIII КК України, а також місця, часу, способу, знарядь і обстановки його вчинення;

(2) винуватість особи у вчиненні злочину – з'ясування форми вини, мотивів, мети, ролі особи в організованій групі чи злочинній організації (організатор, виконавець, пособник, фінансист, логіст). Особливо важливо встановити, що суб'єкт злочину діяв у межах попередньої змови, зі стійким розподілом функцій, що характеризує організованість дій. Показовою у цьому контексті є практика Верховного Суду, відповідно до якої лише формальна участь у групі не є достатньою – необхідно довести узгодженість дій, регулярність контактів та наявність загальної мети (постанова від 18.06.2020 у справі № 127/19494/16-к [193]);

(3) фактичний розмір і характер збуту, обсяги незаконного обігу, вид, кількість, концентрація наркотиків – визначається експертним шляхом. У разі викриття масштабної мережі, важливо довести системність і рентабельність незаконної діяльності;

(4) характеристика:

а) особи підозрюваного, зокрема: зв'язки з іншими злочинцями, належність до злочинного середовища, спосіб життя, причетність до фінансування злочинної діяльності, інструментальне використання неповнолітніх або осіб, що перебувають у залежності;

б) організованої групи, злочинної організації (тривала та стійка спільність осіб; розподіл ролей та ієрархія; координація злочинної діяльності; мета злочинного об'єднання). Згідно зі ст. 28 КК України, необхідно довести: тривалу та стійку спільність осіб; розподіл ролей та ієрархію; координацію злочинної діяльності; загальну мету злочинного об'єднання. Часто саме ці обставини встановлюються через проведення НСРД, оперативно-розшукових заходів, аналіз фінансових потоків, вилучення цифрових доказів (чат-переписки, криптовалютні транзакції);

в) причин та умов вчинення наркозлочинів, що сприяли вчиненню наркозлочинів з наданням пропозицій щодо вжиття заходів для їх усунення;

(5) обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання, у тому числі: наявність попередньої змови, транснаціональний характер діяльності, використання службового становища, обіг особливо небезпечних наркотиків, вчинення злочину в навчальних, лікувальних закладах тощо;

(6) завдана шкода та інші наслідки – матеріальні збитки, шкода здоров'ю, інші соціальні наслідки, у тому числі залучення до незаконного обігу наркотиків неповнолітніх, поширення залежності, формування кримінальних авторитетів;

(7) обставини, які свідчать про незаконне походження майна – майно було отримане внаслідок вчинення злочину, використовувалося для його

вчинення або є предметом вчинення (наприклад, зброя, транспорт, обладнання для виготовлення наркотиків, криптогаманці тощо);

(8) підстави для спеціальної конфіскації – застосування конфіскації до майна юридичних осіб, бенефіціарів, пов'язаних осіб згідно зі ст. 96-2 КК України (транснаціональні наркоугруповання, що діють під прикриттям легального бізнесу).

Установлення вказаних обставин повинне базуватися на оцінці допустимих і достовірних доказів, визначених у ст. 84 КПК України, серед яких: показання, документи, речові докази, висновки експертів, результати НСРД тощо. Важливо дотримуватись вимог належності та допустимості, не допускати доказів, отриманих з порушенням прав людини, відповідно до практики ЄСПЛ (справа *Barbulescu v. Romania* [292]).

Звернемо увагу на окремі елементи події злочину. Так, у теорії кримінального процесуального доказування зазначено, що в процесі доказування обставин, які утворюють подію кримінального правопорушення, необхідно встановлювати передбачені кримінальною нормою діяння, їхні наслідки (для матеріальних складів) і наявність між ними причинового зв'язку [59]. Викладене спонукає до висновку, що зміст події кримінального правопорушення обумовлений елементами об'єктивної сторони складу злочину. Стосується це й злочинів, пов'язаних із наркозлочинністю.

Тлумачення терміна «подія злочину» як елемента загального предмета доказування в науковій літературі не дістало однозначного трактування. Із цього приводу М. Є. Шумило зазначає, що подія злочину – це окреме явище, яке відбулося в певному місці та певному часі та має передбачені кримінальним законом ознаки [284]. У нашому випадку – це кримінально протиправні дії, які охоплені поняттям «злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів».

Варто наголосити, що ч. 1 ст. 91 КПК України, що передбачає встановлення в кримінальному провадженні події кримінального правопорушення та її елементів, не визначає серед них таких елементів

об'єктивної сторони кримінального правопорушення, як об'єкт і предмет. Вважаємо, що така складова предмета доказування, як подія кримінального правопорушення, не може бути доведена в повному обсязі без встановлення його предмета, а тому встановлення змісту, характеру події (дії або бездіяльності), її учасників потребує з'ясування обставин, що вказують на предмет злочинів, пов'язаних із наркозлочинністю. Це і є передумовою виконання завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України), а саме забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Хоча в практиці розслідування цих злочинів відомі випадки недоведення ознак, що становлять об'єктивну сторону.

У чинному законодавстві України термін «наркоманія» трактується як психічне захворювання, що характеризується патологічною залежністю від наркотичних засобів або психотропних речовин, що виникає внаслідок їх тривалого зловживання [210]. Наркоманія належить до числа прогресивних психічних розладів, тобто таких, що мають тенденцію до поступового ускладнення з нашаруванням соматоневрологічної патології.

У свою чергу, наркотизм – це більш широке соціальне явище, що охоплює не лише наркоманію як клінічну форму хвороби, а й інші прояви споживання наркотиків певною частиною населення, у тому числі девіантну поведінку, злочинну активність, побутову толерантність до наркотиків тощо [221, с. 468–470]. Таким чином, поняття «наркотизм» має міждисциплінарну природу і перебуває на перетині медицини, права, соціології, культурології та девіантології. Його соціальна небезпека зумовлена не лише хворобливою залежністю, а й криміногенним потенціалом, що реалізується через формування наркозалежного середовища, залучення до незаконного обігу наркотиків та участь у наркобізнесі.

Однією з найнебезпечніших форм організованої злочинності є незаконний обіг наркотичних засобів (наркобізнес), який набуває транснаціонального, технічно оснащеного, високопрофесійного характеру. Йому властива складна структура з елементами самоуправління (розвідка,

контррозвідка, юридичний та фінансовий супровід діяльності), що дозволяє злочинним угрупованням ефективно протидіяти державним інституціям. Наркобізнес сьогодні загрожує не лише національній, а й глобальній безпеці, оскільки його механізми базуються на новітніх інформаційних технологіях, криптофінансах та міжнародних логістичних мережах [235, с. 194].

Згідно Закону України від 15 лютого 1995 р. «Про наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори» [210] діяльність, пов'язану з обігом наркотиків на території нашої держави, дозволяється лише з метою і в порядку, встановлених законом. Важливим підзаконним нормативним актом у контексті судово-слідчої практики є наказ МОЗ України від 01.08.2000 р. № 188, яким затверджено таблиці невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів і психотропних речовин. Застосування цих таблиць є ключовим при правовій кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, і має пряме значення для визначення міри кримінальної відповідальності та обґрунтованості вироку суду [208].

Відповідно до чинного законодавства, обіг наркотиків в Україні дозволяється виключно у випадках і порядку, передбачених законом, і здійснюється під контролем держави. Під терміном «обіг наркотиків» розуміється комплекс легальних дій (виробництво, зберігання, транспортування, використання тощо) із дозволеними речовинами згідно з таблицями II–IV Переліку [206], за умови наявності відповідної ліцензії. Ліцензування здійснюється з урахуванням матеріально-технічної бази, кадрового забезпечення, системи обліку та охорони, що має забезпечити безпеку поводження з наркотичними засобами.

Таким чином, законодавча модель регулювання обігу наркотиків в Україні передбачає не лише запобігання зловживанням і витоку контрольованих речовин, а й забезпечення адекватної кваліфікації протиправної діяльності, ефективного протидії наркозлочинності та реалізацію міжнародних зобов'язань України в цій сфері.

До кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом

наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, належать діяння, що вчиняються з порушенням законодавчих норм у сфері обігу зазначених речовин і передбачають втручання в обіг, який має бути дозволений, контрольований або обмежений відповідно до чинного законодавства. Зокрема, до таких правопорушень належать: контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 305 КК України); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, у тому числі без мети збуту (ст. 307, 309 КК України); незаконне посів або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК України); організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК України); незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених рецептів або інших документів на отримання таких засобів чи речовин (ст. 318 КК України); порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів (ст. 320 КК України) та інші суміжні діяння [160; 120; 161].

Усі зазначені правопорушення охоплюються розділом XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» Особливої частини КК України (ст. 305–320) та мають високу суспільну небезпеку. Вони характеризуються підвищеним рівнем латентності, часто вчиняються у складі організованих груп або злочинних організацій, з використанням сучасних засобів комунікації, технологій приховування та міжнародних логістичних схем.

Кримінально-правове реагування на зазначені діяння повинно враховувати їх специфіку, обсяг обігу речовин, обставини вчинення та ступінь організованості злочинної діяльності, що зумовлює підвищені вимоги до встановлення обставин, які становлять предмет доказування у відповідних кримінальних провадженнях.

Упродовж 2021–2024 рр. підрозділами Національної поліції України

виявлено значну кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, що свідчить про високу криміногенну активність у цій сфері. Зокрема, за зазначений період обліковано:

- за ст. 305 КК України (контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів) – 624 кримінальних правопорушення;
- ст. 306 КК України (відмивання доходів, одержаних від незаконного обігу наркотиків) – 347 правопорушень;
- ст. 307 КК України (незаконне виробництво, виготовлення, зберігання, перевезення чи збут наркотичних засобів) – 47 636 правопорушень;
- ст. 309 КК України (незаконне зберігання, перевезення без мети збуту) – 83 654 правопорушення;
- ст. 313 КК України (викрадення чи незаконне заволодіння обладнанням для виготовлення наркотиків) – 596 фактів;
- ст. 315 КК України (ухилення від лікування наркозалежності або втягнення інших осіб у вживання наркотиків) – 1 606 фактів;
- ст. 317 КК України (організація або утримання місць для незаконного вживання наркотиків) – 5 896 правопорушень;
- ст. 318 КК України (підроблення або збут підроблених документів на наркотичні засоби) – 72 правопорушення;
- ст. 319 КК України (незаконне виготовлення та збут засобів маскуванню запаху наркотиків) – 68 фактів;
- ст. 320 КК України (порушення правил обігу наркотичних засобів) – 495 фактів;
- ст. 321 КК України (порушення порядку зберігання лікарських засобів, що містять наркотичні речовини) – 1 437 випадків [2].

Крім того, у вказаний період правоохоронними органами викрито 1 015 каналів контрабандного переміщення наркотичних засобів, що свідчить про системну загрозу національній безпеці, викликану організованим і транснаціональним характером наркозлочинності [2].

Такі статистичні показники засвідчують не лише масовість незаконного обігу наркотичних речовин, але й структурну складність цієї форми злочинної діяльності, яка охоплює широкий спектр правопорушень – від індивідуальних епізодів зберігання до професійно організованого контрабандного трафіку й тіньового фінансування.

Аналіз слідчо-оперативної практики засвідчує, що на території України серед предметів злочинного посягання у сфері незаконного обігу наркотиків найпоширенішими є наркотичні засоби рослинного походження, насамперед ті, що виготовляються з рослин роду *Papaver* (мак снотворний) та *Cannabis* (коноплі).

1. Наркотики, отримані з маку снотворного (*Papaver somniferum*):

Природні (натуральні) наркотики: – макова солома; – опій (у т. ч. екстракційний опій); – морфін; – кодеїн (3-метилморфін); – ацетильований опій.

Напівсинтетичні похідні: – героїн (діацетилморфін); – гідроморфон (діморфон); – оксикодон (дігидрон); – тебаїн, омнопон, еторфін тощо [159].

2. Наркотики, отримані з рослин роду конопель (*Cannabissativa*): канабіс (марихуана – у висушеному та сирому вигляді); канабісна смола (гашиш, анаша); канабісна олія (настойки, екстракти).

3. Наркотики, одержані з листя кокаїнового куща (*Erythroxylum coca*): кокаїн (алкалоїд); кокаїнова паста (проміжний продукт); кокаїну гідрохлорид (фармацевтична форма або кустарно виготовлений препарат); крек (вулична форма кокаїну в кристалічному вигляді).

4. Наркотики, що містяться в галюциногенних грибах: псилоцибін – психоактивна речовина з галюциногенним ефектом.

5. Синтетичні наркотики та психотропні речовини: Ці речовини не мають природних аналогів і отримуються шляхом хімічного синтезу. До них належать: ЛСД (лізергід) – психоделічна речовина; амфетамін – стимулятор ЦНС, зазвичай у вигляді порошку або таблеток; МДМА (екстазі) – психоактивна речовина, широко поширена у молодіжному середовищі; барбітурати (пентобарбітал, фенобарбітал) – депресанти центральної нервової

системи; транквілізатори (діазепам, феназепам) – психотропні засоби групи бензодіазепінів; метадон, фентаніл, промедол, бупренорфін, димедрол – синтетичні наркотичні препарати лікарського призначення [113, с. 15].

6. Прекурсори:

Під прекурсорами розуміють хімічні речовини або суміші, що використовуються у процесі виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин. Їх поділяють на:

основні прекурсори: – ефедрин, псевдоєфедрин, фенілацетон, лізергінова кислота, ерготамін, піперональ, ізосафрол, сафрол, ергометрин, 3,4-МДФ-2П, фенілпропаноламін, N-ацетилантранілова кислота тощо;

промислові прекурсори: – оцтовий ангідрид, ацетон, сірчана та соляна кислоти, калію перманганат, піперидин, етиловий ефір, метилетилкетон, антранілова кислота, толуол, фенілоцтова кислота.

7. Інші предмети злочинної діяльності у сфері незаконного обігу наркотиків [212; 209].

Останнім часом спостерігається активізація транснаціональної контрабанди наркотичних засобів, яка проявляється в налагодженні міжнародних каналів постачання наркотиків із країн Східної Азії та інших регіонів далекого зарубіжжя до території України. Зокрема, на внутрішньому ринку частішали випадки реалізації таких наркотиків, як героїн і кокаїн, що свідчить про зростання купівельної спроможності окремих категорій споживачів, а також про налагодження логістичних схем доставки, які забезпечують вивезення наркотичних засобів до України за вищими цінами, ніж у країнах Західної Європи.

Такі операції вже не є локальними проявами незаконного обігу наркотиків, а мають усі ознаки транснаціонального наркобізнесу, зокрема:

- участь організованих злочинних угруповань із різних країн;
- використання міжнародних маршрутів постачання;
- залучення транзитних держав до переміщення наркотиків;
- професійна логістика, маскуванню та високотехнологічні засоби

зв'язку.

Прикладом служить схема контрабанди кокаїну до ЄС через територію Греції, яка перебуває під контролем албанських організованих злочинних груп. Один із найбільших ринків збуту кокаїну в Європі – Німеччина, куди наркотик постачається переважно з території Нідерландів. Контроль над розповсюдженням кокаїну в самій Німеччині здійснюють місцеві організовані групи, до складу яких входять етнічні німці, тоді як на території Австрії активну роль відіграють злочинні формування африканського походження.

Що стосується героїну, то його виробництво сконцентровано у геополітичних регіонах:

- «Золотий півмісяць» – Афганістан, Іран, Пакистан;
- «Золотий трикутник» – М'янма, Лаос, Таїланд;
- Центральна Америка – Колумбія, Мексика.

Проте переробка опію в героїн та логістичні операції з транспортування цього наркотику здійснюються на території інших держав, зокрема Туреччини та балканських країн [241, с. 402].

Ключові маршрути постачання героїну до Європи пролягають через територію Туреччини, що обумовлено її стратегічним географічним положенням. Основним напрямом є так званий «Шовковий Шлях», який бере початок в Афганістані, проходить через територію Російської Федерації або «кавказьких країн» (Арменія, Азербайджан, Таджикистан та ін.), прямує до Туреччини й далі через Балкани – до країн ЄС.

Контроль над цими маршрутами традиційно здійснюють організовані злочинні групи турецького походження, які активно співпрацюють з албанськими наркоформуваннями. Водночас упродовж останніх років спостерігається посилення позицій болгарських, румунських та сербських організованих груп у контексті організації контрабандних поставок героїну до Європи [258].

Таким чином, сучасний транснаціональний наркобізнес функціонує як складна багаторівнева система з розгалуженими маршрутами транспортування,

чіткою спеціалізацією злочинних структур та активною координацією між угрупованнями з різних держав. Така структура створює реальну загрозу національній безпеці України, оскільки наша держава використовується не лише як країна-споживач, а й як транзитна територія для міжнародного наркотрафіку.

Значна частина героїну транспортується автомобільним транспортом – великими вантажівками, автобусами, легковими автомобілями, що забезпечує перевезення партій обсягом від 20 до 500 кг. Як правило, наркотичні засоби приховують у спеціально облаштованих сховищах, розміщених у кузовах або корпусах автомобілів разом з комерційними вантажами, що легально перетинають кордон.

Особливої уваги потребує викриття залучення до контрабандної діяльності представників легального бізнесу, зокрема працівників турецьких текстильних, харчових і будівельних компаній, які мають офіційні господарські зв'язки з підприємствами в Німеччині, Нідерландах і Великобританії. Вантажі, що прямують до цих країн, часто використовуються для маскування наркотиків, що суттєво ускладнює їх виявлення митними й прикордонними органами.

Крім того, морські та авіаційні перевезення також застосовуються організованими злочинними угрупованнями. Морські маршрути пролягають:

- через Середземне море – від Стамбула (Туреччина) до Трієста (Італія) та з албанських портів до Італії;
- через Чорне море – від портів Туреччини до Болгарії, Румунії й України.

Авіаційні маршрути також використовуються, зокрема наркокур'єри перетинають кордони країн ЄС рейсами з пересадками у країнах Східної Європи, щоб уникнути підозри з боку правоохоронців, які особливо ретельно перевіряють пасажирів прямих рейсів з Туреччини.

Щодо організації збуту героїну, слід зазначити, що на відміну від кокаїну, ринки реалізації якого в Німеччині контролюють місцеві німецькі ОЗГ,

розповсюдження героїну перебуває під контролем турецьких та курдських організованих злочинних груп.

Основні транзитні коридори переміщення героїну в межах Європи проходять:

- через Бельгію та Данію – до Великобританії та скандинавських країн;
- через Нідерланди та Бельгію – до Франції;
- через Грецію та Італію – до інших держав Південної Європи. Контроль

за цими маршрутами здійснюють угруповання албанського та турецького походження.

На відміну від кокаїну й героїну, каннабіс має значно ширшу географію поширення, оскільки культивується практично на всіх континентах. Останніми роками в ряді країн спостерігається тенденція до декриміналізації або навіть легалізації обігу препаратів, виготовлених із каннабісу.

Основними регіонами та країнами, де вирощується каннабіс і виготовляються марихуана та гашиш для збуту до країн ЄС, є:

- Африка: Південна Африка, Алжир, Гамбія, Гана, Марокко, Малаві, Сенегал;
- Америка: Мексика, Колумбія, Коста-Рика, Ямайка, Панама;
- Азія: Афганістан, Індія, Іран, Непал, Пакистан, Таїланд;
- Європа: Албанія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Чехія, Данія, Естонія, Франція, Німеччина, Греція, Ірландія, Італія, Люксембург, Норвегія, Нідерланди, Польща, Португалія, Словаччина, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Великобританія.

Особливо важливу роль у міжнародному ринку каннабісу відіграє Марокко, де близько 15% сільськогосподарських угідь використовуються для вирощування каннабісу, переважно з метою експорту гашишу до ЄС. Значними виробниками продукції каннабісу для європейського ринку також залишаються Афганістан та Пакистан.

Таким чином, як героїн, так і каннабіс, відіграють ключову роль у функціонуванні міжнародного наркобізнесу, який спирається на чітко

організовані логістичні схеми, широке географічне охоплення виробництва та збуту, а також системну корупцію на рівні митниці, правоохоронних та підприємницьких структур [275].

Характерною особливістю обігу каннабісу в Європі є те, що на відміну від героїну та кокаїну, які в більшості випадків імпортуються з-за меж континенту, марихуану та гашиш у різних обсягах вирощують і виготовляють безпосередньо на території майже всіх держав ЄС. Це зумовлено поширеністю культивування конопель у регіоні, зокрема у форматі закритого ґрунту (індора) або так званого «домашнього виробництва», що є порівняно малозатратним і важко виявлюваним у процесі ОРД.

Основним зовнішнім джерелом постачання гашишу до ЄС залишається Марокко, а головним маршрутом його транспортування – Іспанія, через яку наркотик потрапляє на ринок ЄС. У значно менших обсягах контрабанда гашишу здійснюється через Португалію, Францію та Нідерланди.

Щодо марихуани, її основними країнами-експортерами до Європи є Колумбія, Ямайка, Південна Африка, Нігерія, Пакистан та Афганістан. Значна частка марихуани потрапляє до країн ЄС через Балканський регіон, зокрема з Албанії через Грецію, яка є одним із ключових транзитних пунктів.

На ринки Східної Європи марихуану також постачають із держав Центральної Азії – Туркменістану, Узбекистану, Киргизстану, Казахстану. Зазначені маршрути перебувають під контролем транскордонних злочинних угруповань, які використовують переважно сухопутний транспорт, приховуючи наркотичні засоби серед легальних вантажів.

Українські організовані злочинні групи також беруть активну участь у транснаціональному наркобізнесі – зокрема у контрабандному переміщенні марихуани до Республіки Польща, використовуючи спрощені митні процедури або підроблені супровідні документи. У деяких випадках зафіксовано спроби використання міжнародних поштових відправлень для транспортування наркотиків у невеликих кількостях.

Таким чином, каннабісовий сегмент наркоринку в Європі має низку

специфічних рис: локалізоване виробництво, диверсифіковані канали постачання, розгалужені внутрішньоєвропейські мережі збуту та значну частку «домашнього» виробництва, що потребує переорієнтації підходів у протидії незаконному обігу цього виду наркотиків.

Згідно з офіційними звітами міжнародних та українських організацій, Україна відіграє ключову роль у міжнародному наркотрафіку, виступаючи як транзитна держава для наркотиків рослинного походження з Середньої Азії до Західної Європи, а також як напрямок для контрабанди синтетичних наркотиків із Західної Європи. Україна залишається важливим транзитним маршрутом для наркотиків, таких як опій, героїн, марихуана та гашиш, які надходять із Середньої Азії до країн Західної Європи. Водночас, у зворотному напрямку через Україну транспортуються синтетичні наркотики та психотропні речовини. Це підтверджується дослідженнями, які вказують на те, що війна в Україні спричинила зміни в маршрутах постачання героїну до Європи, зокрема, деякі маршрути були перенаправлені через Румунію, Молдову або Болгарію [305]. Західні регіони України, особливо прикордонні області, зазнають впливу контрабанди синтетичних наркотиків, таких як амфетамін, метамфетамін, метадон та екстазі, які надходять з Польщі. У Польщі налагоджено низку нелегальних виробництв цих речовин, і міжнародні злочинні угруповання розглядають постачання синтетичних наркотиків як регулярне та прибуткове джерело доходу. У прикордонних областях України польські наркоділки активно шукають потенційних постачальників прекурсорів, а також оптових покупців виготовленого синтетичного товару.

Збройний конфлікт в Україні призвів до змін у маршрутах постачання наркотиків. Зокрема, деякі маршрути були перенаправлені через інші країни, що вплинуло на обсяги та напрямки наркотрафіку. Водночас, війна створила нові можливості для злочинних угруповань, які використовують ситуацію для розширення своєї діяльності. Згідно з даними, у 2024 р. в Україні було зареєстровано 38 670 кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. З них

20 155 випадків стосувалися незаконного зберігання наркотиків без мети збуту (ст. 309 КК України), а 14 302 випадки – незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів з метою збуту (ст. 307 КК України) [75].

Ці дані свідчать про те, що Україна залишається важливим елементом у міжнародному наркотрафіку, і боротьба з незаконним обігом наркотиків потребує комплексного підходу та міжнародної співпраці.

Наприклад, на території Київської області у 2021–2023 роках було викрито діяльність організованого злочинного угруповання, учасники якого займалися виготовленням та збутом психотропних речовин. За даними досудового слідства, житель м. Києва організував наркобізнес, до якого залучив двох спільників: один з них координував діяльність у відсутність лідера, інший виконував функції «хіміка-лаборанта» – мав спеціальні знання та навички виготовлення амфетаміну та «Альфа-PVP».

Угруповання використовувало методи конспірації – змінювало номери телефонів, місця розташування лабораторій, застосовувало закриті канали зв'язку. У 2021 році після викриття нарколабораторії в одному із сіл Київщини зловмисники спробували приховати сліди злочину, підпаливши приміщення. Проте у 2022 році було затримано «хіміка» з партією психотропних речовин орієнтовною вартістю 50 млн грн, а у квітні 2023 року в результаті спецоперації затримано усіх учасників угруповання. Під час обшуків вилучено: 3,5 кг «Альфа-PVP»; 400 літрів прекурсорів; лабораторне обладнання; два автомобілі представницького класу. Загальна вартість вилученого, за оцінкою «чорного ринку», становить понад 7 млн грн. Особам повідомлено про підозру за ч. 3 ст. 28, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 311, ч. 2 ст. 317 КК України [158].

Спосіб вчинення кримінального правопорушення є однією з ключових складових, яка забезпечує можливість встановлення закономірних взаємозв'язків між основними елементами кримінально караного діяння: особою правопорушника, механізмом утворення слідів, місцем та обстановкою його вчинення, характером та розміром заподіяної шкоди, використаними

знаряддями та засобами, способами подолання перешкод тощо [69; 48]. У кримінальному процесі використовують поняття «спосіб учинення злочину» як один з елементів події злочину, що належить до предмета доказування (ст. 91 КПК України). У КПК України не йдеться про необхідність доказування підготовки та приховування злочину. Проте, на нашу думку, їх доказування в аналізованій категорії кримінальних проваджень є обов'язковим, позаяк створює передумови для з'ясування форми вини під час вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідною статтею КК України.

Варто відзначити, що суттєвою загрозою є наркобізнес як форма організованої злочинної діяльності, яку здійснюють стійкі злочинні формування, що переслідують мету системного збагачення. Отримані незаконним шляхом прибутки легалізуються через фінансово-економічні схеми, зокрема шляхом вкладення коштів у легальний бізнес. У таких випадках наркобізнес набуває ознак організованої злочинності, для якої характерні: жорстка ієрархія, дисципліна, конспірація, стійкий розподіл ролей, наявність захисту у вигляді корупційних зв'язків з представниками влади, правоохоронних або контролюючих органів.

У зв'язку з цим є обґрунтованим як законодавче, так і наукове розуміння наркобізнесу як виду професійної злочинної діяльності, що передбачає систематичне отримання незаконного прибутку та має високий рівень суспільної небезпеки. Водночас не кожен злочинну діяльність, навіть якщо її вчиняє група осіб, можна ототожнювати з наркобізнесом.

Слід чітко відмежовувати наркобізнес від таких явищ, як внутрішньогруповий та міжгруповий збут наркотичних засобів, які мають іншу мотивацію та організаційно-функціональну структуру. Внутрішньогруповий збут спостерігається, коли невелика група наркозалежних осіб («сім'я») спільно акумулює ресурси для придбання наркотиків, доручаючи їх закупівлю так званим «гінцям», після чого речовини використовуються у межах групи виключно для власного споживання.

Міжгруповий збут має місце у випадках, коли одна така група передає наркотичні засоби іншій – за символічну плату або іншу винагороду, що компенсує витрати, понесені на їх придбання. У більшості випадків подібні дії не переслідують мети систематичного збагачення, тому не мають ознак, притаманних наркобізнесу. На відміну від нього, вони не є професійною злочинною діяльністю, не мають характеру промислу і не становлять постійного джерела прибутку [168].

Таким чином, критерієм розмежування наркобізнесу від інших форм обігу наркотиків є не лише організаційна форма чи кількість учасників, а насамперед стабільність, комерційний характер та мета систематичного збагачення за рахунок обігу заборонених речовин.

Тому, можна зробити висновок і підтримати А. Павлишина, що переважна більшість способів вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, які реалізуються організованими групами, мають повноструктурний характер. Це означає, що злочинна діяльність організованих формувань проходить закономірну та послідовну четверофазну динаміку, кожна зі стадій якої виконує специфічну криміногенну функцію: Інформаційно-пошукова (розвідувальна) фаза – збір відомостей про потенційні джерела наркотичних засобів, маршрути переміщення, попит, рівень правоохоронного контролю. Підготовчо-організаційна фаза – розробка плану злочинної діяльності, вербування співучасників, розподіл ролей, забезпечення доступу до прекурсорів, приміщень, транспортних засобів, обладнання тощо. Діяльнісно-операційна фаза – безпосереднє здійснення злочинних дій: виготовлення, зберігання, транспортування, збут наркотиків. Фаза забезпечення приховування слідів злочину – знищення або маскування речових доказів, використання засобів конспірації (анонімні месенджери, підставні особи, підроблені документи), легалізація доходів від наркоторгівлі [174].

Такий підхід до аналізу способу вчинення злочину дозволяє не лише поглибити характеристику наркозлочинності, а й забезпечити ефективну

профілактику та організацію протидії злочинним організаціям у сфері наркобізнесу.

У ході вчинення злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків організованими групами або злочинними організаціями застосовуються різноманітні способи, які свідчать про високий рівень структурованості та спеціалізації діяльності таких груп. Основні способи вчинення кримінальних правопорушень у цій сфері:

- контрабанда наркотиків та фальсифікованих лікарських засобів – 72,3%;
- незаконне виробництво – 43,5%;
- виготовлення наркотичних засобів кустарним способом – 69,8%;
- незаконне придбання наркотиків – 89,5%;
- їх зберігання – 58,8%;
- перевезення – 48,5%;
- пересилання поштою або через кур'єрські служби – 47,4%;
- збут наркотиків (у тому числі безконтактними способами) – 89,5%.

Крім того, поширеними є інші форми злочинної діяльності:

- схиляння до вживання наркотичних засобів – 58,8%;
- незаконне публічне вживання наркотиків – 31,2%;
- привласнення наркотичних засобів або обладнання, призначеного для їх виготовлення – 12,1%;
- порушення правил поводження з наркотичними засобами (виготовлення, переробка, зберігання, облік, реалізація, перевезення, використання, знищення тощо) – 11,2%;
- незаконне заволодіння наркотичними засобами – 0,4%;
- викрадення наркотичних засобів – 34,5% (додатки Б, В).

Удосконалення існуючих та поява нових способів збуту й розповсюдження наркотичних засобів і психотропних речовин є одним із ключових показників динаміки розвитку організованої наркозлочинності. Про це свідчить, зокрема, зростання кількості викритих правоохоронними органами

нелегальних нарколабораторій, у тому числі на території України, а також функціонування спеціалізованих торгових точок, замаскованих під заклади торгівлі парфумерією, книгами чи товарами широкого вжитку, що фактично здійснюють реалізацію наркотиків.

Сучасна організована злочинність у сфері збуту наркотиків активно використовує цифрові інструменти та онлайн-платформи. Однією з найбільш поширених моделей є реалізація наркотичних засобів через Інтернет з використанням безконтактних методів. Такий збут здійснюється з урахуванням принципів конспірації, а кожен учасник угруповання виконує чітко визначені ролі.

Типова схема віртуального збуту включає наступні етапи:

- Пошук продавця наркотиків через форуми, Telegram-канали або спеціалізовані ресурси;
- Узгодження умов купівлі (вид, обсяг, вартість, спосіб передачі тощо);
- Проведення оплати: через платіжні термінали (наприклад, ПриватБанк – 62%, ІВох – 16%); через онлайн-банкінг (Приват24, Ощад24); електронні гаманці (QIWI, Pay Pal); криптовалюта (біткоїни тощо);
- Надсилання покупцю повідомлення з геолокацією «закладки» або доставка кур'єром;
- Отримання товару [18, с. 69–71].

Для уникнення викриття збувальники використовують: анонімні акаунти і SIM-картки; сервіси шифрування повідомлень (Telegram, Signal); VPN, Тор-браузери; часту зміну адрес доставки, акаунтів і платіжних реквізитів; зберігання і пересилання наркотиків у вигляді легальних товарів (парфуми, книжки, побутова хімія) [151, с. 189].

Збут наркотиків через Інтернет супроводжується схемами легалізації доходів. Зазвичай використовуються такі методи: Конвертація готівки у криптовалюту; «Нашарування» фінансових операцій (multiplelayering); Інвестування у легальний бізнес (інтеграція коштів) [1].

Інтернет-торгівля наркотиками набула системного характеру та високого

рівня організації. Протидія цьому виду наркозлочинності потребує вдосконалення криміналістичних методик, впровадження кіберінструментів моніторингу, транскордонної співпраці та нормативної адаптації до викликів цифрової епохи [168].

Окрему загрозу становлять вдосконалені методи легалізації (відмивання) коштів, одержаних унаслідок незаконного обігу наркотиків. У сучасних умовах переважають три основні схеми відмивання:

1. Розміщення коштів у фінансових установах або роздрібній торгівлі з подальшою негайною конвертацією в іноземну валюту або переказом за кордон;

2. «Нашаровування»— здійснення низки трансакцій, часто в різних юрисдикціях, з метою ускладнення простеження походження коштів та створення ефекту їх легітимності;

3. Інтеграція— інвестування коштів, здобутих злочинним шляхом, у законну економічну діяльність, що надає їм вигляду легальних доходів (наприклад, придбання нерухомості, часток у бізнесі, коштовних активів тощо) [89].

Зазначені методи не лише забезпечують стійкість наркобізнесу до виявлення й переслідування з боку правоохоронних органів, а й створюють суттєві виклики для антикорупційних і фінансово-моніторингових інституцій, які намагаються ідентифікувати первинне джерело злочинного капіталу.

Такі дані свідчать про багатоступеневий характер злочинної діяльності, яка передбачає не лише безпосередній збут чи виготовлення наркотичних речовин, а й розгалужену мережу підтримки та супроводу, включно з логістикою, фінансуванням, маскуванням діяльності та захистом від виявлення правоохоронними органами.

Наявність чіткої ієрархії, функціонального поділу ролей, а також високого рівня конспірації та технічної підготовки підтверджує висновок про організований характер більшості правопорушень у сфері наркообігу. Це обумовлює необхідність спеціалізованого підходу до виявлення,

документування і доказування таких кримінальних діянь із використанням методів аналітичного супроводу, НСРД та міжвідомчої взаємодії.

Аналіз кримінальних проваджень свідчить, що способи вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів мають виражену специфіку, яка зумовлюється як особливостями джерел надходження заборонених речовин, так і рівнем організованості злочинної діяльності. Встановлений розподіл функцій і ретельна попередня підготовка підтверджують висновок про стратегічний і цілеспрямований характер дій більшості злочинців, що свідчить про високий рівень організованості та професіоналізації злочинної діяльності у сфері наркообігу. Крім того, ці дані демонструють необхідність інтегрованого підходу до розслідування таких злочинів, який би поєднував криміналістичні, оперативно-розшукові та аналітичні методи виявлення як джерел наркотичних засобів, так і структур організованих злочинних груп.

Таким чином, подію вчинення злочину у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів організованими групами чи злочинними організаціями слід розглядати як комплекс скоординованих, взаємопов'язаних та цілеспрямованих дій учасників злочинного об'єднання. Ці дії обумовлені як індивідуальними характеристиками злочинців, так і їх суб'єктивним ставленням до предмета злочинного посягання. Вони реалізуються у певній логічній послідовності та мають чітке спрямування на підготовку, безпосереднє вчинення та приховування злочину, що відбувається у заздалегідь обраному місці та в узгоджений час, із використанням засобів і знарядь, які відповідають загальному злочинному задуму та сприяють досягненню передбачуваного кримінального результату. Загалом, навіть за наявності зовнішньої одноманітності типових способів учинення наркозлочинів, емпіричний матеріал дає підстави стверджувати про стійкі кореляційні взаємозв'язки між особистістю правопорушника, способом учинення злочину, обстановкою його реалізації та характером кримінального результату. У переважній більшості

випадків вибір місця і часу вчинення злочину не є випадковим, а зумовлений мотивами, цілями та рівнем підготовки злочинців, що ще раз підтверджує високий рівень організації та адаптивності таких кримінальних об'єднань.

Отже, узагальнюючи викладене, слід наголосити, що ключовим змістовим елементом предмета доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені організованими групами чи злочинними організаціями, є встановлення ознак події злочину, передбаченого статтями розділу XIII Особливої частини КК України (зокрема, ст. 305, 307, 308, 311–313, 321). У межах таких злочинів до числа обставин події злочину, що підлягають доказуванню, належать: *предмет злочинного посягання*, зокрема наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, обладнання для виготовлення наркотиків, а також гроші, цінності та інше майно, що підлягає спеціальній конфіскації як таке, що було отримано внаслідок вчинення злочину або є доходом від нього; *час, місце та інші обставини вчинення злочину*, які мають суттєве значення для кваліфікації діяння та встановлення повноти складу злочину; *спосіб вчинення злочинної діяльності*, що включає всі етапи – від підготовки до приховування злочину (у тому числі дії, пов'язані з вербуванням, забезпеченням, втягуванням у незаконну діяльність, виготовленням, контрабандою, зберіганням чи збутом наркотиків); *характеристика організованої групи або злочинної організації*, що включає структуру, ієрархію, роль кожного з учасників, а також особисті характеристики підозрюваного (обвинуваченого).

Таким чином, викладені обставини події злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями становлять обов'язковий обсяг доказування. Вони не лише формують основу для кримінально-правової кваліфікації та реалізації функцій обвинувачення й захисту, а й забезпечують досягнення головної мети кримінального процесуального доказування – встановлення істини у кримінальному провадженні.

2.2. Інші окремі обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

2.2.1. Винуватість учасників організованих груп і злочинних організацій

Винуватість є однією з обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України). Відповідно до змісту диспозиції ст. 62 Конституції України та ч. 2 ст. 17 КПК України, доведення винуватості особи є обов'язком сторони обвинувачення – слідчого, керівника органу досудового розслідування, прокурора й оперативних підрозділів.

Згідно з ч. 1 ст. 62 Конституції України, особу вважають невинуватою у вчиненні злочину, вона не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду [102].

У науці кримінального права винуватість пропонують тлумачити як кримінально-правову категорію «вина», якою називають засуджуване кримінальним законом психічне ставлення особи до здійснюваного нею суспільно небезпечного діяння та його шкідливих наслідків [251, с. 170]. Згідно зі ст. 23 КК України, вина – психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбачених КК України, та її наслідків, виражених у формі умислу або необережності [119]. У кримінальному ж процесі, залишаючись елементом складу кримінального правопорушення, вона постає в іншому аспекті – як винність підозрюваного/обвинуваченого, її має бути обґрунтовано доказами [148].

Із цього приводу Р. В. Вереша пропонує в законодавчому порядку усунути невинуватості в уживанні в межах Конституції, КК і КПК України термінів «вина» і «винуватість». Зокрема, у ч. 1 ст. 62 Конституції України має йтися про доведення в законному порядку не вини (зміст цього кримінально-правового поняття визначено в ст. 23 КК України), а винуватості [29, с. 27]. Основним змістом кримінально-процесуального за своїм характером поняття «винуватість» є констатація того, що саме ця особа вчинила відповідне діяння, яке містить склад конкретного кримінального правопорушення [60, с. 41].

Ми поділяємо думку А. О. Ляша, згідно з якою зміст «винуватості» у кримінальному процесі можна визначити через наявність таких структурних елементів: 1) фізична осудна особа, яка вчинила протиправне діяння; 2) досягнення нею віку кримінальної відповідальності на час учинення злочину; 3) наявність у цієї особи передбаченої кримінальним законом форми вини та її видів [138, с. 74]. Основою визнання винуватості доведеною є внутрішнє переконання суб'єкта доказування про достатність і достовірність доказів того, що кримінально протиправне діяння вчинила саме та особа, щодо якої здійснюють переслідування.

Згідно з результатами вивчення кримінальних проваджень, тільки 16% підозрюваних визнають свою винуватість. Безумовно, визнання винуватості є одним з основних моментів у розслідуванні злочинів таких злочинів, проте її відсутність не повинна зупиняти слідчого під час з'ясування обставин кримінального правопорушення.

Однією з визначальних ознак злочинів, що вчиняються у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, є їхня тісна пов'язаність з організованими формами співучасті. Відповідальність учасників таких форм кримінальної взаємодії потребує особливого аналізу, оскільки вона виходить за межі класичної моделі співучасті та передбачає складне поєднання правових, кримінологічних і психологічних аспектів.

У контексті злочинів у сфері наркотиків, винуватість осіб у складі таких формувань проявляється як у фактичному вчиненні злочинних діянь, так і в участі у забезпеченні функціонування злочинної інфраструктури (виробництво, транспортування, охорона, збут, прикриття тощо). Особливість тут полягає в тому, що кожен учасник, навіть не вчиняючи безпосередньо дій, пов'язаних із обігом наркотиків, може нести кримінальну відповідальність за весь комплекс злочинної діяльності організації, відповідно до принципу розподілу функцій.

На відміну від індивідуального злочину, участь у злочинному об'єднанні передбачає усвідомлення колективного характеру діяння, узгодженість дій з іншими співучасниками, а також згоду особи на виконання чітко визначеної ролі в загальній кримінальній схемі. Таким чином, винуватість учасника організованої групи або злочинної організації має суб'єктно-інтегративну природу – особа не лише має умисел на вчинення певного злочину, але й погоджується бути частиною злочинної структури, з відповідною ієрархією, плануванням, маскуванню і розподілом функцій.

Складність притягнення до кримінальної відповідальності в учиненні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, полягає й у тому, що за змістом ст. ст. 305, 307, 308, 311–313, 321 КК України правопорушник повинен усвідомлювати кримінально протиправний характер своїх дій і бажає їх настання. Основним видом вини у кримінальних провадженнях даної категорії є прямий умисел, який включає:

- усвідомлення факту участі в організованому злочинному формуванні;
- знання про загальні цілі та характер злочинної діяльності;
- прийняття на себе певної функції в реалізації злочинного задуму;
- бажання досягнення спільного результату (виробництво, збут, перевезення тощо);
- розуміння масштабів злочинної діяльності, зокрема систематичності, транснаціональності, конспіративності.

Відтак, дії суб'єкта повинні мати умисний характер, необережна вина виключає притягнення до кримінальної відповідальності. Отже, особа

усвідомлює суспільну небезпечність такого порушення, передбачає можливість чи неминучість заподіяння своїми діями небезпеки для життя чи здоров'я людини або значної майнової шкоди тощо, допускає це. Фактично особа повинна визнати свою винуватість.

У постанові Касаційного кримінального суду від 12.04.2023 р. у справі № 761/1234/21 суд визнав особу винною у вчиненні злочину за ч. 3 ст. 307 КК України у складі організованої групи, навіть попри те, що обвинувачений не займався безпосереднім збутом наркотиків. Було доведено, що він виконував роль логіста, організовував маршрути перевезення та зберігання товару, усвідомлюючи загальний характер злочинної діяльності [187].

В іншій справі (постанова Верховного Суду від 28.02.2024, № 487/9875/22), суд визнав доведеним участь особи у злочинній організації на підставі: перехоплень телефонних розмов; даних GPS-трекінгу переміщень; використання криптогаманців для переказу виручки; показань свідків, які ідентифікували обвинуваченого як учасника групи з чіткою роллю [189].

Таким чином, винуватість учасників організованих угруповань у сфері обігу наркотиків підтверджується системним аналізом не лише фактичних дій особи, але й її зв'язку зі структурою, участі в узгодженому плані, знання про загальні цілі діяльності угруповання.

У практиці виникають труднощі в розмежуванні співучасті (із спільним умислом і попередньою домовленістю) та причетності (наприклад, особа, яка на прохання третьої особи надала приміщення для зберігання наркотиків, не знаючи реального обсягу та структури діяльності злочинної організації). Така помилка в кваліфікації може призвести до необґрунтованої кримінальної відповідальності або навпаки – до зниження ступеня суспільної небезпеки діяння [164].

У цьому контексті особливу роль відіграють об'єктивні та суб'єктивні критерії розмежування, зокрема: чи охоплював умисел усвідомлення стійкості та організованості злочинної діяльності; чи існувала попередня домовленість про виконання ролі в структурі; чи особа діяла за вказівками інших учасників

організації. Таким чином, винуватість учасників організованих груп і злочинних організацій у сфері обігу наркотиків має комплексний кримінально-правовий характер, що охоплює як безпосередню участь у злочинних діях, так і участь у структурованій, багатоетапній злочинній діяльності. Особа, яка бере участь у такій формі співучасті, несе розширену відповідальність за дії всієї групи, що зумовлено змістом її умислу та участі в реалізації спільного злочинного плану, що потребує:

- ретельної диференціації винуватості на етапі досудового розслідування;
- належного обґрунтування у вироках суду;
- послідовного застосування ч. 3 та 4 ст. 28 КК України з урахуванням стандартів доведеності, викладених у практиці ЄСПЛ (зокрема, рішення у справі «Karapetyan v. Armenia», 2013 [297]).

Корисну інформацію під час дослідження особи злочинця дають мотив і мета вчинення суб'єктом конкретно взятої протиправної дії. *Мотив* – усвідомлена підстава, обумовлене бажання досягти конкретно визначеної мети. Він тісно пов'язаний з виною, але не збігається з нею. Впливаючи на свідомість людини, мотив формує спрямованість волі, зумовлює характер її дій [228]. Мотивом слід вважати безпосередню внутрішню спонукальну причину злочинного діяння. Будь-яка діяльність породжена певними мотивами (ідеал, емоції, установка, інтерес, потяг, користь, помста, сексуальні спонукання, наркозалежність тощо). Саме мотив уважають «ідеальною підставою злочину». Він має бути встановлений незалежно від того, чи охоплений він відповідним складом злочину, чи ні, оскільки без цього неможливо цілком визначити ступінь суспільної небезпеки злочину й особи злочинця [79, с. 44]. Як наголошує І. В. Цюприк, мотив кримінального правопорушення як елемент предмета доказування – це спонукання до дії, що виникає на основі потреби. Він дає змогу відмежовувати одні складикримінальних правопорушень від інших, суміжних, або засвідчує відсутність суспільної небезпеки діяння, а також є обставиною, що обтяжує або пом'якшує покарання. Навіть у тих

випадках, коли закон безпосередньо не вимагає встановлення мотиву вчинення кримінального правопорушення, його необхідно з'ясувати тому, що це є підставою для точного визначення ступеня суспільної небезпеки підозрюваного та вчиненого ним діяння [269].

З'ясування мотиву кримінального правопорушення є одним з головних завдань під час розслідування кримінальних правопорушень. Мотив має безпосередній зв'язок з носієм, знання про нього висвітлюють причинно-наслідковий зв'язок дій особи в конкретному кримінальному протиправному діянні. Своєчасне і точне виявлення мотиву злочину впливає на ефективність розслідування, оскільки сприяє встановленню особи, що вчинила кримінальне протиправне діяння, і вжити всіх необхідних заходів кримінального переслідування та профілактики. Дані про мотиви й мету вчинення мають бути використані під час формулювання слідчих версій стосовно суб'єкта та суб'єктивної сторони протиправної дії, організації пошуку злочинця, вибору тактичних прийомів, у процесі проведення певних СРД.

Свідома вольова поведінка особи завжди обумовлена якимись спонукальними мотивами і певними цілями, на досягнення яких спрямовані зусилля цієї особи. Мотив поведінки, що формується у свідомості особи, впливає на його волю, надаючи їй певної цілеспрямованості. Під мотивом розуміють спонукальну причину людської поведінки. Мотив відбивається у свідомості людини і спонукає особу до конкретних учинків [228].

Мотив сприяє формуванню мети, а нею є те, чого прагне досягнути людина. Якщо мотив відповідає на запитання, чому людина діє певним чином, то встановлення мети дозволяє з'ясувати, чому вона вчиняє певне діяння, якого результату прагне досягнути. Незважаючи на те, що мотив і мета є самостійними ознаками поведінки особи, вони взаємопов'язані між собою, тому що мотив реалізується у меті. Мотиваційний блок винуватості зазвичай визначається корисливими мотивами, проте в окремих випадках (особливо серед молоді, використаної як кур'єри) можуть виявлятися мотиви залежності, психологічного тиску або фінансового примусу.

З'ясування мотиву злочину також потребує з'ясування такої складової суб'єктивної сторони злочину, як *мета*, що підлягає обов'язковому доказуванню в кримінальному провадженні та передбачена ст. 91 КПК України як окремий елемент предмета доказування. Лише в комплексі мотив і мета можуть сформувати повне уявлення про спрямованість поведінки злочинця. Неврахування мети злочину під час встановлення мотиву може призвести до неповного розслідування правопорушення, що потребує з'ясування комплексу обставин учинення злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків.

Метою будь-якого злочину як елемента суб'єктивної сторони виступає уявлення суб'єкта про бажаний результат, якого він прагне досягти через вчинення суспільно небезпечного діяння. У випадку злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями, така мета має особливий характер – вона завжди носить системний, корисливий, багатоетапний і стратегічний характер.

1. Домінантна мета – отримання незаконного прибутку. Основною і, як правило, єдиною домінантною метою діяльності таких об'єднань є отримання системного і високого за обсягом прибутку. Організовані злочинні угруповання функціонують як кримінальні корпорації, головним завданням яких є стабільне нарощення обсягів торгівлі наркотиками, розширення ринків збуту, мінімізація витрат і забезпечення безпеки функціонування ланцюга (виробництво – логістика – реалізація – легалізація доходів). Такі об'єднання, на відміну від спонтанних або епізодичних правопорушень, діють у форматі кримінального підприємництва, де всі елементи підпорядковані одній меті – генерації фінансового зиску, що згодом використовується для: підкупу посадовців; придбання зброї або технічного обладнання; відмивання коштів через легальні канали.

2. Мета забезпечення кримінального контролю над територіями або ринками збуту. Для більш структурованих злочинних організацій у сфері наркобізнесу характерна політика контролю, яка передбачає:

витіснення конкурентів (насильницькими або фінансовими методами);
встановлення «правил» для підпорядкованих збутників;
створення «логістичних коридорів» із залученням корумпованих осіб у правоохоронних, митних та судових структурах.

Це свідчить, що мета таких організацій виходить за межі матеріального зиску і трансформується в мету панування та впливу, що є загрозою для національної безпеки та громадської стабільності.

3. Мета уникнення викриття і кримінальної відповідальності

Організовані злочинні угруповання діють із заздалегідь продуманою моделлю уникнення відповідальності, яка теж є цільовим орієнтиром діяльності. До такої мети підпорядковується вся структура:

використання підставних осіб;
криптозахист комунікацій;
ротація учасників для ускладнення документування;
втручання в діяльність правоохоронців або судів через підкуп чи залякування.

Тобто мета уникнення викриття інтегрується в злочинний план як частина забезпечення довготривалого функціонування схеми.

4. Інші можливі мотивовані цілі

У поодиноких випадках організовані угруповання можуть переслідувати й нематеріальні цілі, зокрема:

залучення до підконтрольної мережі молоді з метою формування майбутніх виконавців («вербування через залежність»);

демонстрація сили чи авторитету в кримінальному середовищі;

політичне або терористичне фінансування, коли доходи від наркотрафіку використовуються для підтримки антидержавної діяльності (за моделлю наркоугруповань у Латинській Америці, Афганістані, деяких регіонах Росії).

Таким чином, мета вчинення злочинів у сфері обігу наркотиків організованими групами та злочинними організаціями має чітко виражений корисливий, стабільний і транснаціональний характер, який забезпечується

через багаторівневу ієрархію, злагоджене функціонування та контроль за всіма етапами злочинної діяльності. Така мета не обмежується разовим прибутком, а спрямована на довготривалу протиправну діяльність, що має високий рівень латентності та особливу небезпеку для держави.

Про мотив і мету злочину, які є необхідними елементами будь-якого злочину, не завжди зазначають серед необхідних ознак складу злочину, як, наприклад, не завжди зауважують про спосіб дії чи бездіяльності, місце, час тощо, хоча будь-який злочин вчинюють завжди певним способом, у певному місці, у певний час [288].

Узагальнюючи відзначимо, що винуватість учасників організованих груп і злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів має багатовимірний характер. Вона не обмежується безпосереднім виконанням злочину, а включає участь у всьому механізмі незаконної діяльності. Особливе значення має правильне юридичне розмежування ролей та мотивів учасників, що впливає як на кваліфікацію діяння, так і на ступінь відповідальності. Встановлення винуватості є складним, однак критично важливим завданням для слідства та суду, з огляду на масштаб суспільної небезпеки наркотичної організованої злочинності.

2.2.2. Обставини, що характеризують особу обвинуваченого, організовані групи, злочинні організації

Збройна агресія на території України суттєво послабила механізми державного контролю, що сприяло активізації транснаціонального наркобізнесу та створенню умов для розширення впливу зарубіжних наркосиндікатів. В умовах зростаючої соціально-економічної дестабілізації, ослаблення прикордонного контролю й розбалансування правоохоронної системи, Україна дедалі частіше розглядається як перспективний і сформований ринок збуту наркотичних засобів та психотропних речовин.

Функціонування злочинних формувань, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків в Україні, значною мірою ґрунтується на класичних принципах організованої злочинності. Типовими ознаками таких утворень є: жорстка ієрархічна структура з чітким розподілом ролей і підпорядкуванням; високий рівень внутрішньої дисципліни та конспірації; централізоване управління за вертикальною моделлю, що забезпечує гнучкість, адаптивність і стійкість до зовнішніх загроз; наявність корупційних зв'язків у правоохоронних, митних та інших державних структурах, які використовуються для прикриття незаконної діяльності; залежність від транснаціональних кримінальних об'єднань.

У пошуках ефективних моделей управління, злочинні формування інституціоналізують власну діяльність, запозичуючи структурні характеристики, притаманні міжнародним наркокартелям. Йдеться про перенесення та адаптацію управлінських, логістичних і фінансових схем, спрямованих на мінімізацію ризику викриття, ухилення від юрисдикції національних правозастосовних органів і забезпечення стабільного прибутку.

Отже, воєнний конфлікт і пов'язана з ним дезорганізація системи безпеки сприяють не лише зростанню внутрішньої наркозлочинності, а й глибшій інтеграції злочинців в транснаціональні злочинні мережі, що функціонують у сфері обігу наркотиків. Це створює суттєві виклики для системи протидії організованій злочинності та вимагає переосмислення підходів до запобігання її поширенню.

У кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій, які функціонують у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, важливе місце в системі доказування займають обставини, що стосуються особи обвинуваченого. З огляду на зміст ст. 91 КПК України, до предмета доказування належать, зокрема, обставини, що характеризують особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, що має істотне значення як на етапі досудового розслідування, так і при вирішенні питання про кримінальну відповідальність та призначення покарання [274].

У процесуальному розумінні, характеристика особи обвинуваченого – це

сукупність об'єктивних даних, що виходять за межі складу злочину, але відображають соціальний статус, психологічні особливості, минулий досвід і поведінкові моделі особи, яка вчинила кримінальне діяння. Ці обставини мають юридичне значення при обранні запобіжного заходу, визначенні міри покарання або умов його відбування.

Як слушно зауважує Ю. А. Чаплинська, особа правопорушника є центральним компонентом характеристики будь-якого кримінального правопорушення, оскільки саме через аналіз її індивідуальних, соціально-демографічних і психологічних рис розкривається механізм вчинення злочину, встановлюються його причинно-наслідкові зв'язки та прогностичні моделі поведінки. Таке розуміння є вирішальним для побудови слідчих версій, вибору ефективної тактики проведення СРДі стратегічного планування ходу досудового розслідування [270].

Комплексне дослідження особи обвинуваченого у кримінальному процесі є ключовим для вирішення широкого кола завдань, зокрема: визначення можливості притягнення до кримінальної відповідальності; прийняття рішення про звільнення від відповідальності чи покарання (у зв'язку з малозначністю, втратою суспільної небезпеки тощо); призначення адекватного виду і розміру покарання; оцінки обставин, що обтяжують або пом'якшують вину; встановлення доцільності передачі особи під нагляд чи поруку; обрання ефективних заходів процесуального впливу (включно із запобіжними заходами); обґрунтування допустимого моменту залучення захисника; вивчення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, з метою реалізації функції кримінально-правової превенції.

Особливої уваги вимагає аналіз характеристик, які не мають прямого зв'язку з фактом вчинення конкретного кримінального правопорушення, але істотно впливають на оцінку особистості підозрюваного. До таких характеристик належать: вік і стать; стан здоров'я (включно з психічним); соціальне оточення, міжособистісні зв'язки; наявність судимостей або дисциплінарних стягнень; рівень освіти, трудова біографія; схильність до

девіантної поведінки. До суб'єктивних чинників, що мають суттєве значення для оцінки особи злочинця у кримінальних провадженнях щодо наркозлочинності у складі організованих угруповань, можна віднести: попередній кримінальний досвід, зокрема спеціалізацію на наркозлочинах; знання способів маскуванню, транспортування та збуту наркотиків; досвід служби в правоохоронних органах чи армії, що підвищує рівень конспірації; авторитетність у кримінальному середовищі; навички використання спеціальних засобів і технологій (криптозахист, контрспостереження, виготовлення фальсифікату тощо) [87].

Таким чином, вивчення особи обвинуваченого в провадженнях про злочини, вчинені у складі організованих груп у сфері обігу наркотиків, має здійснюватися всебічно, із застосуванням міждисциплінарного підходу, що включає елементи кримінального, кримінального процесуального, криміналістичного та кримінологічного аналізу. Такий підхід не лише забезпечує якість доказування, а й сприяє реалізації завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України [122].

Для ефективного аналізу особи, яка вчинила злочин у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, важливо враховувати сукупність її соціальних, правових, психологічних та фізіологічних ознак, які впливають на вибір протиправної моделі поведінки та механізм реалізації злочинного наміру. Такі характеристики утворюють багатовимірну структуру, що має значення як для встановлення причин та умов вчинення злочину, так і для визначення ступеня вини, обсягу відповідальності та індивідуалізації покарання.

Соціально-демографічні ознаки охоплюють ключові відомості, що відображають становище особи в суспільстві. Сюди належать: соціальне походження та соціальний статус; освітньо-професійний рівень (наявність професії, спеціальності); матеріальне становище (дохід, наявність стабільної зайнятості); житлові умови (проживання в умовах соціальної ізоляції або навпаки – в інтегрованому середовищі); сімейний стан

(одружений/неодружений, наявність дітей, підтримка з боку родини).

Кримінально-правові характеристики формуються на основі інформації, безпосередньо пов'язаної з правопорушенням, і включають: вид та ступінь завершеності злочину (замах, закінчений злочин); мотиви та цілі протиправних дій (корисливі, насильницькі, ідеологічні тощо); наявність попередніх судимостей (як загальнокримінальних, так і спеціалізованих); форма співучасті (вчинення злочину індивідуально чи в складі групи); роль у злочинному задумі (організатор, пособник, виконавець, підбурювач).

Соціальні зв'язки особи визначають її належність до певних соціальних груп та характер взаємодії з оточенням. Аналізу підлягають: коло спілкування (друзі, знайомі, особи, з якими підтримуються регулярні контакти); взаємини в межах сім'ї, професійного або навчального колективу; зв'язки з неформальними угрупованнями, кримінальними колами або іншими соціально значущими групами.

Етичні установки та моральні орієнтири особи виявляються через: систему цінностей, переконань і життєвих установок; ставлення до соціальних норм, закону, права, інших людей; оцінювання власних вчинків і здатність до моральної рефлексії; рівень усвідомлення відповідальності за свої дії.

Психологічні риси охоплюють: інтелектуальні характеристики (рівень мислення, здатність до аналізу, прийняття рішень); емоційно-вольову сферу (стриманість, імпульсивність, схильність до ризику або агресії); особливості темпераменту й характеру; наявність ознак девіантної поведінки або психічних відхилень, які не виключають осудності, але впливають на криміногенний потенціал особи.

Біофізіологічні характеристики визначаються через: вік і стать особи; фізичні дані (стан здоров'я, тілобудова, наявність залежностей); фізіологічні обмеження або особливості, що мають значення при встановленні мотивів і обставин вчинення злочину [112, с. 110–113].

Таким чином, особа правопорушника у кримінальних провадженнях про злочини в сфері обігу наркотиків повинна вивчатися як багатоаспектне явище, з

урахуванням усіх вищенаведених груп ознак, які в сукупності формують повноцінну кримінальну процесуальну модель.

За експертними оцінками, в Україні на сьогодні нараховується приблизно 346 тисяч осіб, які систематично вживають наркотичні речовини ін'єкційним шляхом, зокрема опіоїдного або стимуляторного типу [262]. Значна частина цієї категорії населення становить молодь працездатного віку, більшість якої має клінічні ознаки наркотичної залежності.

Водночас, упродовж останніх років спостерігається тенденція до зростання загального рівня споживання наркотиків – як ін'єкційних, так і неін'єкційних форм. Особливу занепокоєність викликає широке поширення нових психоактивних речовин (NPS), які маскуються під легальні засоби, мають різноманітні шляхи введення в організм та стрімко трансформуються, що ускладнює фіксацію реальної чисельності споживачів таких речовин.

У контексті кримінального процесуального аналізу сучасна ситуація із розповсюдженням наркотиків в Україні вимагає її оцінки не лише як медико-соціального явища, а й як фактора, що провокує криміналізацію суспільства та посилює навантаження на правоохоронну систему. Адже саме постійно зростаючий попит на наркотики слугує стимулом до розвитку та активізації їх пропозиції з боку організованих злочинних структур.

Одним із найпоширеніших способів реалізації наркотичних засобів у сучасних умовах є безконтактний збут, який здійснюється шляхом створення прихованих схованок («закладок»). У межах цієї схеми усі комунікаційні дії між співучасниками, а також між виконавцями й кінцевими споживачами організовано за допомогою мобільних додатків і телекомунікаційних платформ – зокрема, Telegram, Viber, WhatsApp, Skype тощо. Цей формат забезпечує високий рівень анонімності, динамічності та оперативного контролю над дистрибуцією заборонених речовин.

Структура злочинних об'єднань, що спеціалізуються на реалізації наркотиків у мережевому середовищі, передбачає розподіл функцій між

учасниками з чітким визначенням їх ролей, що дозволяє підтримувати ефективно функціонування розгалуженої схеми:

1. Організатор – здійснює керівництво всією злочинною діяльністю, включаючи планування процесів придбання, виготовлення, фасування та збуту наркотиків; розподіляє прибуток між учасниками, координує роботу електронної інфраструктури (інтернет-магазинів, ботів), а також забезпечує функціонування платіжних систем.

2. Диспетчер – виконує функції прийому та обробки замовлень, передає відповідну інформацію виконавцям (кур'єрам, «закладчикам»), інформує клієнтів щодо місць розміщення схованок.

3. Технічний фахівець (спеціаліст) – відповідає за інформаційно-технічний супровід злочинної діяльності, адмініструє канали зв'язку, забезпечує криптозахист, анонімізацію транзакцій, використання електронних гаманців і банківських рахунків, зокрема відкритих на підставних осіб.

4. Вербувальник – залучає нових учасників до протиправної діяльності, насамперед осіб, які виконуватимуть функції кур'єрів та осіб, відповідальних за створення «закладок».

5. Кур'єр – здійснює транспортування, фасування та передавання наркотичних речовин, часто – у невеликих партіях, що дозволяє знизити ризики втрати товару в разі затримання.

6. «Закладчик» – безпосередньо формує схованки (закладки) на місцевості для кінцевого споживача, фіксує їхнє розташування та передає координати диспетчеру або автоматизованій системі [218, с. 85].

Такий розподіл ролей забезпечує високий рівень конспірації, а також дозволяє ефективно координувати діяльність значної кількості учасників на великих територіях, включно з різними регіонами держави.

Прикладом практичної реалізації такої злочинної схеми є викриття організованої групи, яка систематично виготовляла та збувала наркотики в різних областях України. За даними слідства, учасники організували незаконне виробництво наркотичних засобів у лабораторіях, розташованих у кількох

регіонах, зокрема в Києві, Черкаській, Дніпропетровській, Полтавській, Одеській, Запорізькій та Херсонській областях.

У межах діяльності групи здійснювалися: закупівля прекурсорів, допоміжних речовин і обладнання; налагодження виробництва та фасування наркотичних засобів; збут продукції як через особисту передачу, так і за допомогою поштових відправлень; легалізація доходів шляхом придбання нерухомості, транспортних засобів та цінних активів. У результаті масштабної спецоперації, яка включала понад 35 санкціонованих обшуків, було вилучено: понад 20 кг психотропних речовин; понад 600 літрів прекурсорів, готових до використання у виготовленні наркотиків; обладнання для синтезу і фасування наркотиків; грошові кошти у сумі понад 60 тис. доларів США; інші речові докази, що підтверджують протиправну діяльність групи [202].

Правоохоронці затримали організатора злочинного угруповання, трьох виконавців і одного з оптових покупців, які здійснювали розповсюдження психотропів у масштабах кількох регіонів.

У контексті аналізу організованої злочинності в Україні варто окремо виділити явище етнічної кримінальності, що проявляється в об'єднанні осіб за національною ознакою з метою вчинення систематичних кримінально караних діянь. Одним із напрямів діяльності таких угруповань є незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, який в умовах соціально-економічної нестабільності та збройного конфлікту на території держави набув особливої динаміки та масштабності [234].

Серед структур, які функціонують за етнічним принципом, особливо вирізняються організовані групи, що складаються з представників ромської національної меншини. За результатами узагальнення матеріалів практики органів досудового розслідування та свідчень експертів, саме ці угруповання домінують у сегменті дрібної та роздрібно торгівлі наркотиками. Їх діяльність охоплює значну частину території України та характеризується стійкою внутрішньою структурою, розподілом функцій, дотриманням конспіративних заходів і мобільністю виконавців [239, с. 253].

За оцінками правоохоронців, представники ромських спільнот контролюють щонайменше третину вуличного наркоринку в Україні, виконуючи функції розповсюджувачів наркотичних засобів безпосередньо у громадських місцях, на територіях поблизу ринків, вокзалів, у соціально неблагополучних районах. Традиційно такі групи здійснювали збут похідних макової соломи, а початки організованої форми цього бізнесу сягають ще кінця 1980-х – початку 1990-х років, коли доходи від реалізації макової сировини в масштабах одного регіону могли становити значні суми в радянських рублях [20].

Однією з головних проблем у протидії наркозлочинам, що вчиняються етнічними угрупованнями, є високий рівень латентності такої діяльності, обумовлений рядом факторів:

- Залучення до злочинної діяльності неповнолітніх осіб, зокрема дітей, з огляду на вікову неосудність або обмежену процесуальну відповідальність. Це значно ускладнює виявлення та притягнення до відповідальності основних виконавців і організаторів.
- Мобільність етнічних груп, які часто змінюють місце проживання: одна й та сама адреса може змінити кілька сімей упродовж року. Це створює суттєві труднощі для спостереження та фіксації фактів злочинної діяльності.
- Використання документів інших осіб, або ж повна відсутність офіційних документів у деяких представників спільноти. Подібні дії спрямовані на ускладнення ідентифікації, зокрема в умовах, коли існує певна культурна ізоляція або мовний бар'єр [49, с. 180].

Варто підкреслити, що розгляд етнічного чинника в контексті наркозлочинності не повинен ґрунтуватися на упередженому ставленні до національних меншин. Йдеться насамперед про використання етнічної приналежності як інструменту внутрішньої організації злочинного середовища, з усталеними моделями взаємодії, принципами «своїх і чужих», рівнем внутрішньої довіри та контролю [233, с. 91].

Кримінально-правову інформацію про осіб, причетних до вчинення злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, можливо отримати завдяки узагальненню емпіричних даних та статистичних матеріалів. Так, за офіційними даними Державної судової адміністрації України, упродовж 2016–2024 рр. кількість осіб, засуджених за кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 305–320 Кримінального кодексу України, була наступною: у 2016 р. – 18 250 осіб, у 2017 р. – 13 825, у 2018 р. – 11 434, у 2019 р. – 9 118, у 2021 р. – 12 124, у 2023 р. – 10 114, а у 2024 р. – 18 629 осіб [63].

У гендерному співвідношенні серед осіб, притягнутих до відповідальності за наркозлочини, домінують чоловіки (75%), тоді як жінки становлять 25%. Водночас зазначене співвідношення має регіональні відмінності. Наприклад, у західних регіонах України (Рівненська, Тернопільська, Чернівецька, Івано-Франківська, Хмельницька області) частка жінок серед обвинувачених є значно вищою, що пояснюється розповсюдженістю злочинів, пов'язаних із незаконним культивуванням нарковмісних рослин. Натомість у промислових регіонах, таких як Харківська, Дніпропетровська та Полтавська області, частка чоловіків досягає 85%, що обумовлено переважно злочинами, пов'язаними з виробництвом наркотиків.

Більшість осіб, які фігурують у кримінальних провадженнях цієї категорії, є громадянами України (98,1%). Етнічний розподіл свідчить, що найчастіше правопорушення скоюють особи української та російської національностей, що відповідає загальній етнічній структурі населення. Разом з тим, серед нарковиробників помітною є частка представників національних меншин, чисельність яких у державі відносно невелика: це особи грецького, азербайджанського, вірменського, грузинського походження, а також представники ромських спільнот. Наприклад, за офіційною статистикою, було виявлено 199 правопорушників грузинської національності, 262 – азербайджанської, 225 – вірменської та 759 – ромської, що свідчить про надмірну кримінальну активність у порівнянні з чисельністю цих етносів [63].

Аналіз вікової структури показує, що найбільше порушників належать до вікової групи 30–39 років (30%), далі йдуть вікові категорії 18–24 роки (28%) та 25–29 років (24%). Значно менша частка становить особи віком 40–49 років (8%) та старші за 50 років (менше 4%). Таким чином, ядро злочинців у сфері обігу наркотиків складають молоді особи віком до 30 років.

Щодо форм співучасті, то 11,5% осіб вчиняли злочини у складі групи, з яких 9,9% – у групі, що складалася виключно з дорослих. При цьому лише 4,3% осіб із загальної кількості нарковиробників перебували на обліку як споживачі наркотиків. У регіональному розрізі цей показник варіюється: найменші значення зафіксовані у місті Києві (0,4%), Рівненській (0,5%) та Львівській (0,6%) областях; найвищі – у Полтавській (6%), Житомирській (7,9%) та Луганській (15,8%) областях. Такі диспропорції вказують на високий рівень латентності наркозалежності, особливо у великих містах.

Узагальнені соціальні та кримінально-правові риси осіб, що входять до складу організованих груп із розповсюдження наркотичних засобів, включають: переважно молодий вік (63% – до 29 років, з них 45% – до 24 років); відсутність соціальної адаптації (байдужість до навчання або праці); значний відсоток осіб із кримінальним минулим (41%, з яких 16% уже були засуджені за аналогічні злочини); наявність залежності у членів угруповань (85%, з яких лише третина перебувала на офіційному обліку як споживачі наркотиків); помітна кількість жінок серед виконавців, зокрема в етнічно родинних групах ромського походження, які займаються виготовленням і збутом наркотиків.

Відтак, варто наголосити, що більшість учасників організованих груп, які спеціалізувалися на незаконному обігу наркотиків становили чоловіки (88%), громадяни України (80%), переважно у віці 25–40 років (67%) та 18–25 років (26%). За рівнем освіти переважають особи з середньою (41%) та середньо-спеціальною освітою (36%). Значна частина злочинців є неодруженими (58%), мешканцями міст (75%), з яких 37% проживають у великих обласних центрах. Більше того, аналіз емпіричних матеріалів засвідчив, що третина злочинів,

пов'язаних з організованими формами незаконного обігу наркотичних засобів, вчинено особами, які до цього не потрапляли в поле зору правоохоронних органів і виявляли соціально прийнятну поведінку. Такий факт ускладнює їх ідентифікацію та виявлення на етапах оперативної роботи й засвідчує, що сучасні злочинні формування, що діють у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, як правило, мають складну організаційну структуру та характеризуються високим рівнем функціональної диференціації. За результатами узагальнення судової практики, близько 70% таких об'єднань мають стійку ієрархічну побудову, а в 67% випадків простежується чіткий розподіл ролей між їх учасниками. У складі цих формувань у 85% присутні ключові фігури, що визначають характер і ефективність їх функціонування.

До «керівної ланки» зазвичай входять так звані наркоділери – особи, що координують злочинну діяльність, забезпечують стабільність кримінального бізнесу, приймають стратегічні рішення. Їм притаманні лідерські якості з елементами авторитаризму, схильність до жорстоких методів управління, наявність організаційних здібностей, а також висока впевненість у власній недоторканності. Часто такі особи мають спеціальні знання у сфері наркообігу, володіють інформацією про канали постачання, методи маскування, механізми легалізації прибутків, що дозволяє їм займати провідне місце в злочинній ієрархії.

Особливу роль у забезпеченні стабільності функціонування злочинної мережі відіграють «комунікатори» – особи, що виконують функції посередників або прикриття, серед яких можуть бути представники бізнесу, державні службовці, посадові особи органів влади, депутати різних рівнів, спонсори чи впливові громадські діячі.

Операційна складова організованих наркогруп передбачає участь осіб, які виконують окремі функції:

- виробники (виготовлення заборонених речовин);
- перевізники (логістика та доставка);

- оптові закупівельники та збувачі (реалізація наркотиків великими партіями);
- організатори наркопритонів (місця для споживання);
- охоронці, «кришувальники» (фізичний та правовий захист злочинної діяльності).

Для більшості учасників таких груп характерні егоїстичні орієнтації, прагнення швидкого збагачення, агресивна поведінка, а також готовність до застосування насильства у разі виникнення конфліктів.

Структура наркокартелів, що діють за аналогією до транснаціональних об'єднань, умовно поділяється на три рівні:

1. Верхній рівень – лідери: особи, відповідальні за загальне планування, фінансові операції, контроль над відмиванням коштів. Їхня участь у злочинній діяльності може проявлятися у формі:

- створення та формування злочинного осередку (39%),
- ідеологічного та управлінського спрямування (46%),
- організаційно-технічного забезпечення (66%),
- прямого керівництва (99%),
- поширення злочинного впливу, включно з міжнародним (42%) і транснаціональним (15%).

2. Середній рівень – виконавці та логісти: особи, що здійснюють контрабанду, виробництво, заготівлю, оптовий збут.

3. Нижній рівень – оперативна ланка: кур'єри, охоронці, роздрібні збувачі, утримувачі місць для вживання наркотиків.

Такі злочинні об'єднання часто мають змішаний характер, до їх складу входять як структуровані організовані групи, так і кримінальні елементи, тісно пов'язані із середовищем споживачів наркотиків.

У ході проведеного дослідження встановлено, що до склад організованих груп у сфері обігу наркотичних засобів виглядає так:

- 2–5 осіб – 40,8%,
- 6–10 осіб – 20,2%,

- 10–20 осіб – 28,6%,
- понад 20 осіб – 10,4%.

Більшість учасників становлять чоловіки (88%), громадяни України (80%), переважно у віці 25–40 років (67%) та 18–25 років (26%). За рівнем освіти переважають особи з середньою (41%) та середньо-спеціальною освітою (36%). Значна частина злочинців є неодруженими (58%), мешканцями міст (75%), з яких 37% проживають у великих обласних центрах.

Згідно з емпіричними спостереженнями, переважна частина наркоспоживачів зосереджена в слабо структурованих або тимчасових злочинних об'єднаннях, тоді як в організованих угрупованнях переважають особи, які не мають наркотичної залежності, оскільки такі структури спрямовані передусім на отримання прибутку від збуту наркотиків, а не на їхнє вживання.

Аналіз кримінальних проваджень свідчить, що особи, причетні до збуту або виготовлення наркотичних засобів, особливо в умовах урбанізованого середовища, часто не інтегровані в соціум: до 70% з них не мають стабільного місця працевлаштування, більшість веде асоціальний спосіб життя, близько 62% мають досвід відбування покарання у вигляді позбавлення волі, а понад половина з них засуджувалася за злочини середньої тяжкості (51%), і ще 31% – за тяжкі злочини (Додаток В).

Отже, типологізація учасників наркозлочинності дозволяє не лише формувати ефективні профілактичні стратегії, а й вибудовувати слідчі версії та прогнозувати поведінку таких осіб на стадії досудового розслідування.

2.2.3. Причини та умови вчинення злочинів

До основних заходів, які мають здійснювати суб'єкти доказування з виявлення злочинів, які вчиняються організованими групами, злочинними організаціями, у тому числі транснаціонального характеру, пов'язаних зі

сферою обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що знаходяться на стадії задуму або які готуються, О. Баганець відносить встановлення причин та умов, що сприяють їх учиненню. Без встановлення таких, не можна стверджувати про всебічність і повноту проведеного досудового розслідування. У деяких випадках ці обставини спроможні навіть висвітлити механізм події кримінального правопорушення, охарактеризувати особу підозрюваного, свідчити про наявність або відсутність обставин, які обтяжують чи пом'якшують покарання [5, с. 84].

У чинному КПК України відсутня спеціальна правова норма, яка б прямо покладала на органи досудового розслідування обов'язок виявляти причини та умови вчинення кримінального правопорушення й реагувати на них відповідними актами процесуального реагування. Подібні приписи існували у попередній редакції КПК України 1960 р., зокрема у ст. ст. 23 та 23-1, де регламентувався обов'язок слідчого або прокурора вносити подання про усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину. Виключення такого підходу з чинного КПК України пояснюється, зокрема, позицією ЄСПЛ у справі «*Dactarasv Lithuania*» [265]. У зазначеному рішенні Суд підкреслив необхідність неухильного дотримання принципу презумпції невинуватості, що є невід'ємною складовою права на справедливий судовий розгляд. На думку ЄСПЛ, офіційна фіксація причин і умов учинення злочину в процесуальному документі (наприклад, поданні слідчого чи прокурора) до моменту винесення обвинувального вироку може розцінюватися як прояв упередженості, що потенційно впливає на суд і створює ризик порушення права особи на неупереджений розгляд справи.

У контексті доказування безпосередніх причин вчинення кримінального правопорушення доцільно встановлювати, з одного боку, несприятливі соціальні, психологічні та виховні умови формування особистості підозрюваного, які сприяли закріпленню в нього антисоціальних установок та девіантних моделей поведінки; з іншого – конкретні обставини його життєвої ситуації напередодні вчинення правопорушення, що зумовили виникнення

злочинного наміру. При встановленні умов, слід звертати увагу на ситуацію в країні, системні недоліки в роботі органів публічного адміністрування, зокрема правоохоронних та багато інших, що в сукупності призвели до вчинення кримінального правопорушення й заподіяння шкоди охоронюваним правам та інтересам.

Відтак, вважаємо, доказування причин та умов вчинення злочинів організованими групами та злочинними організаціями у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів віднести до предмету дослідження. Таке твердження обумовлюється тим, що кінцевим результатом діяльності органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у протидії злочинам, пов'язаних із діяльністю організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів виявам має бути не лише притягнення винуватих осіб до відповідальності, а й встановлення причин та умов учинення злочинів з метою впливу на злочинне середовище та нейтралізація його виявів з наданням пропозицій щодо вжиття заходів для їх усунення.

Проте, попри зазначені застереження, видається доцільним і обґрунтованим законодавче визнання причин та умов вчинення кримінального правопорушення як окремого елемента предмета доказування. У зв'язку з цим пропонується доповнити ст. 91 КПК України *«Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні»* новим п. 8, що передбачав би доказування (встановлення) причин і умов як обставин, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Таке доповнення дозволило б у межах процесуального регламенту не лише комплексно досліджувати обставини конкретного кримінального правопорушення, а й вживати запобіжних заходів, спрямованих на нейтралізацію факторів, що сприяють злочинній поведінці. Це, своєю чергою, сприятиме підвищенню рівня безпеки шляхом запобігання рецидиву, зменшення реального рівня злочинності та удосконалення кримінальних процесуальних механізмів реагування на злочинність.

Однією з найнебезпечніших форм професійної злочинності є організована злочинність, яка виступає своєрідним каталізатором кримінальних процесів у суспільстві, консолідує кримінальні елементи та координує їхню злочинну діяльність. Її діяльність супроводжується підвищеною ефективністю і цілеспрямованістю, що значно ускладнює процеси протидії та нейтралізації відповідних загроз. У сучасних умовах трансформації економіки України на ринкових засадах спостерігається не лише кількісне зростання злочинності, а й зміна її якісної структури. Нові соціально-економічні реалії, пов'язані з легалізацією джерел прибутку, розширенням можливостей для приватної ініціативи, зниженням рівня державного контролю над комерційною діяльністю, а також майновим розшаруванням населення, зумовили виникнення низки негативних соціальних явищ. Серед них – масове розчарування населення у перспективах стабільного майбутнього, зниження довіри до державних інституцій, нездатних забезпечити ефективний захист громадян від кримінальної загрози, а також деструктивні зміни в системі морально-етичних орієнтирів. У результаті сформувалася психологія зневіри, уседозволеності, домінування споживацьких мотивів, що особливо яскраво проявляється у злочинності, пов'язаній із незаконним обігом наркотичних засобів. Криміналізація суспільної свідомості, девальвація традиційних цінностей і прагнення до швидкої матеріальної вигоди стали характерними ознаками суспільного стану, що створює сприятливе середовище для функціонування організованих злочинних структур. Дослідження свідчать, що рівень поширення злочинності в Україні викликає серйозне занепокоєння та не дає підстав для позитивних прогнозів щодо покращення криміногенної ситуації в найближчій перспективі [64, с. 121].

Безумовно, своєчасне виявлення та усунення чинників і обставин, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, має не лише юридичну значущість, а й виконує важливу психологічну функцію. Така діяльність демонструє готовність і здатність уповноважених суб'єктів сектору безпеки забезпечувати всебічне, повне й об'єктивне встановлення усіх обставин

кримінального правопорушення, включно з його причинно-детермінантним комплексом. Окрім того, превентивні заходи, пов'язані з ідентифікацією та нейтралізацією соціально небезпечних умов і факторів, мають суттєве соціальне значення. Їх реалізація мінімізує ризики повторення аналогічних або подібних протиправних діянь у майбутньому, сприяючи загальному підвищенню рівня безпеки в суспільстві [162, с. 19].

Ще в попередній період наукових досліджень, Р. М. Павленко запропонував систематизований перелік причин і умов, що зумовлюють поширення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Вченим були виділені такі:

- кліматичні умови, які створюють сприятливе середовище для культивування снотворного маку та конопель, зокрема в сільській місцевості;
- економічні обставини, зокрема високий рівень безробіття, особливо у депресивних регіонах, економічна стагнація, що спонукає частину населення до вирощування нарковмісних рослин і виготовлення психоактивних речовин з метою подальшого їх збуту;
- соматичні причини, коли особи, які мають фізичну або психічну залежність від наркотичних речовин, починають самостійно виготовляти їх за відсутності доступу до постачальників;
- культові чинники, пов'язані з використанням наркотичних засобів під час здійснення обрядової діяльності деякими релігійними чи псевдорелігійними групами;
- господарсько-побутові мотиви, пов'язані з вирощуванням нарковмісних рослин, зокрема маку чи конопель, начебто для власних господарських потреб [170, с. 103–104].

У сучасних умовах розвитку кримінального процесу виявлення й дослідження вказаних факторів у межах досудового розслідування потребує переосмислення через трансформацію причинного комплексу злочинної поведінки. В умовах воєнного стану, глобалізаційних і транснаціональних процесів, а також розвитку цифрових технологій, ці обставини набули нових

рис, які мають бути враховані при встановленні істини у кримінальному провадженні.

Такі причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, слід розглядати в межах доказування як додаткову групу обставин, що потребують дослідження та правового реагування. Їх можна умовно класифікувати на: зовнішні (міжнародного характеру) – вони охоплюють глобальні процеси нелегального обігу наркотиків, транскордонні злочинні зв'язки, доступність хімічних прекурсорів та поширення способів виготовлення наркотиків через цифрові канали; внутрішні (національні) – політична нестабільність, недосконалість правозастосування, наявність «сірих зон» державного контролю, корупційні ризики в діяльності правоохоронних і контролюючих органів.

З урахуванням масштабів впливу ці обставини можуть бути додатково розподілені на: чинники первинної соціалізації особи (сім'я, найближче оточення, шкільне середовище); чинники подальшої соціалізації (вплив освітнього або трудового колективу, соціального середовища); державного масштабу (загальносоціальні виклики – економічна нерівність, відсутність ефективної профілактичної політики, збройний конфлікт тощо).

Таким чином, ефективне кримінальне провадження про злочини у сфері обігу наркотичних засобів має передбачати не лише збирання доказів безпосередньо винуватості особи, але й встановлення й аналітичну оцінку причин і умов вчинення правопорушення як обов'язкової складової забезпечення повноти досудового розслідування.

Відповідно до висновків експертів Організації Об'єднаних Націй, сучасна глобальна проблема поширення наркотичних засобів значною мірою обумовлена диспропорцією соціально-економічного розвитку між окремими державами. Зокрема, на тлі науково-технічного і культурного зростання розвинених країн, низка інших держав перебуває в умовах хронічної економічної відсталості, що супроводжується високим рівнем бідності, соціальної маргіналізації та відсутністю легальних джерел доходів для

населення. За таких умов, відповідно до офіційних даних ООН, близько 90% обігу наркотичних засобів походить із країн Південної Америки, Азії та Близького Сходу (Колумбія, Афганістан, Пакистан, Ліван, Марокко, Гонконг, Таджикистан тощо), де значна частина населення змушена займатися вирощуванням нарковмісних рослин як основним засобом існування. У цих регіонах формується система кримінального самоврядування у вигляді наркокартелів – організованих злочинних структур із власними збройними формуваннями, нелегальними та легалізованими підприємствами, банківськими установами, інфраструктурою для відмивання коштів, отриманих від наркоторгівлі, а також стійкими корупційними зв'язками як на національному, так і на транснаціональному рівні. У цьому контексті, в межах досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, необхідно враховувати не лише локальні умови вчинення правопорушення, а й загальносвітові детермінанти, що формують глобальні ризики та сприяють транснаціональній злочинності. Такі фактори істотно впливають на:

- встановлення джерела походження наркотичних засобів або психотропних речовин;

- ідентифікацію міжнародних каналів постачання;

- фіксацію участі транснаціональних угруповань у протиправній діяльності;

- організацію міжнародної правової допомоги.

Прибутки від глобального обігу наркотиків, за оцінками експертів ООН, щороку становлять близько 800 млрд доларів США, що дорівнює приблизно 8% світового обсягу торгівлі. Це робить наркобізнес одним із найбільш прибуткових сегментів тіньової економіки, обіг якого перевищує навіть ринок чорних металів або автомобілів. Ці дані підкреслюють необхідність удосконалення кримінального процесуального інструментарію для ефективної протидії організованим злочинним структурам, що діють у сфері обігу наркотиків, у тому числі шляхом міжнародного співробітництва

правоохоронних органів, слідчих та прокурорів [61].

У сучасних умовах розвитку глобалізованого суспільства організована злочинність вийшла за межі національних держав і набула транснаціонального характеру. Особливості її структури, зокрема багаторівнева організація, мережевий принцип функціонування та наявність регіональних осередків у різних країнах, дозволяють таким утворенням ефективно координувати незаконну діяльність у міжнародному масштабі, у тому числі на ринку збуту наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів.

У досудовому кримінальному провадженні щодо транснаціональної наркозлочинності надзвичайно актуальним є врахування факторів, які ускладнюють процес доказування, таких як:

- широкомасштабне використання інформаційно-комунікаційних технологій (Інтернет, захищені канали зв'язку, анонімні платформи);
- глобальні фінансові мережі, які дозволяють швидко та майже безслідно здійснювати грошові перекази з метою легалізації («відмивання») доходів, отриманих злочинним шляхом;
- використання міжнародної логістики, зокрема контейнерних перевезень, для маскуванню транспортування наркотиків під виглядом легальних товарів;
- юрисдикційні перепони, що виникають у процесі збирання доказів за межами України, зокрема у державах, які не є сторонами багатосторонніх угод про взаємну правову допомогу [68].

На думку експертів ООН, основними чинниками, що сприяють зростанню транснаціональної організованої злочинності, є довгострокові тенденції у сфері міжнародної політики та економіки, зокрема:

- зростаюча взаємозалежність держав;
- спрощення міжнародних поїздок і переміщення товарів;
- підвищення прозорості державних кордонів;
- інтеграція національних ринків у глобальні економічні та фінансові системи.

Такі процеси спричинили формування світових нелегальних ринків,

зокрема у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. За даними ООН, лише обсяг міжнародного імпорту зріс із 330 млрд доларів США у 1970 р. до понад 5,7 трлн доларів у 2023 р. З розвитком технологій контейнерних перевезень паралельно розширилася практика контрабанди, включаючи наркотики, під прикриттям легального вантажу [34].

Для кримінального процесу це створює об'єктивну необхідність:

- удосконалення механізмів міжнародного співробітництва правоохоронних органів (зокрема, у формі спільних слідчих груп, спільних розслідувань, екстрадиційних процедур);

- активного використання положень Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. та пов'язаних з нею протоколів;

- процесуального регулювання збору, зберігання і використання цифрових доказів;

- розширення компетенції органів досудового розслідування щодо фіксації та аналізу міжнародних фінансових операцій у рамках кримінального провадження.

Таким чином, для ефективного процесуального реагування на транснаціональну наркозлочинність необхідна адаптація кримінального процесу до умов, що сформувалися під впливом глобалізації, а також зміцнення міжнародного правового режиму співпраці у сфері кримінального судочинства.

Однією з особливостей сучасного етапу глобалізації, яка викликає серйозне занепокоєння в контексті кримінального процесуального реагування, є активізація міжнародної міграції та пов'язане з нею формування стабільних етнічних діаспор у державах з розвинутою економікою. Ці процеси, попри загалом позитивний соціальний потенціал міжкультурного обміну, нерідко використовуються транснаціональними злочинними угрупованнями як інструмент для створення стійких каналів розповсюдження заборонених товарів, зокрема наркотичних засобів та психотропних речовин.

Хоча абсолютна більшість мігрантів дотримується закону, саме соціальна ізоляція частини етнічних груп, відсутність повноцінної інтеграції в приймаючі суспільства, а також експлуатація патріотичних або родинно-общинних почуттів, створюють сприятливий ґрунт для кримінальної вербовки. У результаті, представники етнічних меншин нерідко стають або безпосередніми учасниками кримінальних схем, або забезпечують прикриття для злочинної діяльності шляхом приховування злочинців та об'єктів злочину від правоохоронних органів [76, с. 201].

Для кримінального провадження така ситуація породжує низку процесуальних викликів: складність проникнення в етнокримінальне середовище через мовні, культурні та психологічні бар'єри; труднощі в збиранні доказів та проведенні НСРД у межах замкнутих етнічних спільнот; відмова осіб від співпраці з органами досудового розслідування з міркувань лояльності до родинного або діаспорального середовища; ризики виникнення упередженого ставлення з боку сторони обвинувачення, що вимагає особливо чіткого дотримання принципу недискримінації та забезпечення справедливого судового розгляду (ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 7 КПК України).

У кримінальному процесі, пов'язаному з транснаціональним наркобізнесом, необхідним є розроблення спеціальних тактичних і процесуальних алгоритмів, з урахуванням особливостей етнічних діаспор, а також активна взаємодія з підрозділами, що мають відповідні знання (відділи по боротьбі з організованою злочинністю, кримінальна аналітика, залучення перекладачів, культурологічних експертів тощо).

Таким чином, належне врахування етнічного фактора як однієї з умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, є ключовим елементом ефективного досудового розслідування та процесуального забезпечення міжнародної кримінальної співпраці.

У межах виявлення й аналізу причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, доцільно окреслити низку внутрішніх детермінант. Вони охоплюють соціальний, організаційно-правовий, медичний, економічний, демографічний, культурологічний, психологічний та кримінологічний аспекти.

Зокрема, соціальний аспект виявляється у характері суспільного сприйняття осіб, які перебувають у стані наркотичної залежності. Суспільна установка на стигматизацію, виключення й соціальну ізоляцію таких осіб нерідко призводить до втрати ними зв'язків з традиційними соціальними інститутами (родиною, трудовим колективом, освітнім середовищем, релігійною громадою тощо). У кримінальному процесі це проявляється в особливостях особи підозрюваного, зокрема в його соціальній дезадаптації, яка, відповідно до ст. 91 КПК України, має враховуватися як обставина, що підлягає доказуванню.

У таких умовах формується замкнене маргіналізоване середовище, в якому домінує так звана «наркотична субкультура» – система альтернативних норм, цінностей, соціальних зв'язків та моделей поведінки. Ця субкультура виступає як детермінанта повторного вчинення злочину, особливо у складі організованих груп, та унеможлиблює реінтеграцію особи в правове поле. З огляду на це, під час досудового розслідування особливе значення має встановлення кримінального мікросередовища, у якому перебував підозрюваний, а також його взаємодія із представниками злочинного середовища.

Крім того, участь у зазначеній субкультурі може прямо впливати на психологічний стан особи, її здатність критично оцінювати власну поведінку, наявність або відсутність усвідомлення протиправного характеру дій, що, у свою чергу, впливає на суб'єктивну сторону складу злочину (вина, мотив, мета) [37, с. 138].

Таким чином, у кримінальному процесі виявлення соціального чинника, зокрема належності особи до наркозалежного середовища або субкультурного

угруповання, є важливою умовою формування повного, об'єктивного й неупередженого уявлення про характер вчиненого правопорушення, а також передумовою для обґрунтованого прийняття процесуальних рішень щодо міри запобіжного заходу, можливості укладення угоди про визнання винуватості чи застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності з передачею на поруки (ст. 47 КК України).

Однією з ключових груп причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, є організаційно-управлінські детермінанти, що пов'язані з недосконалістю системи державного та правозастосовного управління.

З кримінального процесуального погляду, важливим є те, що неефективність системи органів досудового розслідування, кадрові прорахунки та відсутність належного контролю й відповідальності створюють умови не лише для формування злочинного середовища, а й ускладнюють виконання завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України.

Зокрема, до таких системних факторів належать:

- Недосконала структура організації влади та неефективна система державного управління, що знижує загальну спроможність державних інститутів протидіяти організованому наркобізнесу;
- Гіпертрофовані повноваження окремих управлінських ланок, що створює передумови для бюрократичного саботажу, корупційних проявів і протиправного впливу на прийняття процесуальних рішень;
- Порушення у сфері кадрового забезпечення органів правопорядку, включаючи призначення на керівні посади не за професійними критеріями, а за особистою лояльністю чи політичними уподобаннями, що прямо впливає на об'єктивність та неупередженість кримінального переслідування;
- Відсутність прозорих механізмів тестування, спеціальної перевірки, періодичної ротації працівників, що суперечить вимогам щодо професійної

відповідності слідчих та оперативних працівників, визначених стандартами належної кримінальної юстиції;

- Низький рівень міжвідомчої координації між правоохоронними органами (поліцією, прокуратурою, СБУ, ДБР), що унеможлиблює ефективне виявлення, документування та доказування організованої злочинної діяльності у сфері наркотиків;

- Недостатня взаємодія з громадськістю, зокрема з інститутами громадянського суспільства, які могли б сприяти виявленню фактів незаконного обігу наркотиків, особливо на місцевому рівні;

- Відсутність цілісної та скоординованої моделі функціонування правоохоронних органів, які займаються виявленням, запобіганням та розслідуванням кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 305, 307, 309, 311, 313 КК України.

Вказані організаційні вади негативно позначаються на ефективності здійснення кримінального провадження, зокрема на стадії досудового розслідування, і можуть об'єктивно перешкоджати досягненню завдань правосуддя – встановленню істини, притягненню винних до відповідальності та реабілітації невинуватих осіб.

У зв'язку з цим, під час аналізу кримінального провадження за злочинами у сфері обігу наркотиків доцільним є засвідчення таких обставин у процесуальних документах, як підстава для подання клопотань щодо усунення порушень, притягнення до дисциплінарної відповідальності посадових осіб або внесення відомостей до ЄРДР про інші злочини, що стали можливими через організаційні недоліки.

З огляду на аналіз тенденцій кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, в Україні простежується низка факторів, що у найближчій перспективі здатні об'єктивно ускладнити наркоситуацію, а також створюють сприятливі умови для розгортання злочинної діяльності транснаціональних організованих груп.

У контексті кримінального провадження вказані фактори становлять обставини, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, і підлягають фіксації, аналізу та врахуванню при: формулюванні процесуальної кваліфікації злочинів; визначенні характеру й структури організованих злочинних угруповань; плануванні комплексу СРД; підготовці аналітичних матеріалів для процесуальних керівників та суду.

До ключових чинників, що детермінують загрозу поглиблення проблеми незаконного обігу наркотиків в Україні, належать:

1. Наявність розгалуженої наркосировинної бази, що створює умови для виготовлення наркотичних засобів з місцевої сировини (снотворного маку, конопель тощо), в т.ч. у регіонах із традиційною аграрною спеціалізацією.

2. Геостратегічне розташування України на перетині міжнародних наркотрафіків, що обумовлює використання її території як транзитної для нелегального переміщення наркотиків у країни Західної Європи, а також як бази для створення логістичних хабів та транспортувальних мереж злочинними угрупованнями.

3. Підвищення інтересу до внутрішнього ринку наркотиків, який сприймається міжнародними наркоділками як вигідний з точки зору попиту, доступності каналів збуту та слабого контролю.

4. Можливість функціонування підпільних нарколабораторій, зокрема через погіршення соціально-економічного стану, звільнення спеціалістів-хіміків, і як наслідок – залучення фахівців до незаконної діяльності.

5. Простота нелегального проникнення на територію України представників транснаціонального наркобізнесу, а також можливість їх маскуванню в умовах внутрішньої міграції, воєнного стану або незаконного перебування іноземців.

6. Використання дешевої робочої сили для перевезення наркотиків, зокрема серед вразливих груп населення (особи без постійного місця проживання, внутрішньо переміщені особи, молодь тощо), що вимагає посилення віктимологічного підходу при розслідуванні таких злочинів.

7. Використання суб'єктами господарської діяльності прогалин у законодавстві, зокрема в контексті ліцензування діяльності з обігом наркотичних засобів і прекурсорів відповідно до Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори».

Усі зазначені обставини можуть бути предметом процесуального аналізу, фіксуватися у вигляді аналітичних довідок, оперативно-довідкової інформації, висновків експертів, протоколів допитів та обшуків, а також мати значення при прийнятті процесуальних рішень щодо:

- визначення можливих джерел походження наркотичних засобів;
- розширення кола співучасників або пособників;
- обґрунтування ризиків при обранні запобіжного заходу;
- внесення відомостей про пов'язані злочини чи обставини, що підлягають розслідуванню в межах суміжних проваджень (ст. 214 КПК України).

Аналіз вище окреслених окремих обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів дозволяє сформулювати низку важливих висновків і пропозицій.

По-перше, сучасна наркозлочинність в Україні дедалі більше набуває організованого, структурованого, транснаціонального характеру, що зумовлює потребу у переосмисленні як підходів до досудового розслідування, так і організації кримінального переслідування її суб'єктів. Ключовим елементом доказування таких злочинів виступає особа злочинця, яка нерідко має професійний рівень підготовки, глибоку інтеграцію у злочинне середовище, розгалужені зв'язки та ресурси для протидії слідству.

По-друге, мотиви вчинення цих злочинів у переважній більшості випадків мають прагматичний (корисливий) характер: отримання надприбутків від реалізації наркотиків, фінансування інших видів злочинної діяльності, зміцнення впливу в кримінальному середовищі. Водночас, у структурі організованих груп наявні також виконавці, які діють з мотивів залежності,

бідності або втрати соціального статусу, що ускладнює класифікацію та процесуальну оцінку їх ролі.

По-третє, відсутність у чинному КПК України спеціальної процесуальної норми щодо обов'язку органів досудового розслідування виявляти причини й умови вчинення злочинів і реагувати на них, на відміну від попередньої редакції (КПК 1960 року), створює нормативну прогалину, що негативно впливає на ефективність превентивної діяльності. Пропонується доповнення ст. 91 КПК України новим пунктом щодо обставин, які підлягають доказуванню: «причини та умови вчинення кримінального правопорушення».

По-четверте, виявлення та фіксація детермінант злочинної поведінки (соціальних, економічних, організаційних, психологічних, правових, транснаціональних) мають надзвичайно важливе значення для встановлення причин злочину та прогнозування рецидивів. У цьому контексті особливої уваги заслуговують зовнішні (глобалізація, міграційні потоки, міжнародна торгівля) та внутрішні (сировинна база, геополітичне розташування, слабкість інституційного контролю, корупція, безробіття) чинники, які мають бути враховані в межах кримінального провадження як конкретизовані обставини вчинення належності до організованих форм наркозлочинності.

По-п'яте, кризові явища в системі державного управління, деградація антикорупційних і кадрових механізмів у правоохоронних органах, слабка міжвідомча координація – усе це створює сприятливий ґрунт для функціонування організованих злочинних груп у сфері наркобізнесу. Неefективність кадрової політики та низький рівень довіри до правоохоронців знижують результативність розслідування та стримування наркозлочинності.

Таким чином, боротьба з організованими формами наркозлочинності потребує не лише посилення слідчої роботи, а й модернізації процесуального законодавства, системного обліку криміногенних чинників, налагодження міжнародного співробітництва та посилення превентивних механізмів. Запропоновані у дослідженні підходи можуть бути використані як основа для розроблення ефективної моделі кримінального переслідування, а також

сприятимуть посиленню безпеки держави в умовах зростаючої загрози транснаціонального наркобізнесу.

Висновки до розділу 2

1. Відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК України, предметом доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями є обставини, що мають значення для кримінального провадження та підлягають встановленню, зокрема: (1) подія злочину – встановлення факту вчинення діяння передбаченого розділом XIII КК України, а також місця, часу, способу, знарядь і обстановки його вчинення; (2) винуватість особи у вчиненні злочину – з'ясування форми вини, мотивів, мети, ролі особи в організованій групі чи злочинній організації (організатор, виконавець, пособник, фінансист, логіст). Особливо важливо встановити, що суб'єкт злочину діяв у межах попередньої змови, зі стійким розподілом функцій, що характеризує організованість дій; (3) фактичний розмір і характер збуту, обсяги незаконного обігу, вид, кількість, концентрація наркотиків – визначається експертним шляхом. У разі викриття масштабної мережі, важливо довести системність і рентабельність незаконної діяльності; (4) характеристика: а) особи підозрюваного, зокрема: наявність судимостей, зв'язки з іншими злочинцями, належність до злочинного середовища, спосіб життя, причетність до фінансування злочинної діяльності, інструментальне використання неповнолітніх або осіб, що перебувають у залежності; б) організованої групи, злочинної організації (тривала та стійка спільність осіб; розподіл ролей та ієрархія; координація злочинної діяльності; мета злочинного об'єднання); в) причин та умов вчинення наркозлочинів; (5) обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання, у тому числі: наявність попередньої змови, транснаціональний характер діяльності, використання службового становища,

обіг особливо небезпечних наркотиків, вчинення злочину в навчальних, лікувальних закладах тощо; (6) завдана шкода та інші наслідки – матеріальні збитки, шкода здоров'ю, інші соціальні наслідки, у тому числі залучення до обігу неповнолітніх, поширення залежності, формування кримінальних авторитетів; (7) обставини, які свідчать про незаконне походження майна – майно було отримане внаслідок вчинення злочину, використовувалося для його вчинення або є предметом вчинення; (8) підстави для спеціальної конфіскації – застосування конфіскації до майна юридичних осіб, бенефіціарів, пов'язаних осіб згідно зі ст. 96-2 КК України (транснаціональні наркоугруповання, що діють під прикриттям легального бізнесу).

2. Наголошено на обов'язковості встановлення форми вини, мотиву і мети правопорушника (учасників злочинної групи). З'ясування мотиву є одним з головних завдань під час розслідування злочинів цієї категорії. Мотив пов'язаний зі своїм носієм, знання про нього дають змогу виявити причиново-наслідковий зв'язок у діях особи. Своєчасне виявлення мотиву злочину сприяє встановленню особи, яка вчинила кримінально протиправне діяння, і вжити всіх необхідних заходів кримінального переслідування.

3. Звернуто увагу на доказове значення встановлення відомостей про вік правопорушника, стан його здоров'я, характер поведінки, колишні судимості наявність певного злочинного досвіду, роботи в силових (правоохоронних) структурах тощо. До таких, що характеризують особу злочинця, належать й відомості з соціальних Інтернет-мереж, за допомогою яких користувачі спілкуються між собою, користуються інформацією, яка їх цікавить, надають відомості про себе, відображаючи корисливі інтереси, погляди тощо, як нового джерела інформації про мотив злочину;

4. До специфічних обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, належать також відомості про створення та функціонування злочинних груп, які виключають кримінальну відповідальність, обтяжують та пом'якшують покарання,

звільняють від кримінальної відповідальності; посткримінальної поведінки; причини та умови вчинення наркозлочинів.

5. Наголошено, що дослідження обставин кримінального провадження передбачених ст. 91 КПК України не є повним, адже кінцевим результатом діяльності органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у протидії злочинам, пов'язаних із діяльністю організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів виявам має бути не лише притягнення винуватих осіб до відповідальності, а й встановлення причин та умов учинення злочинів з метою впливу на злочинне середовище та нейтралізація його виявів з наданням пропозицій щодо вжиття заходів для їх усунення. У зв'язку з цим пропонується доповнити ст. 91 КПК України «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» новим п. 8, що передбачав би доказування (встановлення) причин і умов як обставин, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

РОЗДІЛ 3.

ЗАСОБИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ, ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

3.1. Доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій

Як нами було зазначено у попередніх підрозділах, докази, будучи фундаментальними категоріями кримінального судочинства, являють собою засоби пізнання та доказування. Нова ідеологія доказового права, яка визначає відповідність призначення кримінального судочинства конституційним принципам, котрі гарантують права і свободи людини і громадянина, зумовлює необхідність нових підходів до розгляду правових і методологічних основ оцінки доказів [39].

У кримінальному провадженні факти та явища повинні бути зафіксовані у процесуальному порядку, перевірені та оцінені поряд з іншими фактами та явищами, щоб зробити висновок про їх існування та значення для кримінального провадження. Для цього законом передбачені певні процесуальні дії та порядок їх проведення уповноваженими на те особами, результати яких можуть слугувати фундаментом судового рішення. Тому відомості, які були пізнані у результаті безпосереднього сенсорного сприйняття, якщо вони отримані без належних процесуальних дій та без фіксування в порядку, встановленому законом і без дотримання форми конкретних процесуальних документів, юридичної сили позбавлені і

виключаються із засобів кримінального процесуального пізнання обставин, що входять до предмета доказування [71, с. 8].

Засвідчувальний бік доказування проявляється в посвідченні даних, отриманих в ході кримінального провадження з тією метою, щоб підтвердити їх достовірність та правильність зроблених на цій основі висновків [171].

Раціонально організована та доцільна з практичної точки зору діяльність уповноважених процесуальних суб'єктів сторони обвинувачення (прокурора, слідчого, дізнавача) у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів повинна бути спрямована на оптимізацію процесу доказування з метою повного та об'єктивного встановлення обставин, що складають предмет доказування. Ефективність такої діяльності значною мірою залежить від урахування слідчим, прокурором особливостей конкретної слідчої ситуації, а також належного проведення процесуальних дій щодо розслідування окремих видів злочинів, характерних для структури організованої наркозлочинності.

Збирання доказів є невід'ємним елементом процесу доказування, що має ключове значення для досягнення цілей кримінального провадження. Проблематика збирання доказів активно розроблялася в криміналістичній і кримінальній процесуальній науці, зокрема в середині ХХ ст., коли було сформовано низку концептуальних підходів до розуміння сутності цього процесу.

У науковій літературі існують різні погляди на зміст поняття «збирання доказів». Так, одні дослідники розглядають його як діяльність, спрямовану на виявлення, фіксацію, вилучення та збереження об'єктів, які можуть мати доказове значення у кримінальному провадженні [25, с. 115]. Інші науковці, окрім зазначених дій, включають до цього процесу ще й дослідження здобутих даних [245, с. 147]. Зустрічається також позиція, відповідно до якої збирання доказів охоплює їх виявлення, розгляд і процесуальне закріплення, а також поєднується з перевіркою; при цьому воно трактується як врегульована кримінальним процесуальним законом система дій, що полягає у пошуку,

одержанні, фіксації, дослідженні та збереженні фактичних даних певного характеру [256, с. 302].

Незважаючи на наявність множинності підходів до визначення цього поняття, усі вони мають спільну методологічну основу і підкреслюють багатокomпонентність процесу збирання доказів. Узагальнюючи наявні точки зору та проаналізовані аргументи науковців, можна стверджувати, що збирання доказів структурно включає в себе такі основні етапи: виявлення, фіксацію, вилучення та дослідження фактичних даних, які мають доказове значення для встановлення обставин, що входять до предмета доказування.

Кожен із зазначених етапів потребує належного методичного та технічного забезпечення, зокрема – використання криміналістичних засобів, спеціальних знань і техніки, які дозволяють не лише виявити, але й об'єктивно зафіксувати інформацію з доказовим потенціалом. Водночас слід підкреслити, що на етапі збирання мова йде не про докази у процесуальному сенсі, а про фактичні дані, які лише після проходження передбачених законом процедур можуть бути визнані допустимими та використані як докази у кримінальному провадженні.

Фіксація доказів становить один із ключових етапів процесу доказування, оскільки саме завдяки їй фактичні дані набувають процесуального статусу. По суті, фіксація є діяльністю, спрямованою на закріплення інформації про об'єкти, що мають доказове значення, у процесуальних документах та додатках до них. У такий спосіб забезпечується нормативне оформлення доказів відповідно до вимог кримінального процесуального закону [55].

Формалізація доказової інформації відбувається з урахуванням приписів кримінального процесу та із застосуванням технічних засобів фіксації й криміналістичних прийомів, які мають на меті якнайповніше, точне та об'єктивне відображення властивостей об'єкта, що фіксується. Повнота і достовірність такого відображення залежить як від зовнішніх умов фіксації, так і від обраних технічних засобів. Відтак, криміналістика розробляє рекомендації щодо оптимального використання засобів фотографування, відеофіксації, схем,

протоколювання, вимірювання тощо для забезпечення наочності, достовірності та ідентифікаційного потенціалу об'єкта доказування [111].

У кримінальному процесуальному аспекті фіксація розглядається як форма засвідчувальної діяльності суб'єкта доказування, тобто осіб, які мають процесуальну компетенцію на здійснення дій щодо збирання доказів. При цьому об'єктами фіксації виступають не лише самі фактичні дані, а й інформація про обставини, за яких ці дані були отримані, джерела їх походження, способи вилучення та дослідження.

Важливим елементом процесу доказування є також вилучення доказів, яке забезпечує їх подальше збереження та можливість використання у процесі досудового розслідування і судового розгляду. Здебільшого вилучення здійснюється у межах СРД або НСРД, але також можливе шляхом добровільного подання доказів учасниками кримінального провадження – зокрема підозрюваними, їхніми захисниками або іншими суб'єктами процесу.

У ряді випадків вилучення доказу в натурі є ускладненим або неможливим. Це пов'язано з такими чинниками, як великі розміри об'єкта, його розташування, небезпечні або швидкоплинні фізико-хімічні властивості, обмежений доступ тощо. Наприклад, у кримінальних провадженнях щодо незаконного обігу наркотиків такими речовими доказами можуть бути: промислове обладнання для виготовлення наркотичних засобів, об'ємні партії хімічних речовин або наркомісткі посіви на віддалених територіях. За таких обставин вилучення здійснюється шляхом відображення об'єкта у відповідних процесуальних документах (протоколах) або за допомогою часткового вилучення (зразків), які зберігають основні ознаки та властивості речового доказу.

У разі неможливості фактичного вилучення об'єкта він може залишатися на місці виявлення за умови вжиття заходів щодо його належного збереження. Це може реалізовуватись шляхом: опечатування приміщень, закріплення обов'язку відповідального зберігання за конкретною особою під розписку, встановлення фізичної охорони тощо. Такі заходи спрямовані на недопущення

втрати або спотворення доказу до моменту його огляду судом або повторного дослідження.

Таким чином, фіксація та вилучення доказів у кримінальному провадженні тісно взаємопов'язані як за своїм функціональним призначенням, так і за правовим значенням. Вони забезпечують законне та об'єктивне закріплення фактичних даних, які, за умови дотримання вимог процесуального закону, можуть бути використані як докази в кримінальному провадженні.

На момент прийняття процесуального рішення про початок досудового розслідування в розпорядженні уповноважених осіб, зокрема слідчого або прокурора, як правило, ще відсутні докази у процесуальному значенні цього терміна. Це пояснюється тим, що початок формування доказової бази розпочинається лише з моменту відкриття кримінального провадження. Відповідно, таке рішення не потребує попереднього підтвердження доказами. Як справедливо зазначає М. А. Погорецький, кримінальний-процесуальний закон правильно формулює підстави для початку досудового розслідування, як наявність достатніх даних, що вказують на ознаки злочину – тобто на суспільну небезпеку, протиправність, винуватість і караність діяння. На цій стадії допускається оперування саме ймовірним знанням, що обумовлюється об'єктивною неможливістю встановити вірогідні факти до проведення необхідних слідчих дій [180, с. 379-380].

Норма закону передбачає виявлення обставин, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, але при цьому не конкретизує ані кількість, ані зміст таких ознак, а також не вимагає підтвердження складу злочину чи кримінального проступку для прийняття рішення про початок розслідування. Таким чином, слід чітко розмежовувати ознаки кримінального правопорушення та ознаки складу кримінального правопорушення, які хоч і є взаємопов'язаними, однак різняться за сутністю. Зокрема, встановлення окремих ознак правопорушення може свідчити про існування певних елементів складу злочину, водночас сукупність встановлених елементів складу дозволяє виокремити окремі ознаки злочину. Виходячи з цього, визнання складу злочину

підставою для внесення відомостей до ЄРДР, зокрема щодо злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків, є методологічно помилковим.

На стадії початкового етапу досудового розслідування кримінальних проваджень про наркозлочини першочерговим завданням слідчих є встановлення конкретних ознак кримінального протиправного діяння, за якими й було розпочато провадження. Це передбачає необхідність з'ясування юридично значущих обставин, що дозволяють кваліфікувати діяння за відповідною статтею КК України. Зокрема, у таких кримінальних провадженнях слід встановити, чи мало місце діяння, заборонене кримінальним законом, а також чи може воно бути віднесене до суспільно небезпечного явища, яке відповідає критеріям наркобізнесу. У цьому контексті доказуванню підлягають обставини, пов'язані з подією злочину, кримінальна відповідальність за який передбачена положеннями глави XIII КК України [173, с. 113–114].

Так, наприклад, при кваліфікації діяння за ст. 305 КК України як контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, законодавець вимагає встановлення сукупності обов'язкових ознак, що мають значення для кримінально-правової оцінки діяння. Насамперед, має бути підтверджено факт незаконного переміщення через митний кордон України об'єктів, що становлять предмет цього злочину. Предметом є наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, а також прекурсори. Спосіб вчинення – поза митним контролем, з використанням засобів приховування, поданням завідомо недостовірних відомостей або документів тощо. Указані ознаки мають бути зібрані, задокументовані та перевірені з урахуванням вимог кримінального процесуального закону щодо допустимості, належності та достовірності доказів.

Таким чином, початок досудового розслідування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів має здійснюватися за наявності достатніх підстав, що свідчать про ймовірне вчинення злочину, без

необхідності попередньої побудови повного складу кримінального протиправного діяння. Надалі у межах досудового провадження встановлюються нормативно визначені ознаки конкретного злочину, що дозволяє здійснити правову кваліфікацію, обґрунтувати підозру та реалізувати завдання кримінального процесу.

З огляду на транснаціональний характер значної частини злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів вчинених організованими групами, злочинними організаціями, особливої актуальності набуває проблема оцінки доказів, що надходять від правоохоронних органів іноземних держав. Незважаючи на те, що такі докази можуть бути зібрані у відповідності до процесуальних норм національного законодавства держав, які їх передають, українське кримінальне процесуальне законодавство не містить чітко визначених правил, які б дозволяли ефективно інтегрувати ці матеріали в систему доказування у вітчизняному кримінальному провадженні.

Відсутність належної нормативної регламентації створює істотні труднощі при використанні вітчизняними судами матеріалів, отриманих у межах міжнародної правової допомоги, що значно ускладнює доведення таких складних форм злочинної діяльності, як контрабанда наркотичних засобів, відмивання коштів, здобутих від їх незаконного обігу, фінансування наркоторгівлі через банківські структури іноземних юрисдикцій тощо. Особливу складність становить доведення вини осіб, що постійно проживають за межами України, а також документування участі організаторів злочинних мереж, які керують процесами виробництва, транспортування та збуту наркотичних засобів, перебуваючи поза межами національної юрисдикції.

Такі злочини, як правило, мають транснаціональний характер, оскільки стосуються як мінімум двох держав – держави походження наркотичних речовин або незаконно здобутих коштів та держави їх призначення або легалізації. Ізольоване доведення лише факту переміщення наркотичних засобів через митний кордон України, без встановлення ланцюга організаторів та

координаторів злочинної діяльності, об'єктивно не забезпечує повного розкриття злочину та не дозволяє ефективно притягнути до відповідальності його ключових фігурантів. Відтак, боротьба з такими проявами без належної взаємодії з компетентними органами іноземних держав виявляється малоефективною.

У зв'язку з цим вітчизняні вчені справедливо підкреслюють, що в умовах глобалізації та зростання рівня транснаціональної злочинності, міжнародна співпраця у сфері кримінального правосуддя є критично важливою. Така співпраця не лише сприяє зміцненню правопорядку, підвищенню ефективності боротьби зі злочинністю, але й слугує важливим інструментом у забезпеченні прав і свобод людини, охороні законних інтересів громадян, держави та суспільства в цілому [268, с. 114].

Успішна реалізація таких механізмів, як взаємна правова допомога, передача кримінальних проваджень, спільні слідчі групи, використання міжнародних баз даних та узгодженість доказових стандартів, потребує подальшого розвитку нормативної бази, вдосконалення міждержавних угод і приведення національного процесуального законодавства у відповідність до стандартів міжнародного права та практики ЄСПЛ.

Зважаючи на вищевикладене й продовжуючи наголосимо на особливій ролі у збиранні, перевірці та оцінці доказів СРД, які передбачені розділом 20 КПК України. СРД дозволяють отримати первинну, процесуально закріплену інформацію про події, обставини, осіб, знаряддя злочину та канали обігу наркотичних речовин, а також встановити роль кожного учасника у структурі злочинного об'єднання.

Ефективне застосування СРД у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій, що діють у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, ґрунтується на чіткій процесуальній регламентації. Таку регламентацію забезпечує розділ IX КПК України (ст. ст. 223–252), який містить нормативно закріплений перелік, порядок та умови проведення СРД.

Згідно з ч. 1 ст. 223 КПК України, СРД – це процесуальна дія, що здійснюється з метою отримання (збирання) доказів, виявлення обставин кримінального правопорушення, місцезнаходження осіб, предметів і документів, які мають значення для кримінального провадження. Підставою для проведення СРД є наявність достатніх фактичних даних, які свідчать про доцільність її застосування (ч. 2 ст. 223 КПК України). Проведення таких дій обмежується принципами законності, пропорційності, доцільності та забезпечення прав особи. Зокрема, обшук чи огляд житлового приміщення, а також особистий обшук можуть здійснюватися лише за обов'язкової участі не менше двох понятих, незалежно від застосування технічних засобів фіксації. При цьому понятими не можуть бути особи, зацікавлені у результаті провадження, а також родичі підозрюваного чи потерпілого, або працівники правоохоронних органів. Аналогічні вимоги щодо участі понятих передбачені при пред'явленні особи або речей для впізнання, а також при проведенні освідування. Водночас, як виняток, у разі застосування безперервної відеофіксації, участь понятих не є обов'язковою (ч. 7 ст. 223 КПК України) [122]. Крім того, перед початком проведення СРД, кожному учаснику має бути роз'яснено його процесуальний статус, права та обов'язки, а також попереджено про встановлену законом відповідальність за дачу неправдивих свідчень або ухилення від виконання процесуальних обов'язків (ч. 3 ст. 223 КПК України).

У кримінальних провадженнях, пов'язаних із організованими наркоструктурами, СРД повинні відповідати підвищеним критеріям ефективності, конфіденційності та своєчасності. Специфіка таких проваджень вимагає від органу досудового розслідування:

- системності застосування СРД (кілька дій – у комплексі),
- координації з оперативними підрозділами,
- використання результатів ОРД як інформаційної основи для ініціювання СРД.

Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені організованими групами та злочинними організаціями у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, потребує спеціального підходу, що обумовлюється специфікою діяльності таких угруповань, високим рівнем їхньої організованості, конспіративності, розподілу ролей і використанням сучасних засобів комунікації, транспортування та маскування злочинної діяльності.

Суб'єктами проведення СРД у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, виступають уповноважені процесуальні особи, до яких належать:

- слідчий органу досудового розслідування (ст. ст. 38–40 КПК України);
- прокурор (ст. 36 КПК України);
- співробітник оперативного підрозділу, який виконує доручення слідчого або прокурора (ст. 41 КПК України);
- суд – під час судового розгляду кримінального провадження.

Як відзначає І. Ю. Шеліховська, особливістю розслідування наркозлочинів є те, що на початковому етапі значна частина СРД (огляди, обшуки, допити, вилучення мобільних пристроїв) здійснюється слідчим або оперативними підрозділами без особистої участі прокурора. Проте саме прокурор як процесуальний керівник виконує центральну функцію в організації й законному забезпеченні досудового розслідування. Він формує загальну стратегію дій, визначає їх доцільність і допустимість, координує взаємодію між слідчим, оперативними працівниками, експертами. Через механізм письмових вказівок прокурор сприяє дотриманню процесуальних гарантій, недопущенню порушень та втрати доказового матеріалу [277, с. 587].

Враховуючи викладене, невідкладне призначення процесуального керівника є критично важливим при фіксації інформації про вчинення наркозлочину. Таке призначення має бути здійснено негайно й у відповідності до встановлених законом вимог. Практика судів у провадженнях зазначеної категорії свідчить, що порушення порядку призначення прокурора, зволікання

у видачі вказівок або затримка з реєстрацією може мати наслідком визнання доказів недопустимими [185; 186; 188; 190].

Тактика кожної СРД підпорядкована завданню забезпечення її максимальної ефективності та є логічно впорядкованою системою. У цьому контексті доцільним є уявлення структури тактики як цілісної системи, кожен елемент якої становить окрему стадію СРД. Загальна послідовність таких стадій включає:

- а) підготовку до проведення СРД;
- б) безпосереднє проведення дії;
- в) фіксацію її ходу та результатів;
- г) оцінку отриманих результатів і визначення їх місця у системі доказів у межах конкретного кримінального провадження [56, с. 56].

На підставі вивчення емпіричних джерел (матеріалів кримінальних проваджень, результатів анкетування слідчих) встановлено, що на початковому етапі розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями, найчастіше проводяться такі СРД:

Огляд місця події (ч. 3 ст. 214, ст. ст. 237–239 КПК України): проводиться у 100% випадків як за даними опитаних слідчих, так і за матеріалами вивчених проваджень.

Допит (ст. ст. 225, 226, 351–353 КПК України): проведення підтверджено у 100% опитаних та аналізованих проваджень.

Обшук (ст. 234 КПК України): фігурує у 99% відповідей слідчих і 95% проваджень.

Освідування особи (ст. 241 КПК України): застосовується в 88% випадків за даними слідчих та в 66% проаналізованих проваджень.

Пред'явлення для впізнання (ст. ст. 228–230 КПК України): зазначене 37% слідчих і зафіксовано у 23% проваджень.

Слідчий експеримент (ст. 240 КПК України): відображено у 16% відповідей слідчих та в 14% кримінальних проваджень.

Призначення судової експертизи (ст. 242 КПК України): згадується у 99% анкет та провадженнях.

З урахуванням частоти застосування, доцільним є подальший аналіз тактики проведення найтиповіших СРД, які використовуються на початковій стадії розслідування вказаних злочинів, зокрема: огляду місця події, допиту, обшуку та проведення експертиз. Такі заходи спрямовані на фіксацію слідів злочину та одержання початкової інформації, що дозволяє висунути обґрунтовану версію про подію. На наступному етапі до переліку СРД додаються такі як: допити підозрюваних, одночасний допит двох і більше осіб, проведення слідчих експериментів, пред'явлення особи або предметів для впізнання, а також додаткове призначення і проведення судових експертиз. Такі дії мають на меті підтвердження чи спростування вже отриманих відомостей і сприяють поглибленому аналізу обставин кримінального правопорушення [272].

Огляд – одна з основних СРД, що здійснюється в межах досудового розслідування з метою виявлення, фіксації, дослідження й оцінки матеріальних об'єктів, які мають значення для кримінального провадження. Згідно зі ст. 237 КПК України, це безпосереднє спостереження та дослідження речей, документів, приміщень, місцевості тощо, пов'язаних із обставинами вчинення кримінального правопорушення.

Під час огляду слідчий або інші уповноважені особи сприймають та фіксують обстановку місця події, стан і властивості речових доказів, що дає змогу реконструювати механізм події злочину, виявити сліди, об'єкти та оцінити їх доказове значення. У практиці розслідування наркозлочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями, найчастіше фіксуються наступні види огляду: огляд місця події (94%), речей (72%), документів (72%), приміщень (42%), місцевості (36%). Найбільш типовим і важливим є огляд місця події (ст. 214, 237 КПК України), який у невідкладних випадках допускається до внесення відомостей у ЄРДР, з подальшою реєстрацією після завершення огляду [163; 137].

Кожний слідчий огляд має свої особливості, які обумовлюють специфіку організаційно-підготовчих і тактичних заходів, спрямованих на забезпечення ефективності його проведення [110]. Під час підготовки та здійснення огляду в рамках розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, необхідно враховувати місце конкретного злочину в загальній структурі наркобізнесу, характерні сліди його вчинення, а також обставини, що можуть вказувати на роль конкретних осіб у злочинній діяльності та ступінь їхньої причетності. Питання встановлення цих обставин повинні бути поставлені ще на підготовчому етапі огляду з урахуванням криміналістичної вимоги цілеспрямованості пошуку. Водночас слід зважати на індивідуальні особливості кожного злочинного прояву як самостійного кримінального правопорушення.

Залежно від місця вчинення злочину, об'єктами пошуку та аналізу можуть бути:

- у місцях виготовлення, зберігання або збуту наркотиків – лікарські засоби у формі ампул, таблеток, порошків, настоянок (з фабричним маркуванням або без нього); кустарно виготовлені наркотичні засоби або напівфабрикати (смоли, рідини із характерним запахом, осадом); предмети, що могли використовуватись у процесі виготовлення наркотиків; відходи виробництва (головки маку, лушпиння, конопляна солома тощо); тютюнові вироби, просочені гашишною олією або анашею; пристрої для набивання цигарок; сліди вживання наркотичних речовин; предмети, що могли слугувати платою за наркотики; листи, поштово-телеграфна кореспонденція;
- у приміщеннях аптек, лікарень, фармацевтичних підприємств, державних установ – загальнокриміналістичні об'єкти, сліди вживання наркотичних засобів (використані шприци, голки, відкриті упаковки тощо);
- у транспортних засобах, на об'єктах транспорту та зв'язку – наркотичні речовини, їх пакувальні матеріали, сліди, що вказують на наявність тайників, документи, пов'язані з перевезенням багажу тощо.

Наприклад, у кримінальних провадженнях, що стосуються організації або утримання місць для незаконного вживання, виготовлення чи виробництва наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, під час проведення слідчого огляду особлива увага приділяється виявленню об'єктів, які прямо чи опосередковано вказують на факт вчинення злочину, способи його реалізації, коло причетних осіб та тривалість протиправної діяльності. З урахуванням характеру таких злочинів, об'єктами пошуку та дослідження можуть бути:

1. Безпосередні предмети кримінального правопорушення, а саме:

- наркотичні засоби, психотропні речовини та їх аналоги як заводського походження (фармацевтичні препарати в ампулах, таблетках, порошках, настоянках із фабричним маркуванням або без нього), так і кустарного виробництва (марихуана, гашиш, гашишна олія, настоянка макової соломки, сигарети, просочені гашишною олією або з додаванням наркотичних домішок);
- наркотичні речовини, синтезовані у нелегальних лабораторіях із використанням спеціального обладнання, зокрема ЛСД, кокаїн, героїн тощо;
- місця зберігання вказаних речовин (схованки, тайники, технічні приміщення, аптечки тощо).

2. Матеріальні сліди виготовлення або виробництва наркотичних засобів, включаючи:

- сировину, реактиви, прекурсори (оцтова кислота, фосфор, марганцевий калій, ефіри тощо), а також напівфабрикати;
- обладнання: лабораторне устаткування (хімічні колби, фільтри, випарники), технічні пристрої (сити з частками рослинної сировини, ваги, гирі, імпровізовані преси, шприци);
- побічні продукти та відходи виробництва – головки маку, конопляна солома, залишки синтезу хімічних сполук.

3. Ознаки вживання наркотичних речовин, які включають:

- попіл, недопалки, порожні ампули, упаковки з написами та інструкціями;

- пристрої для вживання: курильні трубки, шприци (особливо використані, оскільки містять залишки речовини), закопчені ложки, соломинки для інгаляційного прийому, пристрої для набивання цигарок, саморобні паперові гільзи.

4. Предмети, які могли використовуватись як засіб оплати за наркотики чи доступ до місць їх вживання або виготовлення, включаючи цінні речі, грошові кошти, електронні платіжні засоби, документи на власність, які могли передаватись як розрахунок.

5. Сліди осіб, причетних до організації, утримання чи відвідування таких місць, які можуть бути виявлені на упаковках, обладнанні, інструментах (відбитки пальців, біологічні сліди, ДНК, сліди взуття, волосся тощо).

6. Документальні докази, які опосередковано підтверджують участь у злочині:

- листування, електронна переписка, записні книжки, контакти в мобільних пристроях;

- поштово-телеграфна кореспонденція, грошові перекази, банківські документи;

квитанції камер схову, рахунки за готелі, переговори, транспортні послуги тощо [73, с. 119].

Такий комплекс об'єктів слідчого огляду дозволяє не лише констатувати факт наявності місця для незаконної діяльності, але й реконструювати її механізм, виявити злочинні зв'язки, логістику розповсюдження наркотичних засобів і осіб, відповідальних за організацію злочинної діяльності. Відтак, до кожного випадку слід підходити індивідуально, з урахуванням конкретної ситуації, криміналістичних рекомендацій та ймовірних слідів злочинної діяльності. Це забезпечить належну доказову базу для встановлення істини у кримінальному провадженні.

Завдання, що вирішуються під час огляду місця події при розслідуванні наркозлочинів, зумовлені специфікою організованої злочинної діяльності. До них належить: встановлення факту злочину, масштабу діяльності організованої

групи, її часових і просторових параметрів, визначення кількості учасників та шляхів їх переміщення, фіксація речових доказів, виявлення обставин, що свідчать про інсценування чи фальсифікацію, виявлення очевидців та слідів, з'ясування умов, що сприяли вчиненню злочину тощо.

У таких провадженнях огляд нерідко поєднується з НСРД, зокрема контролем за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України) у формах контрольованої закупки, контрольованого переміщення тощо, після чого слідує інші процесуальні дії, включно із затриманням підозрюваного.

Не зупиняючись детально, все ж зазначимо, що огляд місця події структурно поділяється на три етапи:

1. Підготовчий етап – починається з прийняття рішення про проведення огляду, забезпечення охорони місця події, залучення фахівців, перевірки технічних засобів. Після прибуття – усунення сторонніх осіб, інструктаж учасників, збирання попередньої інформації.

2. Робочий етап – включає загальний та детальний огляд. Загальний охоплює орієнтування в обстановці, встановлення меж огляду, первинну фото- та відеофіксацію. Під час детального огляду виявляються, фіксуються та вилучаються об'єкти, що мають значення для кримінального провадження, проводяться вимірювання, відбираються зразки, проводиться вузлова фотозйомка.

3. Заключний етап – оформлюється протокол огляду, упаковуються вилучені об'єкти, забезпечується їх збереження, враховуються заяви учасників огляду, складаються додаткові схеми та креслення [56].

У процесі огляду застосовуються тактичні прийоми й рекомендації, які передбачають фіксацію слідів, послідовне вивчення об'єктів, забезпечення цілісності доказового матеріалу, дотримання вимог до вилучення та опису наркотичних засобів. Фінальним етапом є складання процесуального документа – протоколу огляду, що відображає усі виявлені та зафіксовані об'єкти з урахуванням специфіки термінології, властивої до досліджуваних речовин.

У кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, особливе значення має правильна організація та тактика проведення огляду речовин і об'єктів, які можуть бути предметом злочину та виступати речовими доказами. Зазначені об'єкти, як правило, становлять матеріальну основу для подальшого призначення судових експертиз, результати яких оформлюються у вигляді висновків експертів – одного з ключових джерел доказової інформації у провадженні.

Огляд зазначених об'єктів повинен здійснюватися з урахуванням вимог кримінального процесуального закону, що передбачає ретельну фіксацію обстановки, властивостей, кількісних і якісних характеристик речовин, способу їх упакування, зберігання або маскування. Зібрані під час огляду дані дозволяють не лише належно документувати виявлені докази, але й слугують основою для формування слідчих версій щодо способу вчинення злочину, технології виготовлення наркотичних засобів, обсягів їх виробництва або збуту, а також щодо осіб, які можуть бути причетні до скоєння кримінального правопорушення.

Таким чином, проведення огляду вказаних об'єктів у провадженнях про злочини у сфері наркобізнесу не зводиться виключно до процесуального закріплення речових доказів, а відіграє важливу роль у побудові логічної системи доказування, формуванні обґрунтованих версій та визначенні напрямів подальшого розслідування.

У подальшому, відповідно до ст. 214 КПК України, слідчий вносить відповідні відомості, отримані за результатом огляду місця подія, до ЄРДР та розпочинає кримінальне провадження. Однією з перших СРД є направлення вилученого на експертизу в порядку ст. 242 КПК України [176]. Лише після отримання результатів експертизи (експертного висновку) слідчий вживає заходи щодо встановлення місцезнаходження особи, якій повідомляють про підозру згідно ст. 276–278 КПК України.

Відзначимо, що у кримінальному провадженні щодо злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, особливо важливою є роль інституту судової експертизи [62]. Проведення експертизи забезпечує отримання об'єктивної, науково обґрунтованої інформації щодо суттєвих обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні [285]. Насамперед, за допомогою експертного дослідження встановлюється правовий статус об'єкта злочину (зокрема, чи є речовина наркотичним засобом відповідно до законодавчо затверджених переліків), а також методика його виготовлення, форма зберігання, концентрація, кількість тощо, що в сукупності дозволяє ідентифікувати спосіб вчинення злочину.

Однак значення судової експертизи у таких провадженнях не обмежується її функціональним внеском у доказову базу. Висновок експерта виступає також як важливий елемент тактики досудового розслідування. Його результати можуть ефективно використовуватись у процесі допиту підозрюваного або обвинуваченого, зокрема як інструмент спростування неправдивих показань, протиставлення об'єктивним науковим даним особистих тверджень підозрюваної особи. Такий підхід підвищує психологічну ефективність слідчої дії, дозволяє продемонструвати наявність у слідства вагомих доказів і створити передумови для того, щоб підозрюваний визнав провину або надав повні й достовірні свідчення щодо обставин вчиненого злочину.

Отже, судова експертиза у провадженнях, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, виконує як доказову, так і тактичну функцію, сприяючи не лише збиранню і закріпленню доказів, а й формуванню ефективної лінії досудового розслідування в цілому.

У процесі досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, призначення судових експертиз виступає невід'ємним елементом доказування, оскільки дозволяє не лише встановити

предмет злочину, але й отримати важливу інформацію про особу підозрюваного, механізм вчинення злочину та характер слідів, які залишилися на місці події. Залежно від цілей досудового слідства, такі експертизи можна класифікувати за кількома напрямками.

1. Експертизи для визначення предмета злочину, що передбачають установлення виду, природи, складу й властивостей речовин, виявлених у ході СРД. У першу чергу, йдеться про експертизу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, яка дозволяє підтвердити факт їх належності до заборонених речовин, визначити їхню масу, концентрацію активної речовини тощо.

2. Експертизи, що стосуються дослідження особи підозрюваного, зокрема:

– судово-медична експертиза, метою якої є встановлення стану здоров'я, наявності ушкоджень, слідів вживання наркотичних речовин;

– судово-психіатрична або комплексна психолого-психіатрична експертиза, які проводяться у випадках сумніву в осудності особи, здатності усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними;

– судово-психологічна експертиза, яка допомагає вивчити індивідуально-психологічні риси підозрюваного, мотивацію злочинної поведінки, а також здатність давати правдиві показання.

3. Експертизи слідів взаємодії матеріальних об'єктів, які включають:

– дактилоскопічну експертизу (ідентифікація за відбитками пальців),

– дослідження слідів взуття, транспортних засобів, знарядь злочину тощо з метою підтвердження присутності особи на місці події.

4. Експертизи документів, що проводяться у випадках використання підроблених або фальсифікованих документів для легалізації наркотиків чи доходів від їх реалізації. Серед них:

– технічна експертиза документів (перевірка справжності бланків, печаток, підписів тощо),

– почеркознавча експертиза, що встановлює автора рукописного тексту або підпису.

5. Інші види спеціальних досліджень, які можуть бути призначені залежно від обставин справи:

– ґрунтознавча експертиза (наприклад, для порівняння ґрунту з одягу підозрюваного з місцем вчинення злочину),

– одорологічна експертиза (використання запахових слідів для ідентифікації особи),

– комп'ютерно-технічна експертиза, яка має особливе значення при розслідуванні злочинів, що вчиняються з використанням мережі Інтернет, електронних гаманців, криптоактивів або засобів комунікації (месенджерів, VPN тощо) [109, с. 11].

Оцінка результатів судової експертизи здійснюється слідчим відповідно до принципів внутрішнього переконання, що базується на всебічному, повному, об'єктивному та неупередженому дослідженні наявних у кримінальному провадженні доказів у їх сукупності, як того вимагають положення ст. 94 КПК України [122]. При цьому висновок експерта, як різновид письмового доказу, не має наперед визначеної сили, а його оцінка проводиться з урахуванням узгодженості з іншими доказами та логічної обґрунтованості. На практиці неодинакими є випадки, коли у висновках експертів мають місце певні недоліки, зокрема: неповнота опису досліджуваних об'єктів, нечітке зазначення методик дослідження, відсутність вказівки на нормативне джерело, за яким речовина була ідентифікована як наркотична; невідповідність зазначених мас речовин фактичним масам, що були вилучені; недотримання вимог щодо пакування й передачі об'єктів на експертизу. Окремі експерти також схильні надавати оціночні судження щодо правових кваліфікацій або умислу, що виходить за межі їхньої компетенції.

Знання таких типових недоліків, а також загального процесу організації судової експертизи сприяє посиленню процесуального контролю з боку слідчого за правильністю та повнотою експертного дослідження, забезпеченню

його належної доказової сили та виключенню ймовірних помилок, що можуть бути використані стороною захисту з метою дискредитації експертизи в суді. У підсумку, обізнаність слідчого з експертними методиками та типовими недоліками забезпечує підвищення ефективності досудового розслідування, особливо у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинені організованими формами.

Далі, у порядку ст. 208 КПК України, слідчий обирає один із запобіжних заходів, визначених ст. 176 КПК України. Таким чином, наркоділок, у період проведення експертизи має всі шанси знищити предмети, що свідчать про його злочинну діяльність, покинути місто, район і навіть країну. Це положення не відповідає сучасному стану протидії обігу наркотиків, сприяє поширенню наркозлочинності. З даного приводу необхідні законодавчі зміни, а також деталізація алгоритму дій правоохоронців у відомчих нормативно-правових актах [253, с. 68-69].

У процесі доказування злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів одне з ключових місць посідає проведення допитів учасників кримінального провадження, що належать до різних процесуальних категорій. Ці СРД є надзвичайно значущими для формування доказової бази, зокрема на початкових етапах досудового розслідування, коли від швидкості та якості отримання відомостей залежить подальша ефективність слідства.

Допит, як визначено в теорії кримінального процесу, є процесуальною дією, яка являє собою регламентований кримінальним процесуальним законом інформаційно-психологічний акт комунікації між уповноваженою службовою особою (слідчим, прокурором, суддею) та допитуваним з метою отримання від останнього інформації про факти, які мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [31, с. 56]. Його результатом є протокол допиту, який фіксує отримані показання, що можуть виступати доказом відповідно до положень ст. ст. 84, 95 КПК України.

У межах проваджень, що стосуються наркозлочинів, особливого значення набувають допити таких категорій учасників процесу, як:

- підозрюваний – джерело відомостей про мотиви, спосіб учинення злочину, коло співучасників, логістику обігу наркотичних засобів, маршрути переміщення, місця зберігання тощо;
- свідки – особи, які могли бути очевидцями певних епізодів, знайомі з окремими учасниками злочинної діяльності, перебували на об'єкті виготовлення чи збуту наркотиків, мають непрямі або побічні знання щодо обставин вчинення злочину.

З огляду на специфіку кримінального бізнесу, вказана категорія проваджень потребує також диференціації окремих типів допитуваних осіб за їх фактичними ролями у злочинній схемі, що дозволяє сформулювати чіткі предметні межі допиту та встановити конкретні обставини. До таких спеціалізованих типів допиту належать:

- допит особи-перевізника наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;
- допит особи, яка надавала допомогу у переміщенні наркотиків через митний кордон України (наприклад, водії, кур'єри, провідники, вантажники);
- допит особи, яка брала участь у виготовленні, фасуванні або пакуванні наркотичних засобів;
- допит організатора злочинної групи (наркобізнесу), що дозволяє викрити цілісну структуру злочинної організації, її ієрархію, схеми фінансування, корупційне прикриття тощо;
- допит осіб, що здійснювали охорону або конспіративну підтримку об'єктів, де виготовлялись або зберігались наркотики;
- допит осіб, причетних до відмивання коштів, здобутих внаслідок збуту наркотиків, у т. ч. фінансових посередників, бухгалтерів, номінальних засновників фіктивних підприємств.

Такий підхід до класифікації видів допиту дозволяє оптимізувати слідчу тактику, забезпечити цілеспрямованість отримання доказової інформації,

встановити взаємозв'язки між учасниками організованої групи та конкретизувати предмет доказування щодо кожної особи. Успішне проведення допитів передбачає підготовку відповідної системи питань, аналіз зібраних матеріалів, результатів негласних СРД, експертиз, документів та інших джерел, що дають змогу виявити суперечності у показаннях, підтвердити або спростувати версії, викрити неправдиві свідчення та сформувану переконливу доказову базу для пред'явлення обвинувачення.

Допит підозрюваного – це одна з ключових СРД, яка дозволяє встановити обставини кримінального правопорушення, відомі насамперед особі, яка безпосередньо брала участь у його вчиненні. У провадженнях, що пов'язані з організованою злочинною діяльністю у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, допит підозрюваного набуває особливого значення, оскільки дає змогу з'ясувати як роль окремого учасника у злочинній схемі, так і функціонування всього угруповання.

Кожен учасник організованого злочинного угруповання, як правило, виконує окремі завдання: хтось займається закупівлею прекурсорів, інші – виробництвом або пакуванням, треті – транспортуванням, зберіганням чи збутом наркотичних речовин. Такий розподіл функцій зумовлює необхідність індивідуалізованого підходу під час проведення допиту, з урахуванням характеру і обсягу фактичної участі кожного підозрюваного у злочинній діяльності. Це вимагає ретельного аналізу обставин, зібраних доказів, а також попереднього прогнозування реакції допитуваного на окремі тактичні прийоми.

Особливу увагу слід приділяти мотиваційним аспектам поведінки підозрюваних. У багатьох випадках особи, залучені до наркобізнесу, уникають надання правдивих показань через страх перед помстою з боку інших членів злочинного угруповання, особливо його керівництва. Одночасно у підозрюваного може бути надія на отримання «лояльного» ставлення з боку співників, якщо він збереже мовчання або відмовиться від викриття їхньої участі. У зв'язку з цим доцільним є застосування таких тактичних прийомів, які

сприяють подоланню психологічного бар'єру і стимулюють підозрюваного до правдивих зізнань.

Зокрема, рекомендується на початковому етапі допитувати тих підозрюваних, які мають менший рівень залученості до злочинної організації або вже виявляють готовність до співпраці з органами досудового розслідування. Такі особи, як правило, мають меншу мотивацію до приховування фактів і можуть надати первинну важливу інформацію про структуру, ієрархію, механізми діяльності злочинної групи. Надалі отримані дані доцільно використовувати як основу для побудови системи тактичних заходів під час допитів інших, більш обізнаних учасників.

Одним з ефективних тактичних прийомів у допиті є деталізація запитань, які створюють у підозрюваного враження, що слідство вже володіє повною інформацією, отриманою від інших учасників угруповання. Такий психологічний вплив може змусити особу визнати свою вину, дати більш повні та правдиві свідчення. Цей прийом особливо доцільно застосовувати перед або під час одночасного допиту декількох підозрюваних, що дозволяє зіставляти їхні показання та виявляти суперечності, які, у свою чергу, посилюють тактичні позиції слідчого.

Таким чином, успішність допиту підозрюваних у кримінальних провадженнях про злочини у сфері наркобізнесу залежить від глибокої підготовки, правильної оцінки психологічного стану допитуваного, вмілого використання вже наявної доказової інформації та відповідного тактичного інструментарію, адаптованого до індивідуальних особливостей кожного фігуранта провадження.

Окрему увагу в межах кримінального провадження щодо злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків слід приділяти допиту осіб, які організували або брали участь у такій діяльності з використанням мережі Інтернет, а також сучасних цифрових інструментів. Ідеться, зокрема, про продаж наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів через зашифровані канали зв'язку, анонімні месенджери (Telegram, Signal, Threema тощо), із

застосуванням криптовалют (Bitcoin, Monero, Ethereum) і прихованої інфраструктури зберігання інформації – VPN-сервісів, TOR-мережі, прихованих серверів, електронних гаманців, хмарних сховищ. Такий формат злочинної діяльності відрізняється високим рівнем технічної організованості, складністю ієрархічної структури учасників, відсутністю прямого контакту між замовником і постачальником, а також активним використанням цифрових слідів як елементу доказової бази.

У зв'язку з цим тактика допиту таких осіб має адаптуватися до умов цифрової криміналізації [280]. Допит як СРД у таких кримінальних провадженнях має бути спрямований не лише на з'ясування загальних обставин учиненого злочину, а й на конкретизацію способів використання цифрових інструментів. Слідчий має формулювати запитання з урахуванням цифрової термінології, специфіки комп'ютерно-мережевої взаємодії та особливостей побудови злочинної схеми у віртуальному просторі.

У рамках допиту слід з'ясувати:

- які саме цифрові засоби зв'язку використовувалися (месенджери, соціальні мережі, анонімайзери);
 - як здійснювалася комунікація між членами групи;
 - хто мав доступ до облікових записів і електронних гаманців;
 - за допомогою яких ресурсів здійснювався продаж (веб-сайти, форуми, darknet-платформи);
 - яка цифрова ідентифікація використовувалася (нікнейми, аватари, криптографічні ключі);
 - які криптовалютні біржі, конвертори та анонізатори коштів залучались;
 - хто займався технічною підтримкою функціонування платформи або магазину з продажу наркотичних засобів;
 - які методи шифрування і засоби приховування цифрових слідів були застосовані.

Крім того, важливо встановити, чи особа володіла відповідними знаннями у сфері ІТ, чи використовувала консультації або послуги третіх осіб (наприклад, так званих криптоконсультантів, адміністраторів форумів, технічних хакерів тощо). Визначення таких обставин дозволяє реконструювати ланцюг злочинної діяльності, встановити ролі інших учасників, а також розширити предмет доказування.

Тактика допиту у таких випадках передбачає попередню аналітичну обробку електронних носіїв інформації (смартфонів, ноутбуків, флеш-накопичувачів, зовнішніх дисків, мережеских архівів), результати якої мають бути враховані при підготовці запитань. У зв'язку з цим доцільно залучати технічного спеціаліста або експерта з комп'ютерно-технічної експертизи, зокрема для інтерпретації метаданих, хеш-ідентифікаторів, даних браузерів, лог-файлів, мережевої активності, списків транзакцій у блокчейні тощо.

У сучасній слідчій практиці також набуває значення використання результатів OSINT (Open Source Intelligence) – інформації, здобутої з відкритих джерел (вебархівів, публічних облікових записів, моніторингових інструментів криптотранзакцій), які дозволяють підтвердити участь підозрюваного у певних діях в онлайн-просторі [259].

Додатково, під час допиту осіб, причетних до кібернаркобізнесу, слід враховувати психологічну особливість таких злочинців: часто вони розраховують на анонімність, мають високу впевненість у неможливості ідентифікації, а також можуть користуватися заздалегідь розробленими інструкціями щодо поведінки в разі затримання. Відтак, тактика допиту має включати методи руйнування впевненості в непоінформованості слідства, наприклад, пред'явлення роздруківок чату, розшифрованих фрагментів листування, інформації з Telegram-ботів чи логів транзакцій. Створення враження про розкриття структури злочину може сприяти схильності допитуваного до дачі правдивих показань.

Таким чином, допит в умовах цифрової наркозлочинності передбачає міждисциплінарний підхід, поєднання правових знань із знаннями в сфері

інформаційних технологій, цифрової безпеки, фінансових технологій, кіберпростору. Вона повинна спиратися на попередній аналіз цифрових доказів, використання технічних засобів, координацію з експертами та глибоке розуміння специфіки віртуального злочинного середовища. Лише такий підхід здатен забезпечити ефективне збирання та використання доказів у кримінальних провадженнях про наркобізнес у цифровому форматі, з урахуванням міжнародної практики і викликів XXI століття.

У контексті кримінального провадження про злочини, пов'язані з діяльністю організованих злочинних угруповань у сфері наркобізнесу, особливе значення має допит лідера злочинної структури, який зазвичай володіє найбільш повною інформацією про її функціонування. Аналіз наукових джерел, емпіричних матеріалів і слідчої практики дозволяє окреслити основні складові предмета допиту такої особи, до яких відносяться:

- Встановлення способів створення злочинного угруповання, його транснаціональних контактів, а також характеру й масштабів здійснюваної злочинної діяльності.
- Збирання інформації про підготовку, організацію і безпосереднє вчинення кримінальних правопорушень: способи здійснення злочинних дій, послідовність дій кожного учасника, механізми конспірації, схеми легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом.
- Виявлення структури угруповання – кількісний та якісний склад, ієрархія, функціональний розподіл ролей, транснаціональні зв'язки, відповідальні особи за комунікацію між підрозділами, а також канали взаємодії між регіональними осередками.
- Дослідження міжособистісних стосунків у межах угруповання, зокрема психологічного клімату, неформальних лідерів, системи заохочень і покарань, особистісних характеристик ключових фігурантів.
- Ідентифікація учасників кожного окремого епізоду злочинної діяльності, встановлення характеру їх участі та обсягів повноважень, а також

осіб, які діяли як пособники або були посвячені у плани, однак не брали безпосередньої участі у злочинах.

- Встановлення особи лідера угруповання та організаторів конкретних злочинів, джерел їх впливу, біографічних, соціально-психологічних характеристик.

- Виявлення корупційних зв'язків, які використовувались для прикриття злочинної діяльності, ідентифікація посадових осіб, задіяних у протиправних схемах, способів їх втягнення до злочинної діяльності та питань, що вирішувалися з їхньою допомогою.

- Оцінка наявності контактів з іншими кримінальними угрупованнями, характер співпраці, динаміка взаємодії, а також способи впливу на процес досудового розслідування: дезінформація, тиск на потерпілих і свідків, спроби формування спільної лінії захисту.

- Інформація про технічну, логістичну та озброєну підтримку – наявність зброї, засобів зв'язку, транспортних засобів, схованок, спеціального обладнання для зберігання або виробництва наркотиків.

- Виявлення внутрішніх конфліктів або суперечностей, які можуть бути використані як чинники деморалізації угруповання, підстави їх виникнення, спроби вирішення.

- Встановлення осіб, які залишаються на свободі та продовжують злочинну діяльність, а також тих, хто підтримує контакт між членами угруповання, координує їх дії, забезпечує комунікацію та фінансову підтримку [271, с. 98].

Таким чином, ефективне визначення предмета допиту лідера організованої злочинної групи має вирішальне значення для розкриття всієї структури угруповання, ідентифікації її учасників, розкриття мотивів і способів вчинення злочинів, а також попередження подальших кримінальних проявів. Отримана під час такого допиту інформація має не лише доказове значення, але й стратегічну цінність для планування наступних етапів досудового розслідування.

У межах кримінальних проваджень, пов'язаних із незаконною діяльністю у сфері наркобізнесу, який має організований характер, проведення обшуку супроводжується певними ускладненнями, зумовленими участю іноземних громадян, включаючи осіб з дипломатичним статусом або тих, хто ним прикривається [104]. Ця обставина потребує вдосконалення організаційно-тактичних засад проведення обшуку, враховуючи актуальні виклики практики досудового розслідування у сфері протидії організованій наркозлочинності.

Відповідно до загальної цілі цієї СРД, слідчий вирішує низку конкретних завдань, які виникають у процесі досудового розслідування залежно від обставин конкретного злочину. Серед таких завдань можна виокремити перевірку висунутих слідчих версій, виявлення умов, що сприяли вчиненню злочину, збирання порівняльних зразків (сировини, обладнання, упакування, слідів споживання), а також отримання відомостей щодо особистості підозрюваного.

У кримінальному процесі є усталена думка, що обшук належить до складних СРД, результати якої мають істотне доказове значення, особливо у кримінальних провадженнях, пов'язаних із діяльністю організованих злочинних угруповань. Його основна мета полягає у виявленні, вилученні та належному процесуальному оформленні слідів злочину, предметів і документів, що мають значення для встановлення обставин вчинення злочину, відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем, а також майна, нажитого злочинним шляхом [97, с. 104].

У кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері наркобізнесу, об'єктами пошуку найчастіше виступають наркотичні й психотропні речовини, їх аналоги, прекурсори, сировина, обладнання, документація (у т. ч. підроблена), а також активи, що могли бути легалізовані через фінансові інструменти. Зважаючи на специфіку такого виду злочинності, також важливим є пошук заборонених до обігу предметів, зокрема вогнепальної чи холодної зброї, викрадених транспортних засобів тощо.

Особливої уваги потребує обшук у лабораторіях та приміщеннях, де здійснюється виготовлення наркотичних засобів. Тут об'єктами пошуку є як

лабораторне обладнання, так і документація – чорнові записи, формули, накладні на придбання реактивів, готельні рахунки. У керівників злочинних груп можуть зберігатись звіти про фінансові розрахунки за поставки, що мають доказове значення для встановлення ролі осіб у злочинній ієрархії.

У практиці слідчої діяльності виникають ситуації, коли особами, в яких здійснюється обшук, є іноземні громадяни з дипломатичним статусом або ті, хто прикривається підробленими документами. У таких випадках доцільно з'ясувати дійсність наданих посвідчень і дотримуватись положень чинного законодавства, зокрема Положення про закордонні дипломатичні установи України [215].

Також під час підготовки до проведення обшуку в межах кримінального провадження про наркозлочини слід враховувати предмет і спосіб злочину, функціональну роль кожного співучасника, знаряддя злочину, можливу легалізацію коштів. Ці аспекти мають впливати на вибір тактичних прийомів, комбінацій та планування інших слідчих дій.

3.2. Негласні слідчі (розшукові) дії як засоби збирання доказів у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

Запровадження у кримінальному процесуальному законодавстві інституту НСРД, а також їх широке практичне застосування під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, свідчить про об'єктивну складність виявлення, фіксації та документування фактів збуту заборонених до обігу речовин. У таких провадженнях традиційні СРД нерідко виявляються недостатньо ефективними, що зумовлює необхідність використання спеціальних процесуальних інструментів, зокрема НСРД.

НСРД становлять один із передбачених ст. 93 КПК України способів збирання доказів. Водночас вони мають низку суттєвих особливостей, що стосуються порядку їх ініціювання, проведення та документування. З огляду на латентний характер наркозлочинів і високий рівень конспіративності дій учасників організованих злочинних груп, саме НСРД дозволяють створити реальні можливості для збору належних, допустимих і достовірних доказів, придатних для використання у подальшому кримінальному провадженні [182].

КПК України 2012 р. започаткував якісно нові підходи до організації діяльності правоохоронних органів у сфері кримінального провадження, розширивши їхні повноваження щодо виявлення кримінальних правопорушень, збору інформації про обставини їх вчинення та осіб, причетних до протиправної діяльності. Одним із фундаментальних нововведень стало інституційне об'єднання слідчої та розшукової діяльності в межах єдиної процесуальної форми, що суттєво розширило компетенцію слідчого, зокрема шляхом надання йому статусу процесуальної особи з розширеними повноваженнями (ст. 40 КПК України) [122].

Крім того, запровадження інституту НСРД (розділ XXI КПК України, ст. ст. 246–275) стало важливим кроком у напрямі модернізації механізмів збирання доказів у кримінальному провадженні. НСРД є ефективним інструментом у боротьбі з латентними та організованими формами злочинності, зокрема у сферах, що відзначаються високим рівнем конспірації, як-от наркобізнес.

Як відзначають вчені-процесуалісти, запровадження інституту НСРД у національне кримінальне процесуальне законодавство не є винятковим явищем, а, навпаки, відповідає загальноновизнаним тенденціям світової правозастосовної практики. У ряді європейських держав, зокрема у ФРН, Французькій Республіці та Королівстві Нідерланди, на законодавчому рівні передбачено можливість використання прихованих методів збору інформації про кримінальні правопорушення. Незважаючи на те, що подібні заходи можуть обмежувати окремі конституційні права (наприклад, право на приватне життя або таємницю

листування), їх визнано допустимими за наявності чітко визначених процедур, належних гарантій правової визначеності, а також ефективного судового контролю [6].

ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що сама по собі практика прихованого спостереження за особою не є несумісною з положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якщо вона здійснюється в умовах прозорого правового регулювання, є необхідною в демократичному суспільстві та пропорційною поставленій меті. Відповідні правові позиції викладено, зокрема, у рішеннях ЄСПЛ у справах *Klass and Others v. Germany* (1978) та *Roman Zakharov v. Russia* (2015) [265].

Відтак, розширення переліку СРД за рахунок інтеграції елементів ОРД – за умови дотримання конституційних гарантій, передбачених ст. ст. 31, 32 та 55 Конституції України [102] – є цілком виправданим, прогресивним і функціонально необхідним кроком законодавця. Такий підхід сприяє підвищенню результативності досудового розслідування, ефективнішому протистоянню складним формам організованої злочинності та забезпеченню балансу між правами особи і публічними інтересами у сфері кримінального правосуддя.

Відповідно до ст. 246 КПК України, НСРД є самостійним видом СРД, що характеризуються особливим порядком проведення та правовим режимом. Їх ключовою ознакою є негласність, яка полягає в тому, що відомості як про сам факт проведення таких заходів, так і про методи, що при цьому використовуються, не підлягають розголошенню, за винятком випадків, прямо передбачених кримінальним процесуальним законодавством [122].

Негласність НСРД охоплює кілька взаємопов'язаних аспектів. По-перше, вона поширюється на об'єкти, щодо яких проводяться відповідні дії, – це можуть бути як окремі фізичні особи, так і групи осіб або організовані структури. По-друге, прихований характер заходів забезпечується обмеженням доступу до інформації навіть для співробітників правоохоронних органів, які не

залучені безпосередньо до їх реалізації, незалежно від наявності у них відповідного рівня допуску до інформації з обмеженим доступом [88].

Інститут НСРД є результатом багаторічного розвитку як у теоретико-правовій площині, так і в межах практики досудового розслідування. Його запровадження стало наслідком узагальнення положень кримінального процесу, криміналістики, ОРД, а також аналізу слідчо-прокурорської та судової практики. Основною метою такої еволюції стало прагнення забезпечити ефективний баланс між необхідністю державного втручання в приватну сферу особи (зокрема, у таємницю приватного спілкування) та потребою гарантування результативного кримінального переслідування. У цьому контексті інститут НСРД є інструментом реалізації одного з основоположних принципів кримінального провадження – принципу невідворотності кримінальної відповідальності та покарання за вчинене правопорушення [136].

Використання результатів НСРД у кримінальному процесі дозволяє значною мірою підвищити ефективність виявлення та розслідування злочинів, зберігаючи водночас дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини, а також принципу верховенства права.

Водночас новизна цього інституту зумовила низку проблем, що виникають під час його практичного застосування. Це, зокрема, питання щодо правової природи НСРД, підстав та строків їх проведення, процесуального статусу суб'єктів, уповноважених на їх ініціювання й реалізацію, а також порядку фіксації та використання отриманих результатів у доказуванні. У науковій літературі окрема увага приділяється й процесуальному механізму реалізації повноважень працівників оперативних підрозділів, слідчих, прокурорів та слідчих суддів у межах здійснення відповідних заходів [230, с. 5].

Реалізація завдань кримінального провадження, закріплених у ст. 2 КПК України, у значній мірі залежить від своєчасного, якісного та правомірного проведення НСРД. З огляду на те, що саме НСРД є провідним інструментом здобуття доказової інформації в умовах протидії сучасним проявам організованої та латентної злочинності, закономірно зростає науковий інтерес

до проблематики їх правового регулювання, процедурного забезпечення та практичного застосування [127, с. 170].

Інститут НСРД, на нашу думку, становить складний процесуальний комплекс, що має прихований характер, вимагає залучення спеціально уповноважених суб'єктів і реалізується за умов дотримання особливого режиму законності. Проведення НСРД передбачає не лише володіння спеціальними знаннями та практичними навичками, а й здатність оперативно реагувати на зміну оперативної обстановки в межах чітко визначених правових меж. Одним із суттєвих досягнень цього інституту є можливість легального здобуття інформації із використанням спеціальних технічних засобів негласного контролю з подальшим безпосереднім включенням таких відомостей до доказової бази без необхідності їх окремої «легалізації» – на відміну від матеріалів ОРД, які до запровадження НСРД мали лише орієнтуєчий або допоміжний характер.

Разом з тим, широке застосування НСРД обумовлює виникнення правової дилеми між завданнями забезпечення ефективного кримінального переслідування та необхідністю дотримання фундаментальних прав і свобод людини [230, с. 16]. З одного боку, негласний характер таких дій гарантує їх неочевидність для осіб, щодо яких вони застосовуються. Саме ця особливість дозволяє органам досудового розслідування здобувати достовірну інформацію про обставини вчинення злочину, місцезнаходження підозрюваного, об'єкти, що мають доказове значення, запобігати протидії розслідуванню та забезпечувати безпеку учасників кримінального провадження й членів їхніх сімей у випадках, коли традиційні процесуальні інструменти є неефективними або непридатними [14, с. 70].

З іншого боку, забезпечення незалежності та неупередженості суду виступає базовою гарантією дотримання прав людини в умовах демократичного правопорядку. Надійний захист від свавільного втручання з боку органів державної влади можливий лише за умови реального функціонування незалежного судового контролю. У цьому контексті

визначальну роль відіграє дотримання принципів змагальності, процесуальної рівності сторін та забезпечення належного механізму перевірки законності проведення НСРД. Саме ці гарантії становлять засадничі умови правової держави, що ґрунтується на ідеях верховенства права та поваги до людської гідності [129, с. 59].

З огляду на викладене, застосування НСРД у кримінальному провадженні повинно ґрунтуватися на збалансованому співвідношенні між потребами ефективного розслідування та необхідністю суворого дотримання процесуальних гарантій прав і свобод людини. З одного боку, першочерговим завданням є вдосконалення оперативної складової НСРД, спрямованої на забезпечення своєчасного, повного й достовірного збирання доказової інформації. З іншого – обов'язковою умовою правомірності застосування таких заходів залишається наявність чітко регламентованих процедур, ефективного судового контролю, прозорих механізмів оскарження, а також дотримання принципів правової визначеності й пропорційності.

Як справедливо зазначає М. Л. Грібов, криміналістичне забезпечення НСРД слід розглядати як систему спеціально організованих заходів, спрямованих на досягнення максимальної ефективності таких дій у контексті реалізації завдань кримінального провадження [51, с. 39]. Поділяючи цю позицію, доцільно підкреслити, що належне криміналістичне супроводження НСРД забезпечує не лише результативність отримання доказової інформації, але й гарантує дотримання вимог процесуальної форми, допустимості доказів, а також захист прав і свобод учасників кримінального провадження.

Таким чином, криміналістичне забезпечення виступає не другорядним чи допоміжним елементом, а ключовим складником загальної системи доказування, що безпосередньо орієнтована на реалізацію принципів законності, об'єктивності, повноти та справедливості досудового розслідування.

Основні напрями криміналістичного забезпечення НСРД охоплюють:

1. Тактичне планування та прогнозування результатів: включає оцінку оперативної обстановки, правових підстав для проведення НСРД, визначення їх доцільності, можливих ризиків і потенційної доказової значущості здобутої інформації.

2. Застосування спеціальних технічних засобів і криміналістичних методик: ідеться про правомірне використання засобів аудіо- та відеофіксації, технічного спостереження, а також криміналістичних методик, які забезпечують автентичність, точність і надійність отриманих даних.

3. Процесуальне оформлення результатів НСРД: належна фіксація результатів – один із базових критеріїв допустимості доказів. Це передбачає грамотне складання протоколів, дотримання вимог до оформлення носіїв інформації, фіксацію часу, місця, способу проведення дій, а в необхідних випадках – участь понятих.

4. Аналітична обробка зібраної інформації: передбачає верифікацію, зіставлення з іншими доказами, оцінку достовірності, взаємозв'язків та побудову логічних слідчих версій.

5. Організація взаємодії між слідчим і оперативними підрозділами: має ґрунтуватися на чіткому розмежуванні повноважень, уникненні дублювання функцій, своєчасному обміні інформацією й координації дій для забезпечення цілісності процесу доказування.

Узагальнюючи зазначене, можна стверджувати, що криміналістичне забезпечення НСРД виконує функцію своєрідного «містка» між ОРД та процесуальною формою доказування. Його значення особливо зростає в умовах боротьби з організованою злочинністю та тяжкими правопорушеннями, де традиційні методи розслідування не завжди дають змогу ефективно та оперативно отримати докази.

У цьому контексті доцільно запропонувати узагальнене визначення: *НСРД – це визначені кримінальним процесуальним законодавством СРД, що здійснюються уповноваженими суб'єктами із застосуванням спеціальних оперативно-технічних засобів або методів, відомості про які мають гриф*

«таємно» і не підлягають розголошенню, проводяться на підставі судового дозволу або в порядку, передбаченому законом, а їх результати використовуються як докази у кримінальному провадженні.

Науковці слушно підкреслюють, що негласність СРД означає особливий порядок їх підготовки, здійснення, фіксації та використання отриманих результатів у режимі прихованості до моменту їх процесуального розкриття, передбаченого законом [95, с. 130]. Як зазначає І. В. Хоменко, такий «особливий порядок» обов'язково повинен бути чітко нормативно регламентований, оскільки НСРД становлять, по суті, втручання у приватне життя та обмеження низки конституційних прав і свобод громадян [267]. У цьому контексті запровадження інституту НСРД до структури публічного кримінального процесу, побудованого на принципах відкритості та гласності, можна розглядати як своєрідну «угоду» між державою та громадянином. Суть цієї домовленості полягає в тому, що суспільство допускає тимчасове обмеження індивідуальних прав – виключно у межах закону – в обмін на гарантії безпеки та ефективної протидії злочинності з боку держави.

Водночас, з метою забезпечення об'єктивності та неупередженості під час прийняття рішення про дозвіл на проведення НСРД, законодавцем передбачено механізм судового контролю. Слідчий суддя покликаний виступати арбітром, здатним неупереджено оцінити обґрунтованість підстав для вторгнення в приватну сферу особи.

Однак на момент ухвалення КПК України 2012 року законодавець об'єктивно не міг передбачити виникнення надзвичайних умов, зокрема повномасштабної війни. Саме тому застосування НСРД в умовах бойових дій породило необхідність нормативної адаптації – зокрема тимчасову зміну процесуального порядку санкціонування таких дій, відповідно до якої функції слідчого судді передано керівнику органу прокуратури. Попри формальну простоту цієї трансформації, вона зумовила потребу у внесенні низки коректив до підзаконних нормативних актів, недоліки яких виявилися вже у процесі практичної реалізації нововведень.

У сучасному кримінальному процесуальному законодавстві закріплення інституту НСРД надало уповноваженим суб'єктам – слідчим, прокурорам, а також, за їхнім дорученням, оперативним працівникам – широкі повноваження щодо здобуття інформації про злочини без відома осіб, яких вона стосується. Введення розділу XXI до КПК України, який регламентує порядок проведення НСРД, дозволило легітимізувати використання інформації, отриманої шляхом негласного спостереження, яка раніше могла використовуватися лише у межах ОРД й не мала повноцінної доказової сили.

Водночас процесуалізація НСРД об'єктивно спричинила втрату притаманної оперативно-розшуковим заходам швидкості реагування. Вимоги щодо отримання дозволу, процесуальної фіксації та дотримання форми, безперечно, підвищують стандарти допустимості доказів, проте можуть ускладнювати дії правоохоронців у ситуаціях, що потребують невідкладного реагування [78]. Яскравим прикладом є злочини обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, які мають не лише загальнокримінальний характер, а й організований корупційний характер і часто вимагають негайного втручання задля фіксації дій співучасників.

Отже, попри очевидні переваги інституціоналізації НСРД у межах кримінального процесу, необхідно визнати наявність конфлікту між вимогами процесуальної формалізованості та потребами оперативної ефективності. Вирішення цієї проблеми потребує подальшого вдосконалення нормативного регулювання та практики застосування НСРД з урахуванням як потреб правоохоронної системи, так і принципів верховенства права та прав людини.

Попри наявні критичні зауваження, М. А. Погорецький зазначає, що внаслідок застосування НСРД розкривається понад 85% тяжких та особливо тяжких злочинів, а в умовах неочевидності або в разі участі організованих злочинних угруповань цей показник наближається до 100%. Утім, така оцінка потребує обережного підходу. Результати аналізу вітчизняної та зарубіжної практики свідчать про те, що НСРД, як і будь-які інші спеціальні засоби здобуття доказів, за відсутності належного нормативного контролю та

дотримання гарантій прав людини, можуть стати джерелом потенційних порушень основоположних прав, свобод і законних інтересів особи [177, с. 275].

З огляду на викладене, застосування НСРД у кримінальному процесі повинно ґрунтуватися на забезпеченні належного балансу між потребами ефективного розслідування та дотриманням процесуальних гарантій прав людини. З одного боку, необхідним є постійне вдосконалення оперативної складової НСРД з метою забезпечення своєчасного й повного здобуття доказів. З іншого – ключовою умовою правомірного використання таких заходів залишається дотримання чітко регламентованих процедур, судового контролю, прозорих механізмів оскарження, а також принципів пропорційності та правової визначеності [121].

На підтвердження цієї позиції, О. А. Білічак справедливо зауважує, що НСРД є органічною складовою системи СРД, які застосовуються не лише з метою збирання нових доказів, а й для перевірки вже наявних у конкретному кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 223 КПК України). Крім того, вони використовуються для встановлення місцезнаходження осіб, що ухиляються від органів досудового розслідування, слідчого судді або суду та перебувають у розшуку. Найхарактернішою рисою НСРД, як слушно зазначає дослідник, є їх негласний характер, що передбачає застосування спеціальних технічних засобів і використання конфіденційних форм співробітництва [14, с. 72]. Цю позицію цілком поділяємо.

Своєю чергою, С. Р. Тагієв підкреслює, що НСРД становлять особливу форму СРД, про сам факт проведення яких, а також про використанні методи заборонено повідомляти стороннім особам, за винятком випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України. Виходячи з положень ч. 1 ст. 246 КПК України, вбачається, що НСРД не є самостійною категорією процесуальних дій, а становлять спеціальну форму реалізації загальних слідчих повноважень, що регулюється нормами КПК України, спеціальними законами та підзаконними нормативно-правовими актами [254, с. 84].

Таким чином, НСРД застосовуються у випадках, коли відомості про кримінальне правопорушення або особу, яка його вчинила, неможливо здобути відкритими способами. Їх значення у сучасному кримінальному провадженні важко переоцінити. Водночас визначальним критерієм законності використання таких дій виступає суворе дотримання принципів процесуальної форми, дотримання прав і свобод особи, а також ефективного судового контролю. Важливо зазначити, що згідно з чинним законодавством, практично всі види НСРД (за винятком встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, передбаченого ст. 268 КПК України) можуть проводитись виключно у кримінальних провадженнях щодо тяжких або особливо тяжких злочинів [124].

Як зауважує І. В. Іваненко, положення глави 21 КПК України встановлюють детальний порядок ухвалення рішень і надання дозволів на проведення НСРД. Повноваження на їх санкціонування належать голові відповідного апеляційного суду, який виконує функції слідчого судді. До переліку таких дій належать, зокрема, аудіо- та відеоконтроль особи, арешт, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з телекомунікаційних мереж і електронних інформаційних систем, обстеження публічно недоступних місць, спостереження за особою тощо [77].

У цьому контексті О. Ю. Татаров справедливо підкреслює доцільність закріплення права слідчого на самостійне проведення НСРД. Така позиція аргументується тим, що слідчий, володіючи повним обсягом матеріалів досудового розслідування, чітко усвідомлює цілі, яких необхідно досягти, та може оперативно визначити, які саме докази мають бути здобуті за результатами проведених заходів [255, с. 89].

Разом із тим, на нашу думку, зазначене твердження потребує додаткового аналізу. У реальних умовах кримінального провадження саме слідчий, керуючись наявною доказовою базою та оцінюючи процесуальну ситуацію, формує стратегію розслідування, включно з визначенням необхідності застосування НСРД. Особливої актуальності це набуває в кримінальних провадженнях, пов'язаних із організованими формами наркозлочинності, де

оперативне реагування є критичним для ефективного документування фактів злочинної діяльності, встановлення причетних осіб та запобігання поширенню заборонених до обігу речовин.

Проведення НСРД як засобу фіксації організованої групи та злочинної організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів визначається такими послідовними діями:

I) процесуальні – внесення відомостей до ЄРДР та максимальне приховування відомостей про обставини злочину, керівну ланку організованої форми співучасті;

II) організаційно-тактичні – вибір НСРД з метою встановлення наявності та закріплення факту й обставин наркобізнесу; отримання процесуального рішення про їх проведення; залучення уповноважених суб'єктів до їх проведення; безпосередня участь в їх проведенні. Варто наголосити, що НСРД є одними з ключових засобів збирання доказів у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, серед яких:

(1) контроль за вчиненням злочину (99% вивчених кримінальних проваджень);

(2) аудіо-, відео контроль особи (94%);

(3) зняття інформації з електронних комунікаційних мереж/інформаційних систем (84%);

(4) спостереження за особою, річчю або місцем (78%),

(5) аудіо-, відеоконтроль місця (71%)

(6) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (44%)

Однією з основоположних умов допустимості доказів у кримінальному провадженні є їх одержання уповноваженим суб'єктом у межах наданих йому законом процесуальних повноважень. Це положення у повному обсязі поширюється і на результати НСРД, які нерідко мають вирішальне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, виключне право на ініціювання та проведення НСРД належить слідчому, уповноваженому на здійснення досудового розслідування у конкретному кримінальному провадженні. Належне підтвердження таких повноважень у матеріалах провадження забезпечується шляхом долучення відповідного процесуального документа – витягу з наказу про утворення слідчої групи або постанови керівника органу досудового розслідування про визначення слідчого (слідчих). Відсутність такого документа створює істотний ризик визнання результатів НСРД недопустимими доказами у судовому процесі.

Слід підкреслити, що інший слідчий, навіть якщо він належить до того самого органу досудового розслідування, не має права здійснювати НСРД у даному кримінальному провадженні без відповідного документального підтвердження своїх повноважень. Проведення таких дій уповноваженим суб'єктом без належного оформлення процесуального статусу є процесуальним порушенням, що дискредитує легітимність отриманої інформації як доказу.

Що стосується оперативних підрозділів, то їх участь у проведенні НСРД можлива виключно на підставі письмового доручення слідчого (ч. 6 ст. 246, ч. 1 ст. 41 КПК України) або процесуального керівника (п. 5 ч. 2 ст. 36 КПК України) [122]. Зазначене доручення повинно бути адресоване конкретному оперативному працівнику або керівнику підрозділу, який функціонує в межах територіальної юрисдикції, де вчинено кримінальне правопорушення. Аналогічні вимоги передбачені й пунктом 3.3.2 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій, затвердженої наказом Генерального прокурора та МВС України [83].

Отже, процесуальна легітимність суб'єкта, який здійснює НСРД, є визначальною умовою допустимості отриманих у результаті таких дій доказів. Порушення вимог щодо належності суб'єкта може призвести до визнання доказів недопустимими, що унеможливить їх використання в доказуванні під час судового розгляду.

III) додаткові – прийняття інших процесуальних та оперативних дій по

забезпеченню ефективності проведення НСРД. Наприклад, як засвідчує правозастосовна практика, саме на підставі результатів ефективно проведених НСРД у слідчого виникають достатні та обґрунтовані процесуальні підстави для прийняття рішення про затримання керівника організованої групи, а також інших фігурантів. Таке рішення, як правило, приймається безпосередньо на місці події, з урахуванням комплексної оцінки результатів НСРД, зокрема аудіо- та відеофіксації переговорів, поведінки суб'єктів та інших матеріалів, що підтверджують факт злочинного діяння.

Розглянемо детальніше окремі з НСРД. Так, наявність достатньої інформації (одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів) про злочини, що готують, та осіб, які готують учинення злочину, є однією з головних підстав для проведення ОРД (ч. 1 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») [213]. Отже, у разі одержання інформації про підготовку до вчинення злочину (як встановленими, так і невстановленими особами) його документування можна здійснювати в межах як ОРД, так і досудового розслідування [53].

Як відзначає М. Л. Грібов, одночасне здійснення оперативно-розшукових заходів і відповідних процесуальних дій позбавлене сенсу та правових підстав. Тому в кожному випадку потрібно визначати, як діяти: заводити оперативно-розшукову справу або вносити відомості до ЄРДР і розпочинати досудове розслідування. В обох випадках постають юридичні проблеми, пов'язані з використанням колізійних норм законодавства. Відтак, у межах досудового розслідування проводять контроль за вчиненням злочину, відповідно до положень ст. 271 КПК України [52].

Далі, вчений звернув увагу на те, що хоч і ст. 271 КПК України передбачає, що в разі наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин, може здійснюватися контроль за вчиненням злочину [122] й законодавець виокремив чотири його форми (контрольована поставка; контрольована та оперативна

закупка; спеціальний слідчий експеримент; імітування обстановки злочину), однак не визначивши жодної з них. Усунули цю прогалину розробники міжвідомчої Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, зазначивши, що «контрольована поставка полягає в організації і здійсненні слідчим та оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України» (п. 1.12.1); «контрольована закупка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який перебуває у вільному обігу, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила» (п. 1.12.2); «оперативна закупка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила» (п. 1.12.3); «спеціальний слідчий експеримент полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину» (п. 1.12.4); «імітування обстановки злочину полягає в діях слідчого, уповноваженої особи, з використанням імітаційних засобів, які створюють у оточуючих уяву про вчинення реального злочину, з метою його запобігання та викриття відомої чи невідомої особи (осіб), яка планувала чи замовляла його вчинення» (п. 1.12.5) [205].

Під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього

злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона б не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Відповідно до судової практики здобуті в такий спосіб речі й документи не можуть бути використані в кримінальному провадженні (Постанова Верховного Суду колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду, справа № 663/2885/17 від 13 січня 2021 р., м. Київ) [191].

Рішення про проведення контролю за вчиненням злочину приймає виключно прокурор шляхом винесення відповідної постанови.

Прокурор, дотримуючись вимог ст. 246, 250, 251, 271, 273 КПК України, у постанові про здійснення контролю за вчиненням злочину обов'язково зазначає:

- реєстраційний номер кримінального провадження;
- правову кваліфікацію злочину із зазначенням статті (частини статті) КК України;
- відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких проводитиметься негласна СРД;
- час початку, тривалість і мету НСРД;
- відомості про особу (осіб), яка буде проводити НСРД;
- обґрунтування прийнятої постанови, зокрема неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб;
- вид НСРД, проведення якої передбачене;
- обставини, що свідчать про відсутність під час НСРД провокування особи на вчинення злочину;
- необхідність застосування спеціально підготовлених (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів – грошей чи інших матеріальних цінностей.

Визначаючи у постанові про проведення контролю за вчиненням наркозлочину форму цієї НСРД, прокурор повинен виходити з того, що контрольоване переміщення відповідних засобів і речовин (зокрема, через митний кордон) потрібно ідентифікувати як поставку, а контрольовану

передачу від однієї особи іншій – як закупку. При проведенні контролю складних взаємопов'язаних послідовних незаконних дій (зокрема, таких, що пов'язані з контролем за вчиненням інших кримінальних правопорушень) з наркотичними засобами або психотропними речовинами прокурор може визначити в постанові іншу форму контролю за вчиненням наркозлочину, зокрема спеціальний слідчий експеримент. Помилка прокурора у визначенні форми контролю за наркозлочинном, а тим більше сумніви сторони захисту у правильності такого визначення, не можуть бути підставою для визнання одержаних доказів недопустимими [278]. Вимогою законності контролю за вчиненням наркозлочину є відсутність у діях прокурора, слідчого, оперативних підрозділів та осіб, залучених ними до НСРД, ознак, які самі по собі або в сукупності з іншими ознаками можуть бути підставою для твердження про наявність у їхніх діях провокації злочину.

Основною метою здійснення контролю за вчиненням злочину як різновиду НСРД є встановлення джерел походження наркотичних засобів, виявлення співучасників кримінального правопорушення, здійснення процесуального контролю за реалізацією злочинного умислу та документування відомостей про всі істотні обставини незаконного збуту речовин, заборонених до обігу.

З метою притягнення до відповідальності осіб, які можуть бути залучені фігурантом до вчинення правопорушення як посередники, в постанові необхідно зазначити можливість фіксації спілкування з особами, які діють від імені, в інтересах чи за дорученням фігуранта.

У разі залучення осіб (заявника, свідка та інших осіб) до проведення НСРД у досудовому розслідуванні, для того щоб така особа на законних підставах брала участь у НСРД (аудіо-, відеоконтроль особи) слідчий відповідно до ч. 1 ст. 275 КПК України повинен отримати добровільну згоду на конференційне співробітництво з цією особою [122]. Слідчий вносить відповідну постанову про залучення до конфіденційного співробітництва із забезпеченням необхідних заходів безпеки відповідно до Закону України «Про

забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [203]. За необхідності, з метою уникнення будь-якого тиску та переслідування з боку фігурантів й інших осіб, які причетні до вищезазначеної протиправної діяльності, прокурор (слідчий) виносить постанову про забезпечення заходів безпеки осіб та зміни анкетних даних (заявника, свідка та ін.).

Процесуальний керівник, згідно з п. 5 ч. 2 ст. 36 КПК України та п. 3.3.2 Інструкції, затвердженої спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [205], направляє доручення щодо проведення контролю за вчиненням злочину керівнику підрозділу Національної поліції, чи іншого правоохоронного органу під юрисдикцією якого перебуває місце вчинення кримінального правопорушення і до складу якого входять органи розслідування та/або оперативні підрозділи, уповноважені на проведення НСРД (ст. 246 КПК України).

Доручення має бути мотивованим, містити інформацію, необхідну для його виконання, чітко визначене завдання, що підлягає розв'язанню, строки його виконання, із зазначенням конкретного прокурора, якому необхідно направляти матеріали в порядку, передбаченому ст. 252 КПК України. У дорученні також може бути визначений порядок взаємодії між слідчим, прокурором та уповноваженим оперативним підрозділом, терміни складання протоколів про перебіг і результати проведеної НСРД, або її проміжного етапу. До доручення обов'язково додають постанови та ухвали суду на проведення НСРД.

Контроль за вчиненням злочину здійснюється у формі контрольованої поставки та оперативної (контрольованої) закупки.

Контрольована поставка є спеціальною формою здійснення кримінального процесуального контролю за переміщенням товарів, предметів та речовин (у тому числі заборонених до обігу), що реалізується слідчим

спільно з уповноваженим оперативним підрозділом шляхом організації перевезення, пересилання, передачі, ввезення, вивезення або транзитного переміщення територією України з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправну діяльність осіб, відповідальність за яку передбачена КК України [119].

Контрольована поставка застосовується переважно у випадках, коли інші СРД або оперативно-розшукові заходи є неефективними або об'єктивно неможливими для реалізації. Основними завданнями, що розв'язуються за допомогою цього інституту, є:

- виявлення та викриття замовників і організаторів незаконного обігу заборонених предметів і речовин або об'єктів, що легально перебувають у вільному обігу, однак використовуються з метою отримання протиправних доходів;
- перекриття нелегальних каналів постачання таких предметів;
- встановлення місць їх незаконного виготовлення, зберігання чи збуту;
- викриття корумпованих осіб, які сприяють функціонуванню відповідних злочинних схем;
- документування діяльності злочинних угруповань, у тому числі транснаціонального характеру.

Метою контрольованої поставки наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів або обладнання для їх виготовлення є реалізація основних завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України, зокрема: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; виявлення та розкриття злочинів; притягнення винних до відповідальності; запобігання вчиненню нових злочинів; а також отримання відомостей про діяльність осіб, що створюють загрозу безпеці країни [122].

Негласний характер контрольованої поставки та оперативної закупки зумовлений тим, що особи, щодо яких проводяться ці заходи, не інформуються про їх істинну мету. За тактичним задумом, факт здійснення такої закупки може бути розкритий відразу після її завершення або приховуватись до досягнення

визначеного етапу оперативного плану. В останньому випадку доцільним вбачається поєднання контрольованої (оперативної) закупки з іншими процесуальними діями, зокрема допитом фігуранта або обшуком за місцем його проживання чи роботи.

Відповідно до п. 1.12.2. міжвідомчої Інструкції, контрольована закупка полягає в імітації придбання або безоплатного отримання у фізичних або юридичних осіб товарів, що перебувають у вільному обігу, з метою викриття та документування факту вчинення злочину і встановлення особи правопорушника [205]. У кримінальних провадженнях, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, такими товарами можуть бути хімічні реактиви, лабораторне обладнання, лікарські засоби, тара, пакування тощо.

Оперативна закупка, за визначенням п. 1.12.3. тієї ж Інструкції, полягає в імітації придбання або отримання (у тому числі безоплатного) у фізичних або юридичних осіб товарів, обіг яких обмежено або заборонено законодавством, з метою виявлення злочину та документування його учасників [205]. До таких об'єктів належать наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, прекурсори, а також відповідна сировина.

Законодавством не встановлено чітких меж щодо обсягу контрольованої або оперативної закупки. Вона може охоплювати як одиничний екземпляр об'єкта (для потреб експертного аналізу), так і партію товару (для моделювання гуртового збуту). Закупку має право здійснювати як співробітник оперативного підрозділу, так і особа, що діє на підставі конфіденційного співробітництва з ним. У ході таких дій можуть використовуватись технічні засоби фіксації, спеціальні хімічні маркери або інші засоби ідентифікації.

Як слушно зауважує В. А. Колесник, безпосередня участь слідчого у проведенні закупки тактично є недоцільною, навіть попри можливість його супроводу дій [94, с. 83–86]. Право здійснювати контрольовані поставки, а також контрольовані й оперативні закупки, надане оперативно-розшуковим підрозділам правоохоронних органів, незалежно від форми власності суб'єктів,

у яких здійснюється закупка, з метою виявлення й документування злочинної діяльності, пов'язаної із незаконним обігом заборонених об'єктів.

Відповідно до вимог ст. 252 та 271 КПК України, за результатами проведення НСРД контролю за вчиненням злочину (або окремого її етапу), уповноважена особа – слідчий або працівник оперативного підрозділу – за власною ініціативою чи за дорученням прокурора складає відповідний протокол, до якого додаються матеріали, отримані під час проведення зазначеної дії.

До протоколу можуть бути долучені:

- копії, виготовлені з використанням спеціальних технічних засобів;
- зразки речових доказів, об'єктів, документів;
- письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні НСРД;
- стенограми переговорів, аудіо-, відеозаписи, фототаблиці, зліпки, схеми, носії комп'ютерної інформації;
- інші матеріали, що деталізують зміст або підтверджують обставини проведення дії.

Усі додатки до протоколу повинні бути належним чином оформлені: упаковані з дотриманням вимог безпеки з метою запобігання їх пошкодженню або зміні (включаючи захист від впливу температури, деформації, електромагнітного стирання тощо) та завірені підписами осіб, які проводили або брали участь у проведенні НСРД (відповідно до ст. 105 КПК України).

У разі застосування заходів безпеки до працівників оперативних підрозділів або інших осіб, залучених до проведення НСРД, їхні анкетні дані зазначаються у протоколі з дотриманням вимог конфіденційності, відповідно до порядку, визначеного чинним законодавством України.

Оформлений протокол разом з усіма додатками має бути направлений прокурору, який здійснює процесуальне керівництво у відповідному кримінальному провадженні, не пізніше ніж через 24 години з моменту завершення проведення НСРД. Прокурор, своєю чергою, зобов'язаний вжити заходів щодо забезпечення належного збереження речей і документів,

отриманих у процесі здійснення НСРД, якщо вони передбачаються до використання в межах кримінального провадження.

Згідно з ч. 4 ст. 271 КПК України, у випадку завершення НСРД контролю за вчиненням злочину відкритим фіксуванням події, складається відповідний протокол у присутності затриманої особи. При цьому, відповідно до приписів КПК України, зазначений протокол разом із додатками має бути направлений прокурору не пізніше ніж протягом двадцяти чотирьох годин з моменту завершення НСРД.

Аналіз чинної судової практики свідчить про те, що недотримання передбачених процесуальним законом вимог до строків складання та передачі протоколу може зумовити ризики визнання отриманих доказів недопустимими. Так, у Постанові Верховного Суду колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 588/1199/16-к від 18 грудня 2019 р. та вироку Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя у справі № 334/2797/17 (1-кп/335/82/2019) від 27 грудня 2019 р., було визнано, що недотримання вимог щодо фіксації результатів НСРД та їх несвоєчасна передача прокурору є порушенням процедури, що може тягнути виключення таких доказів з справи [192; 33].

Водночас інша судова практика демонструє більш гнучкий підхід до оцінки порушень строків у контексті допустимості доказів. Зокрема, у вироку Вищого антикорупційного суду (м. Київ) у справі № 348/1674/19 від 16 лютого 2021 р. зазначено, що порушення встановленого ч. 4 ст. 271 КПК України строку передачі протоколу прокурору не є безумовною підставою для визнання відповідних доказів недопустимими [32]. Такий процесуальний недолік не має істотного впливу на реалізацію права особи на захист, оскільки:

1. сторона захисту не позбавлена можливості висловити зауваження щодо результатів відповідної НСРД;
2. порушення не зачіпає прав підозрюваного у значимий спосіб;
3. вплив має лише процедурний характер і не деформує саму суть отриманих доказів.

Таким чином, проблема допустимості доказів, отриманих в результаті НСРД, полягає у балансуванні між формальним дотриманням процесуальної форми та матеріальним забезпеченням права на захист. Судова практика демонструє тенденцію до індивідуальної оцінки кожного порушення з точки зору його впливу на права учасників провадження, з урахуванням конкретних обставин кримінального провадження.

Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації відповідно до ст. 272 КПК України (у 44% кримінальних провадженнях) здійснюється з метою встановлення контакту з керівниками організованих злочинних груп чи злочинних організацій, інших фігурантів організованої групи, злочинної організації, мережі наркотрафіку тощо. Вони забезпечують збір доказів про внутрішню структуру, цілісність, діяльність таких груп та організацій, що надає можливість встановити та задокументувати високоорганізованих кримінальних елементів, які для прикриття своєї діяльності заручаються підтримкою керівників правоохоронних органів, керівників центральних державних органів, високопосадовців.

Підсумовуючи зазначимо, що завдяки впровадженню в кримінальний процес інституту НСРД органи досудового розслідування дістали можливість отримувати докази в кримінальному провадженні негласними засобами та методами, що сприяло розв'язанню проблеми легітимності отримання негласної інформації, однак позбавило головної переваги – оперативності отримання інформації негласним шляхом, використання таких даних для фіксації й припинення протиправної діяльності. Передусім це стосується злочинів, які містять ознаки підвищеної суспільної небезпеки, а саме у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені організованими групами, злочинними організаціями.

Після завершення проведення НСРД та передачі відповідних матеріалів до органу досудового розслідування постає питання щодо їх подальшого

розсекречування з метою забезпечення допустимості отриманої інформації як доказу у кримінальному провадженні.

Відповідно до чинного законодавства, розсекречення матеріалів НСРД, зокрема магнітних носіїв інформації, які містять відомості з обмеженим доступом, здійснюється на підставі постанови прокурора, який здійснює процесуальне керівництво у відповідному кримінальному провадженні. Рішення про розсекречення приймається з урахуванням таких факторів:

- обставин кримінального провадження;
- необхідності використання матеріалів як доказів у суді;
- відсутності загрози національній безпеці України у разі розголошення таких відомостей.

Процедура розсекречення є багатоступеневою та включає такі основні етапи:

1. Прийняття постанови прокурора, погодженої з керівником відповідної окружної (спеціалізованої) прокуратури, щодо необхідності розсекречення матеріалів.

2. Направлення відповідного клопотання прокурора керівнику органу, в якому здійснювалося засекречування. У клопотанні мають бути зазначені обґрунтування, реєстраційний номер, назва, тип та гриф секретності носія інформації.

3. Розгляд матеріалів експертною комісією з питань таємниць, утвореною при відповідному правоохоронному чи спеціальному органі, яка приймає рішення про скасування грифа секретності не пізніше ніж протягом десяти діб.

4. Повідомлення прокурора у письмовій формі службовою особою, яка здійснила розсекречення, із зазначенням: підстави розсекречення (номер і дата акту експертної комісії); попереднього та нового (у разі присвоєння) грифу секретності; облікового номера носія інформації.

Зазначений алгоритм забезпечує належну процесуальну фіксацію етапів обігу секретної інформації в межах кримінального провадження. Його дотримання гарантує як збереження режиму доступу до охоронюваної законом

інформації, так і допустимість отриманих матеріалів як доказів, відповідно до принципів ст. 84 КПК України. І головне, розсекречення матеріалів НСРД є важливим елементом процесуального забезпечення доказування, що дозволяє не лише реалізувати право обвинувачення на подання доказів, але й гарантує дотримання прав сторони захисту, зокрема в частині ознайомлення з повним обсягом доказової бази.

3.3. Взаємодія суб'єктів доказування з інституціями сектору безпеки й міжнародними органами у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

Одним із важливих наслідків глобалізаційних процесів стало суттєве посилення криміналізації суспільних відносин як у межах окремих держав, так і на міжнародному рівні [107]. Особливо загрозливою формою такої криміналізації є діяльність організованих груп та злочинних організацій у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, яка характеризується високим рівнем латентності, стійкістю структур і здатністю трансформуватися у відповідь на зміну зовнішніх умов.

Проблематика забезпечення належної взаємодії правоохоронних органів у кримінальних провадженнях щодо організованих наркозлочинних структур є постійно актуальною. Серед чинників, що негативно впливають на ефективність такої взаємодії, можна виокремити: складну та мобільну структуру злочинних формувань, їх транснаціональний характер, часту реорганізацію правоохоронних органів, запровадження нових правових норм без належного нормативно-правового супроводу, відсутність міжвідомчої інтеграції, дефіцит професійної підготовки кадрів, а також внутрішню неузгодженість дій між підрозділами в межах одного відомства [234, с. 663].

З метою забезпечення належної координації дій правоохоронних постає

нагальна потреба у формуванні обґрунтованої концепції взаємодії в межах кримінального провадження у справах щодо організованої наркозлочинності. Така концепція має регламентувати форми, способи та процедури обміну інформацією, спільного реагування, забезпечення доказової бази, включаючи взаємодію як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних з діяльністю організованих груп у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, передбачає не лише комплексність і системність процесуальних дій, але й високий рівень координації між слідчими, прокурорами та оперативно-розшуковими підрозділами [273, с. 267]. У цьому контексті взаємодія розглядається як вища форма організованості, яка базується на консолідації повноважень, ресурсів та інформаційних можливостей суб'єктів кримінального переслідування.

Такий тип взаємодії набуває особливої ваги у складних та багатоепізодних кримінальних провадженнях, де необхідним є поєднання зусиль різних інституцій у межах як внутрішньодержавної, так і транскордонної юрисдикції. Відтак, ефективна взаємодія розглядається не лише як тактичний інструмент, а як стратегічна передумова результативного викриття, припинення та притягнення до відповідальності учасників організованих злочинних формувань [167, с. 12].

Завданням взаємодії суб'єктів доказування у кримінальному провадженні є забезпечення належного виконання кримінальних процесуальних функцій, що передбачають повне, всебічне та неупереджене розслідування обставин вчинення кримінального правопорушення, притягнення винних осіб до відповідальності, визначеної законом, відшкодування завданої злочином шкоди, а також поновлення порушених прав і законних інтересів громадян [122].

Визначення ключових пріоритетів і механізмів такої взаємодії знаходить нормативне закріплення у низці галузевих інструктивно-методичних актів, зокрема:

– Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [205];

– Інструкції з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України [81];

– Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні [80].

Варто відзначити, що чинною залишається Інструкція про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю, затверджена спільним наказом МВС України та Центрального управління Служби безпеки України від 10 червня 2011 р. № 317/235 [82], яка регулює процедури взаємодії спеціалізованих підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю СБУ та МВС України, попри те, що відповідні підрозділи вже ліквідовано [19, с. 169]. Це свідчить про необхідність оновлення нормативної бази відповідно до нових структурних реалій правоохоронної системи.

На практичному рівні взаємодія правоохоронних структур у сфері протидії організованим наркозлочинним формуванням реалізується у двох основних вимірах:

1. Внутрішньодержавний рівень, що охоплює систему національних правоохоронних та безпекових органів, які діють відповідно до внутрішнього та міжнародного законодавства, зокрема Національної поліції України, СБУ, Державної прикордонної служби, Бюро економічної безпеки, Держмитслужби та ін.;

2. Міжнародний рівень, представлений органами, що здійснюють координацію заходів із боротьби з транснаціональною злочинністю, зокрема Інтерполом (ICPO), Європол (Europol), а також спеціалізованими структурами, такими як Управління ООН з наркотиків та злочинності (UNODC), які мають мандат на організацію спільних заходів, надання допомоги, обмін інформацією та здійснення правового супроводу.

Таким чином, реалізація кримінального переслідування осіб, причетних

до діяльності організованих наркогруп, потребує чіткого нормативного регулювання механізмів внутрішньої й міжнародної взаємодії, яка є запорукою ефективності доказування та досягнення цілей кримінального судочинства.

У межах першого напрямку взаємодії важливою є координація між основними процесуальними суб'єктами досудового розслідування – прокурором і слідчим. Особливості такої взаємодії зумовлені їх процесуальним статусом та функціональним призначенням на стадії досудового розслідування. Аналогічно має розглядатися й взаємодія прокурора з оперативними підрозділами, зокрема під час реалізації НСРД.

Ключовою умовою законної та результативної взаємодії між прокурором, слідчим та слідчим суддею є наявність чітко визначених повноважень, закріплених у КПК України. Варто підкреслити, що співробітники оперативних підрозділів не є процесуальними особами у кримінальному провадженні та не наділені правом здійснювати самостійні процесуальні дії або ініціювати звернення з клопотаннями про проведення СРД до слідчого судді чи прокурора [16, с. 95].

Відповідно до ч. 2 ст. 41 КПК України, при виконанні доручень слідчого або прокурора працівник оперативного підрозділу наділяється повноваженнями слідчого, однак лише в межах таких доручень. Це обмеження обумовлює жорстке регламентування меж допустимих дій оперативних підрозділів й забезпечує правову визначеність процесуальної діяльності у межах взаємодії.

У структурно-організаційному вимірі взаємодія слідчих та оперативних підрозділів реалізується як засіб досягнення цілей розкриття злочинів і встановлення істини у кримінальному провадженні. Її необхідність об'єктивно виникає з моменту отримання оперативної інформації про кримінальне правопорушення або під час огляду місця події [143, с. 175-180].

До основних умов ефективної взаємодії між цими суб'єктами належать: комплексність і цілеспрямоване використання можливостей слідчого апарату та оперативних служб; чітке розмежування компетенцій і функцій; провідна роль слідчого в організації й координації спільних дій на всіх етапах розслідування;

відносна самостійність оперативних працівників у виборі тактичних засобів і методів з урахуванням завдань досудового розслідування; суворе дотримання режиму нерозголошення даних досудового розслідування та інформації, здобутої з негласних джерел [232, с. 172].

Результати проведеного авторського дослідження засвідчили наявність низки суттєвих проблем у сфері інформаційної взаємодії між суб'єктами доказування. Зокрема, респонденти назвали такими основними чинниками її низької ефективності:

- відсутність єдиної системи взаємного інформування – 22%;
- відсутність окремого підрозділу, відповідального за координацію взаємодії – 26,9%;
- формальний характер співпраці між керівниками взаємодіючих підрозділів – 25,2%;
- недосконалість чинної правової бази взаємодії – 25,9% (Додаток В).

Таким чином, ефективність діяльності вказаних суб'єктів у кримінальних провадженнях, що стосуються організованої наркозлочинності, значною мірою залежить від належного правового регулювання, професійної компетентності учасників та функціональної скоординованості їх дій.

До основних процесуальних форм взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами, що найбільш активно застосовуються в межах кримінального провадження та прямо або опосередковано передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України, належать:

- надання слідчим доручення на проведення СРД або НСРД уповноваженим оперативним підрозділам;
- залучення оперативного підрозділу для надання допомоги слідчому під час здійснення конкретних процесуальних дій, зокрема оперативно-технічного супроводу;
- реалізація слідчим свого права доручати оперативним підрозділам виконання заходів із забезпечення кримінального провадження;

- доручення щодо встановлення місцезнаходження підозрюваного, оголошеного в розшук, що також покладається на оперативні служби [167].

Водночас у практиці досудового розслідування широко застосовуються непроцесуальні форми взаємодії, які хоча й не мають прямого процесуального регулювання, проте є критично важливими для забезпечення ефективності діяльності слідчих і оперативних співробітників у кримінальних провадженнях про організовану наркозлочинність. До таких форм відносять:

1. Обмін інформацією – базова та найбільш поширена форма непроцесуальної взаємодії, що створює підґрунтя для оперативного реагування та ефективного запобігання злочинам. Важливими умовами є своєчасність, об'єктивність та перевірка надійності наданої інформації, особливо якщо вона викликає сумніви.

2. Спільне обговорення матеріалів кримінального провадження – сприяє формуванню єдиної позиції з питань тактики слідчих дій, обґрунтування доказів, визначення меж розкриття оперативної інформації та способів її використання без розкриття джерел.

3. Спільне планування – включає ознайомлення учасників взаємодії з наявною інформацією у кожного з підрозділів, узгодження подальших СРДта оперативно-розшукових заходів, визначення методів реалізації плану, узгодження часових і просторових параметрів проведення заходів. Така форма забезпечує високий ступінь координації, оперативності й професійної організованості.

4. Спільна участь у реалізації запобіжних заходів – виникає в тих випадках, коли процесуальне або оперативне рішення потребує одночасної присутності як оперативних, так і слідчих підрозділів, особливо під час проведення НСРД, обшуків, затримань тощо [167].

Виключно за умови отримання достовірної оперативної інформації, зокрема у разі виявлення обставин вчинення тяжкого або особливо тяжкого кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним збутом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, слідчі та оперативні підрозділи

Департаменту боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України ініціюють відповідну взаємодію із підрозділами досудового розслідування. У таких випадках керівники оперативних підрозділів звертаються до керівників органів досудового розслідування з обґрунтованим службовим листом. У зазначеному документі, що підписується керівником підрозділу, фіксуються відомості про місце, час, спосіб та інші обставини вчинення злочину, зокрема щодо розпорядження доходами, здобутими злочинним шляхом, а також щодо майна осіб, причетних до кримінального правопорушення [80].

Недостатній рівень організації такої взаємодії або її формальний характер призводить до того, що у більшості випадків до кримінальної відповідальності притягуються лише другорядні учасники злочинної діяльності (зокрема, розповсюджувачі), тоді як ключові фігуранти – організатори, фінансисти та логістичні координатори злочинних угруповань – залишаються поза увагою слідства, продовжуючи свою протиправну діяльність.

У цьому контексті оптимальною організаційною формою взаємодії слідчих та оперативних підрозділів є створення слідчо-оперативних груп, як тимчасових (під конкретне провадження), так і постійно діючих (у разі системної боротьби з організованою наркозлочинністю). Такий підхід забезпечує концентрацію зусиль, компетенцій та ресурсів усіх залучених служб правоохоронної системи.

Провідними напрямками діяльності слідчо-оперативних груп повинні стати:

- збір, аналітична обробка, систематизація та оперативне узагальнення інформації щодо фактів незаконного обігу наркотиків та осіб, які беруть у цьому участь;
- встановлення складу, структури та механізмів функціонування організованих злочинних угруповань із наступним вжиттям заходів для нейтралізації їхньої діяльності;

- виявлення фактів незаконного обігу наркотичних засобів у медичних і фармацевтичних установах та здійснення оперативних заходів для їх припинення;
- забезпечення безперервного оперативного супроводження досудового розслідування відповідно до вимог КПК України;
- належна процесуальна реалізація зібраних матеріалів, що передбачає об'єктивне, повне і неупереджене встановлення обставин кримінального правопорушення;
- розробка й реалізація тактичних планів оперативно-розшукових заходів, у тому числі із застосуванням технічних засобів фіксації доказів;
- правомірне та ефективне використання результатів оперативно-розшукової та оперативно-технічної діяльності при проведенні процесуальних дій.

Створення інтегрованих структур – слідчо-оперативних груп – є ключовим елементом забезпечення результативної боротьби з організованими формами наркозлочинності, підвищення якості процесу доказування та забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності для організаторів і лідерів злочинних структур.

Ефективне функціонування слідчо-оперативних груп, створених для протидії організованій злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, потребує не лише належного організаційного забезпечення, але й відповідного матеріально-технічного ресурсу. Зокрема, для повноцінного здійснення оперативно-службової діяльності необхідне забезпечення відповідних умов: приміщення для спільної роботи, сучасні технічні засоби, службовий транспорт, засоби оперативного зв'язку, доступ до аналітичних баз даних, засобів фіксації та захисту інформації.

Суб'єкти доказування, реалізуючи свої функції у протидії наркозлочинності, активно взаємодіють з експертно-криміналістичними структурами, та низкою інших державних інституцій безпекового сектору, зокрема: Державна прикордонна служба України; Служба безпеки України;

Державна митна служба України; служби безпеки банківських установ; медіа; громадські організації та інші інститути громадянського суспільства; Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками; Державна кримінально-виконавча служба України; Державна служба фінансового моніторингу та Національне агентство з розшуку та менеджменту активів (АРМА).

Зазначене свідчить про багатовекторний і міжвідомчий характер взаємодії, що ґрунтується на єдності мети – виявлення, документування та припинення діяльності організованих наркоугруповань. Водночас ключову роль у цій системі відіграють суб'єкти, прямо визначені законом як відповідальні за запобігання незаконному обігу наркотиків. Серед них центральне місце займають підрозділи Національної поліції України, СБУ, а також Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. Взаємодія між цими суб'єктами має бути заснована не лише на імпульсивному реагуванні, а й на системному підході, який охоплює міжвідомчу координацію, обмін аналітичною інформацією, спільне планування операцій, технічне та ресурсне підкріплення діяльності спільних груп, з метою досягнення цілей кримінального провадження та протидії організованій наркозлочинності.

Правове регулювання взаємодії із закладами охорони здоров'я передбачає не лише кримінально-процесуальні аспекти, а й міжвідомчу координацію у сфері обміну інформацією. Зокрема, Порядком взаємодії закладів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторів і виправних центрів щодо забезпечення безперервності лікування препаратами замісної підтримувальної терапії, який затверджений спільним наказом МОЗ України, МВС України, Мін'юсту, Державної служби України з контролю за наркотиками від 22 жовтня 2012 р. № 821/937/1549/5/156 [207], регламентовано механізм внесення таких препаратів під державний контроль.

Практика взаємодії суб'єктів доказування свідчить про багатокомпонентність і варіативність форм спільної діяльності зі Службою безпеки України, що охоплює:

- обмін оперативною інформацією щодо запобігання незаконному обігу наркотичних засобів – 90% випадків;
- спільні виїзди в регіони з метою реалізації узгоджених оперативних дій, перевірок, підтримки діяльності місцевих правоохоронних органів і поширення ефективних практик – 34,5%;
- створення спільних слідчо-оперативних груп для розслідування конкретних кримінальних проваджень – 18,3%;
- проведення спільних цільових операцій для виявлення і припинення кримінальних правопорушень та усунення умов, що сприяють їх вчиненню – 28,4%;
- взаємне використання ресурсів для підвищення професійного рівня працівників: спільні навчальні заходи, конференції, семінари – 11,2%;
- взаємна підтримка оперативними силами та засобами у процесі протидії організованій наркозлочинності – 22,6%;
- видання спільних наказів, вказівок, інструкцій та інших організаційно-розпорядчих документів – 12,3%;
- розробка та затвердження координаційних планів спільної діяльності – 6%.

Вказані форми взаємодії демонструють, що боротьба з організованою наркозлочинністю вимагає не лише правових механізмів, але й дієвого міжвідомчого співробітництва, заснованого на єдиній інформаційній платформі, спільному плануванні, гнучкому використанні ресурсів та узгоджених управлінських рішеннях. З огляду на динамічність змін у наркоринку, такий підхід дозволяє оперативно реагувати на трансформації у злочинному середовищі, а також ефективно протидіяти новітнім формам організованої наркозлочинності.

Окремий науковий інтерес становить взаємодія з Державною митною та прикордонною службами, яка носить не лише процесуальне, але й превентивне значення. У цьому аспекті, на думку С. О. Баранова, можна виокремити кілька ключових напрямів співпраці зазначених органів:

1. Розробка, планування та реалізація узгоджених заходів, спрямованих на виявлення, документування та недопущення фактів контрабанди на митному кордоні України, у тому числі у сфері незаконного переміщення наркотичних засобів;

2. Розслідування злочинів, вчинених у прикордонних регіонах або безпосередньо в пунктах пропуску, а також розшук і затримання осіб, причетних до діяльності організованих злочинних угруповань, які займаються наркотрафіком;

3. Спільне аналітичне вивчення причин і умов, що сприяють вчиненню контрабандних злочинів, з подальшою розробкою профілактичних заходів, спрямованих на усунення таких передумов;

4. Оперативний обмін інформацією, зокрема щодо джерел походження, каналів переміщення, модусів маскуванню та логістичних маршрутів незаконного транспортування наркотичних речовин через державний кордон [10, с. 76].

Водночас, С. О. Сорока обґрунтовано підкреслює необхідність створення єдиної інформаційно-комп'ютерної бази, що об'єднувала б структурні підрозділи силових відомств, задіяних у боротьбі з незаконним обігом наркотиків. Такий ресурс дозволив би істотно підвищити рівень взаємодії між митними та правоохоронними структурами шляхом уніфікації інформаційних потоків, усунення дублювання функцій і покращення координації дій [243, с. 175].

Крім того, пропонується створення постійно діючих мобільних оперативно-пошукових груп, до складу яких входили б представники Національної поліції України, СБУ, Державної прикордонної служби та Державної митної служби. Основними завданнями таких груп мають стати виявлення фактів контрабанди, незаконного обігу наркотичних засобів і зброї, а також осіб, причетних до цієї діяльності. З метою досягнення стратегічного рівня координації пропонується створення єдиного міжвідомчого координаційного центру, у якому постійно працювали б уповноважені

представники всіх зацікавлених органів, відповідальних за боротьбу з транснаціональною наркозлочинністю.

Такі ініціативи виглядають обґрунтованими, особливо з урахуванням того, що у базах даних Національної поліції України вже акумульовано значну кількість відомостей щодо організованих злочинних груп, які функціонують у сфері обігу наркотиків. Проте, обробка цієї інформації здебільшого не передбачає використання сучасних аналітичних методів, інструментів штучного інтелекту, алгоритмів соціального зв'язку або прогнозування наркозлочинності. Це істотно ускладнює виявлення прихованих зв'язків між подіями, особами та злочинними структурами.

Організовані форми наркозлочинності мають виразно транснаціональний характер, що обумовлює їхню здатність виходити за межі юрисдикції однієї держави. Суб'єкти наркобізнесу перебувають у постійному пошуку нових територій для розширення ринку збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, що значною мірою ускладнює боротьбу з ними на національному рівні [252, с. 315]. У цьому контексті міжнародна взаємодія правоохоронних органів, зокрема підрозділів Національної поліції України, постає як ключова умова ефективної протидії транснаціональній організованій наркозлочинності.

Як справедливо зазначає Г. П. Жаровська, міжнародне співробітництво у сфері боротьби з організованою злочинністю здійснюється як у двосторонньому, так і багатосторонньому форматах, передбачаючи такі основні форми взаємодії:

- обмін інформацією про злочинні організації та осіб, які причетні до їх діяльності;
- організація та проведення спільних оперативних заходів, включно з транскордонними операціями з виявлення, запобігання та припинення злочинної діяльності;
- екстрадиція осіб, причетних до організованих злочинних формувань, а також правова допомога на всіх етапах досудового та судового провадження;

- обмін професійним досвідом, організація стажувань і спільних тренінгів для працівників спеціальних підрозділів правоохоронних органів [67, с. 30–31].

Аналіз практичної реалізації міжнародної взаємодії в межах кримінальних проваджень підтверджує, що співпраця між Національною поліцією України та іноземними партнерами реалізується, передусім, шляхом:

- оперативного обміну відомостями про організовані наркоструктури та учасників злочинних схем;
- виконання запитів і доручень про міжнародну правову допомогу, у тому числі проведення окремих процесуальних дій на території іноземної держави;
- організації спільних операцій, спрямованих на виявлення та нейтралізацію каналів незаконного обігу наркотиків;
- пошуку та повернення активів, здобутих злочинним шляхом (у т. ч. коштів, розміщених на іноземних рахунках);
- проведення аналізу причин поширення наркозлочинності, тенденцій і прогнозів її розвитку;
- реалізації спільних освітніх програм, включаючи тренінги, стажування, підвищення кваліфікації для співробітників спеціалізованих підрозділів по боротьбі з наркотиками.

Незважаючи на значну кількість форм співробітництва, створення спільних слідчих груп із представниками іноземних органів досудового розслідування є в Україні малопоширеною практикою й реалізується лише в поодиноких випадках. Причинами цього є складність міждержавних процедур, відсутність налагодженого механізму швидкої координації та недостатній рівень інтеграції в європейські слідчі механізми (зокрема, у межах діяльності Євроюсту).

Таким чином, міжнародне поліцейське співробітництво є критичним елементом доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із діяльністю організованих наркогруп. Удосконалення правових основ, розвиток

єдиних інформаційних платформ та розширення практики створення міжнародних спільних слідчих груп є стратегічними завданнями у сфері протидії транснаціональному наркобізнесу.

Інтерпол виступає провідною міжнародною організацією, яка завдяки своїй унікальній інституційній структурі, нормативно-правовій базі та сучасному технічному забезпеченню здійснює ефективну координацію міжнародного поліцейського співробітництва. Офіційною датою заснування Міжнародної організації кримінальної поліції (МОКП – Інтерпол) вважається 7 вересня 1923 р. [38, с. 30]. Сьогодні Інтерпол об'єднує 190 держав-членів і є одним із найвпливовіших міжурядових інститутів у сфері кримінального переслідування осіб, що вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини, зокрема у сфері незаконного обігу наркотиків [169; 9, с. 136].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 25 березня 1993 р. № 220 «Про Національне центральне бюро Інтерполу», єдиним органом, уповноваженим здійснювати взаємодію правоохоронних органів України з іноземними компетентними установами в питаннях боротьби зі злочинністю, є Національне центральне бюро Інтерполу (НЦБ), яке функціонує у складі Національної поліції України [211].

До 18 вересня 2020 року правове регулювання порядку використання можливостей Інтерполу здійснювалося на підставі Інструкції, затвердженої наказом від 9 січня 1997 р. № 3/1/2/5/2/2, яка визначала процедуру співпраці правоохоронних органів України з Генеральним секретаріатом Інтерполу, національними центральними бюро інших держав, а також порядок реагування на відповідні запити щодо попередження, розкриття та розслідування злочинів, що мають транснаціональний характер. Однак із набуттям чинності Інструкції від 17 серпня 2020 р. № 613/380/93/228/414/510/2801/5, яка була зареєстрована у Міністерстві юстиції України 4 вересня 2020 р. за № 849/35132 [84], ситуація змінилася. Цей акт визначає загальні засади використання інформаційної системи Інтерполу правоохоронними органами України для взаємодії з Генеральним секретаріатом Інтерполу, Комісією з контролю файлів Інтерполу,

національними центральними бюро іноземних держав та іншими міжнародними партнерами.

Проте в новій редакції Інструкції відсутні чіткі посилання на поняття «міжнародний розшук», а також не врегульовано порядок його ініціювання та проведення. Таким чином, після втрати чинності інструкції 1997 р., в Україні наразі не існує чинного нормативного акта, який би детально регламентував правові підстави та процедури здійснення міжнародного розшуку осіб, у тому числі фігурантів у кримінальних провадженнях про організовану наркозлочинність. Така прогалина нормативного характеру може істотно знижувати ефективність міжнародного співробітництва в рамках механізмів Інтерполу, ускладнювати взаємне інформування, ініціювання розшукових заходів та процесуальне забезпечення екстрадиції. У зв'язку з цим нагальною є потреба в оновленні підзаконної нормативної бази, що регламентує діяльність українських правоохоронних органів у сфері міжнародного розшуку осіб, які вчинили кримінальні протиправні діяння, зокрема у кримінальних провадженнях про організовані наркозлочинні групи.

Інтерпол виконує стратегічну функцію у виявленні, блокуванні та локалізації міжнародних каналів постачання наркотиків. Мета діяльності цієї організації полягає в ізоляції джерел незаконного виробництва наркотичних засобів від ринків збуту через встановлення та блокування перевалочних пунктів, транзитних маршрутів і логістичних схем, які використовують учасники транснаціонального наркобізнесу.

Зокрема, Інтерпол здійснює:

- моніторинг територій, на яких вирощується опійний мак, кока чи канабіс (як у законних, так і в незаконних умовах);
- виявлення злочинних маршрутів, способів переміщення наркотиків, перевалочних баз і пунктів маскування;
- ідентифікацію осіб, причетних до культивування, виготовлення, очищення, переробки, транспортування, зберігання та реалізації наркотичних засобів.

Крім того, Генеральний секретаріат Інтерполу регулярно розповсюджує узагальнену інформацію про:

- новітні форми виготовлення наркотиків (наприклад, рідкий канабіс чи рідкий гашиш, упаковані в капсули одноразового вживання);
- нові методи очищення наркотиків у підпільних лабораторіях;
- актуальні тенденції розвитку ринку наркотиків та способи уникнення виявлення з боку правоохоронних органів [85].

Інтерпол також здійснює запити до держав-членів через мережу національних центральних бюро щодо стану в країні у сфері обігу наркотиків, застосовуваного законодавства, превентивних заходів, методів лікування та реабілітації наркозалежних осіб.

З огляду на високий рівень організованості, економічної мотивації та конспіративності наркобізнесу, який функціонує за принципом розподілу кримінальної праці, отримуючи надприбутки з нелегального обігу, вкрай важливим завданням правоохоронних органів є вивчення міжнародних контактів і транснаціональних зв'язків злочинних угруповань. Для цього необхідно активно використовувати обліки та бази даних Інтерполу, у тому числі й інформацію про транскордонні переміщення, активи та цифрові сліди підозрюваних.

У разі наявності обґрунтованих підстав, правоохоронні органи України мають змогу за координації НЦБ Інтерполу проводити спільні міжнародні операції, спрямовані на виявлення каналів постачання наркотиків в Україну, ідентифікацію маршрутів транзиту, а також встановлення осіб, які беруть участь у таких схемах – як на території України, так і за її межами.

У контексті предмету дослідження особливої уваги заслуговує співпраця суб'єктів доказування із міжнародними інституціями, які здійснюють аналітичну, нормативно-експертну або координаційну діяльність у сфері кримінальної юстиції. Зокрема, надзвичайно важливою є взаємодія з такими міжнародними структурами, як:

- Європейський комітет із кримінальних питань (CDPC);

- Комітет експертів із питань застосування Європейської конвенції у сфері кримінального судочинства (PC-OC);
- Комітет експертів із оцінювання заходів у боротьбі з відмиванням коштів (MONEYVAL);
- Група держав Ради Європи проти корупції (GRECO);
- Всесвітня митна організація (WCO);
- Управління ООН з наркотиків та злочинності (UNODC);
- Митно-прикордонна служба США (CBP);
- Консультативна місія Європейського Союзу в Україні (EUAM).

Зазначені інституції не лише надають підтримку у сфері правової гармонізації та запровадження європейських стандартів у сфері боротьби з наркозлочинністю, але й активно співпрацюють з українськими органами у проведенні моніторингу, підготовці кадрів, реалізації спільних програм із попередження обігу наркотичних засобів і протидії відмиванню злочинних доходів.

Таким чином, ефективне функціонування системи доказування у кримінальних провадженнях про наркозлочини, вчинені організованими угрупованнями, значною мірою залежить від системної взаємодії між суб'єктами доказування, правоохоронними та безпековими інституціями, а також міжнародними партнерами, що дозволяє забезпечити належний рівень викриття та притягнення до відповідальності учасників організованої злочинності.

Ефективна взаємодія між слідчими, прокурорами, оперативними підрозділами та іншими суб'єктами доказування є ключовою умовою для успішного розслідування злочинів, що вчиняються організованими наркоугрупованнями. В умовах транснаціонального характеру наркобізнесу така взаємодія має ґрунтуватися на чіткому розмежуванні процесуальних функцій, правовій визначеності повноважень і скоординованості дій на всіх етапах досудового розслідування й посилена шляхом розвитку постійно діючих

міжвідомчих слідчо-оперативних груп, які забезпечують скоординовану роботу Національної поліції, СБУ, прокуратури, митних і прикордонних органів.

Варто звернути увагу й на міжнародне співробітництво, яке набуває особливого значення. Українські правоохоронні органи активно залучаються до реалізації міжнародних програм, операцій та інформаційного обміну в межах співпраці з Інтерполом, Європолем, UNODC, WCO, а також такими структурами, як GRECO, MONEYVAL, CDPC, PC-OC, EUAM. Такі формати забезпечують обмін аналітичною інформацією, правову допомогу, екстрадицію, повернення активів. Водночас відсутність у чинному законодавстві України чітко врегульованого порядку здійснення міжнародного розшуку осіб, а також належної реалізації потенціалу криміналістичних обліків Інтерполу та єдиних електронних платформ із зарубіжними партнерами, суттєво стримує ефективність транскордонної взаємодії в контексті предмету дослідження.

Висновки до розділу 3

1. У кримінальних провадженнях про злочини, вчинені організованими групами або злочинними організаціями у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вирішальне значення має грамотне, методично обґрунтоване застосування комплексу СРД. Найбільш поширеними серед них, за результатами аналізу вивчених кримінальних проваджень, виступають огляд, обшук, допит, експертизи.

2. Встановлено, що результативність проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів відповідно до ч.3 ст. 214 КПК України значною мірою залежить від дотримання трьох функціональних етапів: підготовчого, робочого та заключного. Також, особливе значення має правильна організація та тактика проведення огляду речовин і об'єктів, які можуть бути предметом злочину та

виступати речовими доказами; становлять матеріальну основу для подальшого призначення судових експертиз, результати яких оформлюються у вигляді висновків експертів – одного з ключових джерел доказової інформації у провадженні. Огляд зазначених об'єктів повинен здійснюватися з урахуванням вимог кримінального процесуального закону щодо фіксації обстановки, властивостей, кількісних і якісних характеристик речовин, способу їх упакування, зберігання. Зібрані під час огляду дані дозволяють не лише належно документувати виявлені докази, але й слугують основою для формування слідчих версій щодо способу вчинення злочину, технології виготовлення наркотичних засобів, обсягів їх виробництва або збуту, а також щодо осіб, які можуть бути причетні до організованих груп, злочинних організацій. Таким чином, проведення огляду вказаних об'єктів у провадженнях про злочини у сфері наркобізнесу не зводиться виключно до процесуального закріплення речових доказів, а відіграє важливу роль у побудові логічної системи доказування, формуванні обґрунтованих версій та визначенні напрямів подальшого розслідування.

3. Звернута увага на тактику допиту підозрюваних та свідків, які фігурують у провадженнях про наркозлочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями. З'ясовано, що допит підозрюваних носить у 95% конфліктний характер (відмова від дачі показань, повідомлення завідомо неправдивих відомостей або заперечення факту злочину), що вимагає застосування гнучкої системи тактичних прийомів, спрямованих на подолання протидії розслідуванню. Найбільш поширеними прийомами є: постановка запитань різного типу (99%); пред'явлення доказів, отриманих під час СРД (83%); пред'явлення показань інших осіб (65%); спростування неправдивого алібі (49%); використання фактора раптовості (53%); застосування легендованих обставин (28%). Окремо конкретизовано специфіку допиту осіб, які здійснювали незаконні дії у сфері обігу наркотиків через мережу Інтернет, із залученням криптозахищених каналів, месенджерів, електронних гаманців і цифрових слідів. Такий формат злочинної діяльності потребує адаптації

традиційної тактики допиту із включенням питань, орієнтованих на знання цифрової термінології, використання інформації з електронних носіїв, а також технічної підтримки експертів під час допиту.

4. Об'єктами обшуку у 92% виступали наркотичні й психотропні речовини, їх аналоги, прекурсори, сировина, обладнання, документація, а також активи, що могли бути легалізовані через фінансові інструменти. Особливої уваги потребує обшук у лабораторіях та приміщеннях, в яких здійснюється виготовлення наркотичних засобів, де об'єктами виступають лабораторне обладнання, документація – чорнові записи, формули, накладні на придбання реактивів, готельні рахунки тощо. У керівників злочинних груп можуть зберігатись звіти про фінансові розрахунки за поставки, що мають доказове значення для встановлення ролі осіб у злочинній ієрархії.

5. У ході досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, особливе значення надається застосуванню такого виду НСРД, як контроль за вчиненням злочину у формі контрольованої поставки та оперативної (контрольованої) закупки. Сутність цього інструменту полягає в тому, що законодавець надає право уповноваженим суб'єктам не припиняти виявлений злочин одразу після його фіксації, а здійснювати за ним контроль до завершення, допускаючи при цьому вчинення нових кримінальних правопорушень, за умови що вони не є тяжкими, перебувають у функціональному зв'язку з основним злочином і є необхідними для досягнення цілей розслідування. Подібна правова конструкція має виключне значення для боротьби з організованими формами наркозлочинності, оскільки на початкових етапах розслідування, як правило, виявляються лише окремі епізоди злочинної діяльності, що за своєю сутністю становлять менш небезпечні правопорушення. Утім, саме вони часто є складовими елементами розгалуженої та стійкої системи незаконного наркобізнесу.

Таким чином, контроль за вчиненням злочину в доказуванні наркозлочинів виступає не лише ефективним інструментом збирання доказів, а

й важливим тактичним засобом для встановлення складних форм організованої злочинної діяльності у сфері незаконного обігу наркотиків.

6. У кримінальних провадженнях щодо діяльності організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів ключове значення має налагоджена взаємодія суб'єктів доказування з інституціями сектору безпеки України, а також з міжнародними правоохоронними та аналітичними структурами. Збирання, перевірка та використання доказів у таких справах вимагають скоординованих дій між прокурорами, слідчими, оперативними підрозділами та спеціалізованими службами. За результатами опитування, 70% слідчих та 81% оперативних працівників відзначають високий рівень ефективності взаємодії саме з громадськими організаціями, інститутами громадянського суспільства та окремими громадянами, що часто виступають джерелами ініціативної інформації. У практиці доказування встановлено тісну координацію дій між різними підрозділами правоохоронних органів, зокрема під час реалізації комплексних міжвідомчих операцій оперативно-розшукового та процесуального характеру (наприклад, «Допінг», «Мак», «Канал», «Батискаф» тощо).

7. Особливого значення набуває міжнародне співробітництво, що здійснюється у межах міжнародно-правових угод, двосторонніх домовленостей та в рамках діяльності таких структур, як Інтерпол, Європол, UNODC, FRONTEX. Така співпраця реалізується через: обмін оперативною та аналітичною інформацією про злочинні організації, їх лідерів та учасників; виконання міжнародних запитів про правову допомогу, а також доручень щодо проведення процесуальних дій за кордоном; організацію спільних оперативних заходів і транскордонних операцій із документування та нейтралізації транснаціональних наркоканалів; сприяння у відстеженні, арешті та поверненні активів, отриманих злочинним шляхом; проведення екстрадиції учасників організованих груп і надання правової допомоги на всіх етапах досудового та

судового провадження; підготовку кадрів, організацію стажувань, тренінгів і міжнародних навчальних програм для фахівців з протидії наркозлочинності.

ВИСНОВКИ

У **висновках** наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання щодо доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями, у результаті чого сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення кримінального процесуального законодавства та відповідної правозастосовної практики. Основні з них такі:

1. Організована злочинність є складним і небезпечним соціальним явищем, що становить серйозну загрозу національній безпеці держави; проявляється у створенні та функціонуванні організованих груп і злочинних організацій, основною метою яких є системне вчинення кримінальних правопорушень, зокрема тих, що передбачені розділом XIII КК України; супроводжується консолідацією кримінального капіталу, формуванням стійких каналів наркотрафіку, а також поступовою інтеграцією у легальні сфери суспільного життя. В Україні спостерігається стабільна тенденція до зростання рівня організованої злочинності, її внутрішньої структуризації та поширення впливу на різні верстви населення.

Відтак, боротьба незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями – це не відокремлена проблема, до якої нині наявне спрощене ставлення своїми непослідовними діями окремих суб'єктів, а комплексний правовий механізм, який потребує стратегічного вирішення, а нинішній її стан в умовах війни загрожує національній безпеці та цілісності держави. Формування дієвого кримінального процесуального механізму доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями має ґрунтуватись на її сучасному та

глибокому науковому дослідженні й практиці діяльності органів досудового розслідування з урахуванням європейських стандартів.

2. Доказування як форма кримінальної процесуальної діяльності здійснюється із використанням спеціальних правових засобів, що становлять функціональну складову кримінального процесуального права, які забезпечують реалізацію процесуальних прав і законних інтересів учасників кримінального провадження у межах доказової діяльності, сприяють досягненню її цілей – встановленню істини, ухваленню законного, обґрунтованого та справедливого рішення у кримінальному провадженні.

Саме за допомогою таких засобів як системи взаємозалежних і взаємопов'язаних процесуальних механізмів, які мають пізнавально-практичний та розумовий характер, що застосовуються уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом у кримінальному провадженні для забезпечення реалізації мети кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні формується доказова база та забезпечується обґрунтованість процесуальних рішень у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Основними видами засобів кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є не тільки фактичні дані, що містяться в певних передбачених законом джерелах, а й докази як єдність фактичних даних та їх джерел (показання, речові та електронні докази, висновки експертів) із внесенням змін та доповнень до ст. ст. 96, 98 КПК України; способи їх отримання або способи перевірки вже отриманих (СРД, у тому числі й негласні; витребування речей чи документів; отримання речей чи документів; тимчасовий доступ до речей і документів; ознайомлення з матеріалами кримінального провадження; призначення ревізій та перевірок у кримінальному провадженні; залучення спеціаліста).

3. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями, як сегмент злочинності в сучасному глобалізованому світі набувають спільних ознак та характеризуються певними закономірностями їх розслідування (збирання доказів) в різних країнах. Позитивним для врахування у вітчизняній практиці визнано іноземний досвід США, Франції, Німеччини, Канади стосовно запровадження процесуальних норм, які надають додаткові повноваження спеціалізованим підрозділам щодо протидії діяльності організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотиків (правові – стосовно підстав проведення обшуку, продовження термінів досудового ув'язнення для затриманих; організаційні – створення спеціалізованих міжрегіональних прокурорських груп, імплементації механізму угод з органами досудового розслідування, застосування спеціальних СРД, запровадження дієвих механізмів захисту свідків тощо). З урахуванням практики ЄСПЛ оцінено закріплені в національному законодавстві низки країн спрощені процедури розгляду справ, пов'язаних із наркотизмом; положення стосовно захисту свідків та інших осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні; переслідування за вчинення дій, що ускладнюють ідентифікацію особи, а також сприяють приховуванню інформації, яка могла бути корисною для протидії транснаціональній організованій наркозлочинності.

4. Головним елементом обставин, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями, є ознаки події злочинів передбачених розділом XIII КК України (ст. 305, 307, 308, 311–313, 321), а саме встановлення: а) предмету злочинного посягання (наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, кошти, наркотичне обладнання тощо), а також обставин, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків та є доходами від нього; б) часу і місця вчинення злочину; в)

способу злочинної діяльності (підготовка, вчинення та приховування злочинних дій; вербування, фінансове або матеріальне забезпечення окремого члена чи групи (організації); втягування у вчинення контрабанди наркотиків, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів; викрадення, привласнення, вимагання та ін.); г) відомості, що характеризують особу підозрюваного, організацію і діяльність організованої групи, злочинної організації. Такі елементи події відображають головну мету кримінального процесуального доказування на початковому етапі розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями – встановлення істини.

5. Серед інших окремих обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів варто виділити обставини, що характеризують організовані групи, злочинні організації, які мають складну організаційну структуру та характеризуються високим рівнем функціональної диференціації. За результатами узагальнення судової практики, близько 70% таких злочинних об'єднань мають стійку ієрархічну побудову, а в 67% випадків простежується чіткий розподіл ролей між їх учасниками. У складі цих формувань у 85% присутні ключові фігури, що визначають характер і ефективність їх функціонування. До «керівної ланки» зазвичай входять так звані наркоділери – особи, що координують злочинну діяльність, забезпечують стабільність кримінального бізнесу, приймають стратегічні рішення. Особливу роль у забезпеченні стабільності функціонування злочинної мережі відіграють «комунікатори» – особи, що виконують функції посередників або прикриття, серед яких можуть бути представники бізнесу, державні службовці, посадові особи органів влади, депутати різних рівнів, спонсори чи впливові громадські діячі. Операційна складова організованих наркогруп передбачає участь осіб, які виконують окремі функції (виробники, перевізники, оптові закупівельники та збувачі,

організатори наркопритонів, охоронці, «кришувальники». Більшість учасників становлять чоловіки (88%), громадяни України (80%), переважно у віці 25–40 років (67%) та 18–25 років (26%). За рівнем освіти переважають особи з середньою (41%) та середньо-спеціальною освітою (36%). Значна частина злочинців є неодруженими (58%), мешканцями міст (75%), з яких 37% проживають у великих обласних центрах.

6. Раціонально організована та доцільна з практичної точки зору діяльність уповноважених процесуальних суб'єктів сторони обвинувачення (прокурора, слідчого) у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів повинна бути спрямована на оптимізацію процесу доказування з метою повного та об'єктивного встановлення обставин, що складають предмет доказування. Ефективність такої діяльності значною мірою залежить від урахування слідчим, прокурором особливостей конкретної слідчої ситуації, а також належного проведення процесуальних дій із залученням оперативних підрозділів щодо розслідування окремих видів злочинів, характерних для структури організованої наркозлочинності.

Комплексний аналіз СРД як засобу доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів засвідчив їх вирішальне значення для формування повноцінної, допустимої та належної доказової бази. Специфіка таких кримінальних протиправних діянь вчинених організованими групами, злочинними організаціями – високий рівень конспіративності, структурованості, транснаціональний характер діяльності – вимагає максимальної концентрації тактичних, організаційних і правових зусиль на етапі збирання, перевірки та оцінки доказів. Ключовими СРД є огляд та обшук, допит, призначення експертиз, які мають вирішальне значення для визначення предмета злочину, фіксації матеріальних слідів злочину, встановлення ролей учасників, викриття каналів збуту наркотичних засобів та системної організованої взаємодії між співучасниками.

7. Надано авторське поняття НСРД як визначених кримінальним процесуальним законодавством СРД, що здійснюються уповноваженими суб'єктами із застосуванням спеціальних оперативно-технічних засобів або методів, відомості про які мають гриф «таємно» і не підлягають розголошенню, проводяться на підставі судового дозволу або в порядку, передбаченому законом, а їх результати використовуються як докази у кримінальному провадженні. НСРД є одними з ключових засобів збирання доказів у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, серед яких виокремлені контроль за вчиненням злочину (99% вивчених кримінальних проваджень), аудіо-, відео контроль особи (94%); зняття інформації з електронних комунікаційних мереж/інформаційних систем (84%); спостереження за особою, річчю або місцем (78%); аудіо-, відеоконтроль місця (71%) та виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (44%). Серед таких, особливе місце належить такій НСРД як контролю за вчиненням злочину, що становить один із найбільш ефективних інструментів протидії організованому наркобізнесу у формі контрольованої поставки та оперативної (контрольованої) закупки, спрямованої на встановлення джерел походження наркотичних засобів, співучасників, здійснення процесуального контролю за реалізацією злочинного умислу.

8. Взаємодія слідчих, прокурорів, оперативних працівників у кримінальних провадженнях щодо діяльності організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів здійснюється за такими рівнями: (1) внутрішньодержавний (Державна прикордонна служба, Служба безпеки, Державна митна служба, Державна кримінально-виконавча служба, Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, Держфінмоніторинг, АРМА – 71% вивчених кримінальних проваджень); (2) міжнародний – координація дій із іноземними інституціями, що спеціалізуються на протидії транснаціональній організованій

злочинності (Інтерпол (ICPO), Європол (Europol), Управління ООН з наркотиків та злочинності (UNODC), Європейський комітет із кримінальних питань (CDPC), Організація з безпеки та співробітництва в Європі (OSCE), Європейський центр моніторингу наркотиків і наркозалежності (EMCDDA), Комітет експертів із застосування Європейської конвенції у сфері кримінального судочинства (PC-OC), Комітет MONEYVAL з оцінки заходів протидії відмиванню коштів, Всесвітня митна організація (WCO), Консультативна місія Європейського Союзу в Україні (EUAM) та ін. Форми міжнародного співробітництва у сфері доказування включають взаємодію з уповноваженими суб'єктами щодо: направлення запитів про міжнародну правову допомогу з метою отримання відомостей про злочинні групи та причетних осіб; отримання даних щодо відкриття банківських рахунків в іноземних установах, руху коштів і платіжної документації; організацію спільних процесуальних заходів і транскордонних спецоперацій; сприяння в екстрадиції підозрюваних або обвинувачених осіб; проведення спільних навчань, програм стажування та обміну досвідом між фахівцями з протидії наркозлочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Албул С. В., Поляков Є. В., Щурат Т. Г. Протидія безконтактному способу розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів за допомогою мережі Інтернет: метод. реком. Одеса: ОДУВС, 2018. 21 с.
2. Аналітична довідка щодо окремих показників результатів боротьби зі злочинністю в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів за 2021–2024 роки / Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції. Київ, 2025. 15 с.
3. Ангеленюк А.-М. Ю. Затримання підозрюваного в справах про незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин (процесуальні та криміналістичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид.: 12.00.09. Ірпінь, 2012. 19 с.
4. Бабич Д. С. До питання сутності та меж застосування преюдиціальних фактів у процесі доказування в кримінальному провадженні. *Молодий вчений*. 2018. № 5 (57). С. 582–588.
5. Баганець О. Доказування причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 83–87.
6. Багрій М. В., Луцик В. В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід : монографія. Харків : Право, 2017. 376 с.
7. Бангкокська декларація «Взаємодія і заходи у відповідь: стратегічні союзи в сфері попередження злочинності і кримінального правосуддя»: прийнята на Одинадцятomu Конгресі ООН з попередження злочинності і кримінального правосуддя, Бангкок, Таїланд, 18–25.04.2005 р. *Welcome to the United Nations*. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/bangkok_declaration.shtml.
8. Бандурка О. М., Перепелиця М. М., Манжай О. В. Оперативно-розшукова компаративістика : монографія. Харків : ХНУВС, 2013. 352 с.

9. Бараннік Р. Кримінальний розшук поза територією держави: деякі термінологічні та організаційні питання його проведення. *Право України*. 2006. № 5. С. 135–138.
10. Баранов С. О. Взаємодія правоохоронних органів на державному кордоні по попередженню порушень митних правил та контрабанди. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2000. № 2. С. 75–79.
11. Баулін О. Поняття доказів у кримінальному процесі. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 75–81.
12. Баулін О. В. Обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування терористичного акту. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 28–38.
13. Берназ В. Доказування обставин вчинення кримінального правопорушення за чинним КПК України. *Право України*. 2013. № 11. С. 173–178.
14. Білічак О. А. Щодо поняття «негласні слідчі (розшукові) дії». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2015. Вип. 3, т. 3. С. 65–72.
15. Бобечко Н. Р., Фігурський В. М. Поняття засобів кримінального процесуального доказування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 309–316. URL: http://lsej.org.ua/5_2023/77.pdf.
16. Бортун М. Взаємодія прокурора зі слідчим, слідчим суддею на стадії досудового розслідування. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 4. С. 95–100.
17. Бортун М. І. Процесуальні особливості застосування засобів, що використовуються під час проведення досудового розслідування. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 2. С. 37–46.
18. Бугайчук К. Л., Савченко О. О., Прібиткова Н. О. Особливості досудового розслідування незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (в умовах нового Кримінального

процесуального та оперативно-розшукового законодавства): наук.-метод. реком. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2015. 100 с. URL: <https://core.ac.uk/reader/187222290>.

19. Буркаль В. С. Протидія транснаціональній організованій злочинності у сфері економіки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ірпінь, 2019. 242 с.

20. Буткевич Б. Українські цигани приречені на кримінал. *Український тиждень*. URL: <http://tyzhden.ua/Society/33394>.

21. Вапнярчук В. В. Загальна характеристика предмета кримінально-процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 238–242.

22. Вапнярчук В. В. Стандарт кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 100–112.

23. Вапнярчук В. В. Сутність преюдиціальних фактів та їх значення для кримінального процесуального доказування. *Публічне право*. 2013. № 4 (12). С. 135–142.

24. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: Юрайт, 2017. 408 с.

25. Вапнярчук В. В. Щодо поняття доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 32, т. 3. С. 114–117.

26. Василевич В. В. Боротьба з озброєними формами організованої злочинності корисливо-насильницького спрямування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1998. 205 с.

27. Ващенко І. О. Криміналістичні підходи щодо класифікації злочинів, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Правові новели*. 2019. № 8. С. 142–150.

28. Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність: кримінологічна характеристика та шляхи запобігання: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2010. 503 с.

29. Вереша Р. В. Теоретико-прикладні аспекти суб'єктивної сторони складу злочину : монографія. Київ : Алерта, 2017. 568 с.
30. Верченко Л. С. Система та компетенція правоохоронних органів США, які протидіють організованій злочинності. *Право і суспільство*. 2009. № 5. С. 141–147.
31. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія. Київ : Правник – НАВСУ, 1999. 126 с.
32. Вирок Вищого антикорупційного суду м. Києва від 16.02.2021 р. у справі № 348/1674/19. *ipLex*. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=101129252&red=100003f435a6e2b0166cfb0058963dca9b27bd&d=5>.
33. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 27.12.2019 р. у справі № 334/2797/17. Провадження 1-кп/335/82/2019. *ZakonOnline*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86674646>.
34. Відмивання грошей в Україні: Держфінмоніторинг оприлюднив шокуючі цифри. *Oboz.ua*. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/finance/business-and-finance/vidmivannya-groshej-v-ukraini-derzhfinmonitoring-oprilyudniv-shokuyuchi-tsifri.htm>.
35. Властивість. *Словник української мови* : в 11 т. / редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. ; АН Української РСР ; Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1970. Т. 1. С. 703. URL: <https://sum.in.ua/s/vlastyvistj>.
36. Вознюк А. А., Щирська В. С. Запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів : монографія. Київ : Освіта України, 2017. 184 с.
37. Войнаровський Д. Р. Транснаціональна злочинність та боротьба з нею. *Актуальні проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів і*

психотропних речовин у сучасних умовах : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 12 жовт. 2007 р. Дніпропетровськ, 2007. С. 134–140.

38. Гаврилюк В. І., Дубина В. І., Данилюк М. П. Актуальні аспекти міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України на напрямку протидії торгівлі людьми. Київ : Цифра, 2007. 175 с.

39. Галаган В. І., Галаган О. І. Реалії і проблеми нового КПК. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 13–18.

40. Гвоздецький В. Д. Організована злочинність як об'єкт соціально-філософського аналізу : дис. ... канд. філос.наук : 09.00.03. Київ, 1997. 202 с.

41. Гладкова Є. О. Кримінологічні засади стратегії й тактики протидії наркозлочинності в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 35 с.

42. Гловюк І. В. Окремі аспекти доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею. *Право України*. 2014. № 10. С. 97–105.

43. Гмирко В. Кримінально-судові докази : юридичне поняття чи дефініція? *Право України*. 2014. № 10. С. 26–33.

44. Гмирко В. П. Доказування у кримінальному процесі : діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СТД – репрезентація. Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2010. 314 с.

45. Гмирко В. П. Кримінально-процесуальні докази : поняття, структура, характеристики, класифікація : конспект проблемної лекції. Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2002. 63 с.

46. Гмирко В. П. Ретроспективний аналіз уявлень про суть доказування в кримінальному процесі України. *Вісник Академії митної служби України*. Серія : Право. 2011. № 2. С. 112–119.

47. Гончаренко В. Г. Доказування в кримінальному провадженні : наук.-практ. посіб. / Акад. адвокатури України. Київ : Прецедент, 2014. 42 с.

48. Гора І. В. Поняття способу вчинення злочину та його визначення в розкритті та розслідуванні. *Закон і життя*. 2012. № 9. С. 32–35.

49. Гриненко І. М. Наркобізнес та національна безпека. Київ : Сфера, 2002. 211 с.
50. Гринюк В. О. Реалізація змагальності сторін щодо отримання доказів під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 23–30.
51. Грібов М. Л. Зміст криміналістичного забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 35–41.
52. Грібов М. Л. Правове регулювання документування вчинення злочину в кримінальному процесі й оперативно-розшуковій діяльності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (15). С. 129–140.
53. Грібов М. Л., Венедіктов А. А., Венедіктова Ю. Є. Співвідношення документування злочину та контролю за його вчиненням. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 49. С. 21–29.
54. Грошевий Ю. М. Поняття і класифікація засобів доказування в кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 3 (10). С. 69–76.
55. Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. 2-е вид., стер. Київ : КНТ, 2007. 270 с.
56. Гусятинський В. В. Тактика огляду місця події : навч. посіб. Київ : Алерта, 2020. 212 с.
57. Джу́жа О. М. Світові криминологічні системи запобігання злочинам. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1 (110). С. 7–12. doi: <https://doi.org/10.33270/01191101.7>.
58. Доказування у кримінальному провадженні : курс лекцій / Бондаренко О. О., Глобенко Г. І., Романюк В. В. та ін. ; за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 156 с.
59. Доказування у кримінальному провадженні : навч.-практ. посіб. / кол. авт. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2017. 346 с.

60. Дудоров О. Про конституційність інституту звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 1. С. 39–42.
61. Експерти ООН визнали глобальну війну з наркотиками програюю. *Deutsche Welle*. URL: <https://dw.com/uk/%/a-15126594>.
62. Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка та І. В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с.
63. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. (Форма № 1, затв. наказом ГПУ від 23.10.2012 р. № 100). *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://www.gp.gov.ua>.
64. Єпринцев П. С. Особливості детермінації організованої злочинності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2022. Т. 33 (72), № 1. С. 121–127.
65. Єпринцев П. С. Суспільна небезпечність організованої злочинності в Україні. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 102–108.
66. Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 205 с.
67. Жаровська Г. П. Теорія та практика протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 40 с.
68. Жаровська Г. П. Транснаціональна організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, протидія : монографія. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т, 2018. 568 с.
69. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: окремі проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 21 с.

70. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

71. Заклюка А. В. Докази та доказування на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2016. 208 с.

72. Заклюка А. В. Процесуальний зміст доказів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2015. Вип. 13, т. 2. С. 112–114.

73. Запорощенко Н. А. Класифікація місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 4 (172). С. 118–120.

74. Запорощенко Н. А. Розслідування організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 20 с.

75. Звіт про стан наркоситуації в Україні за 2024 рік / ДУ«Центр громадського здоров'я МОЗ України». Київ : ЦГЗ, 2025. 134 с. URL: https://phc.org.ua/sites/default/files/users/user92/2025_Report_Drug_situation_in_Ukraine_2.pdf.

76. Зелінська Н. А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2006. 486 с.

77. Іваненко І. В. Інститут слідчого судді за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: за матеріалами конф. суддів Апеляційного суду Черкаської області та загальних місцевих судів Черкаської області, м. Чорнобай, 19 жовтня 2012 року. *Судова влада України. Апеляційний суд Черкаської області*. URL: <http://cka.court.gov.ua/sud2390/practice/uzagalnennja/0001>.

78. Ігнатюк О. В. Сутність та значення використання результатів проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій в процесі доказування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4 (84). С. 204–213.

79. Ільченко С. Ю. Особливості доказування винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. *Досудове розслідування : актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару, 17 жовт. 2014 року. Харків, 2014. Вип. 6. С. 44–46.

80. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 р. № 575. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>.

81. Інструкція з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 р. № 570. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17/paran4#n4>.

82. Інструкція про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю : наказ Міністерства внутрішніх справ України та Центрального управління Служби безпеки України від 10.06.2011 р. № 317/235. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0822-11>.

83. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>.

84. Інструкція про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції –

Інтерпол : наказ Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України 17.08.2020 р.
№ 613/380/93/228/414/510/2801/5. *Верховна Рада України*. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20#Text>.

85. Інтерпол. Міжнародна організація кримінальної поліції : навч. посіб. / В. С. Старжинський, С. В. Старжинський, П. В. Хотинець та ін. Харків : Бурун Книга, 2016. 112 с.

86. Іщенко В. М. Протоколи слідчих і судових дій та інші документи як джерела доказів у кримінальному судочинстві : дис. ... канд.юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2001. 174 с.

87. Калюга К. В. Окрема криміналістична теорія про зовнішні ознаки та властивості особи злочинця : монографія. Запоріжжя : КСК-Альянс. 2017. 296 с.

88. Керевич О. В., Климчук М. П. Законодавче врегулювання інституту негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 4. С. 244–246.

89. Клименко О. В. Предмет злочинного посягання у кримінальних провадженнях щодо легалізації (відмивання) майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків. *Правові новели*. 2022. № 16 (315). С. 61–68.

90. Коваленко Є. Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 448 с.

91. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 632 с.

92. Козак І. А. Доказування у кримінальних провадженнях про одержання службовою особою неправомірної вигоди : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2024. 207 с.

93. Козак І. А. Поняття та види доказів у кримінальному провадженні про одержання службовою особою неправомірної вигоди. *Юридичний науковий*

електронний журнал. 2021. № 5. С. 356–359. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2021/86.pdf.

94. Колесник В. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки і проведення : наук.-практ. посіб. Київ : Прецедент, 2014. 135 с.

95. Колесник В. А. Суб'єкти здійснення та класифікація негласних лідчих (розшукових) дій. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 1. С. 129–134.

96. Колодрас Х. М., Силенок К. Застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2021. № 2 (24). С. 92–108.

97. Комарова М. В. Кримінальні процесуальні підстави проведення обшуку. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Серія : Юридичні науки. 2016. Вип. 3, т. 2 . С. 104–107.

98. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин : підписана Україною 16.03.1989 р. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text.

99. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : підписана 15.11.2000 р. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.

100. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : підписана в Римі від 04.11.1950 р. *Верховна Рада України.* URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

101. Конгреси Організації Об'єднаних Націй по попередженню злочинності та кримінальному правосуддю 1955–2020 роки. Досягнення за 65 років. *United Nations Office on Drugs and Crime.* URL: https://www.unodc.org/documents/congress/About/information/65-years-brochure_ru.pdf.

102. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

103. Конюшенко Я. Ю. Доказування на досудовому провадженні у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 23 с.

104. Конюшенко Я. Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Факт, 2020. 476 с.

105. Корнієнко М. В., Головін Д. В. Контроль за вчиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: організаційно-правові аспекти : монографія. Одеса : Гельветика, 2022. 188 с.

106. Косміна Н. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 19 с.

107. Краснов О. Транснаціональна організована злочинність: риси та напрями протидії. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Юридичні науки. 2019. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2019_3_11.

108. Крет Г. Р. Поняття й ознаки стандартів доказування в доктрині кримінального процесу. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 6, Vol. 2. P. 133–138.

109. Кривонос М. В. Теорія та практика використання спеціальних знань у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 20 с.

110. Криміналістика : підручник : у 2 т. / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін. ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків : Нац. акад. внутр. справ, 2018. Т. 1. 384 с.

111. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін. ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.

112. Криміналістика : підручник : у 2 т. / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. Т. 2. 328 с.

113. Криміналістичні дослідження наркотичних засобів : метод. реком. / авт.-уклад. А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, О. О. Давидова. Київ : КИЙ, 2010. 43 с.

114. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2023 рік : монографія / М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. Г. Вербенського. Вінниця : ТВОРИ, 2024. 306 с.

115. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2021 рік : монографія / М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. Г. Вербенського. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 340 с.

116. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2015. 528 с.

117. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2010. 456 с.

118. Кримінальне уложення Німеччини (нім. Deutsches Strafgesetzbuch, StGB). URL: https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/lshellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuaufgabe_der_kommentierten_StGB-Übersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf.

119. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст.131. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

120. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., доповн. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. 1040 с.
121. Кримінальний процес : підручник / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
122. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст.88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
123. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.
124. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Харків : Одіссей, 2013. 1104 с.
125. Крицька І. О. Речові докази у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 250 с.
126. Кукос М. В. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з втягненням неповнолітніх у незаконні дії щодо наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів : дис. ... д-ра філос. : 081. Київ, 2024. 277 с.
127. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 263 с.
128. Лашук О. В. Типові слідчі ситуації під час збуту наркотичних засобів та психотропних речовин із використанням інтернет-мережі. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. № 3 (91) С. 267–278.
129. Леоненко Т. Є., Усс Л. О. Особливості дії Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2015. № 2 (48). С. 59–62.

130. Лизогуб Б. В. Організовані злочинні угруповання: класифікація та заходи протидії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 18 с.
131. Литвак О. М., Однолько І. В. Запобігання наркозлочинності неповнолітніх в Україні кримінально-правовими засобами : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2012. 268 с.
132. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. 432 с.
133. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006–2011 роки) : монографія. Київ : Істина, 2012. Ч. 1: Загальні положення і досудове провадження. 288 с.
134. Лосич С. В. Кримінальна відповідальність за схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2013. 20 с.
135. Лужецька Н. А. Механізми реалізації державної політики щодо запобігання та протидії наркоманії : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Одеса, 2018. 20 с.
136. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Становлення інституту негласних слідчих (розшукових) дій. *Криміналістика і судова експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 147–160.
137. Лучко О. А. Поняття кримінального процесуального огляду. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 3 (72). С. 196–205.
138. Ляш А. О., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному судочинстві : навч. посіб. Київ : Істина, 2006. 247 с.
139. Мазуренко О. В. Запобігання незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у Причорноморському регіоні материкової України : дис. ... д-ра філос. : 081. Одеса, 2023. 277 с.
140. Малюга Р. В. Експертизи як засоби доказування в кримінальному провадженні щодо контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів. *Форум права*.

2014. № 4. С. 210–215. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_38.pdf.

141. Малюга Р. В. Кримінальне процесуальне доказування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів у досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 273 с.

142. Маляренко В. Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика : монографія. Київ : Ін Юре, 2004. 543 с.

143. Малярова В. О. Взаємодія слідчих і оперативних працівників при розкритті та розслідуванні злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Наука і правоохорона*. 2013. № 3 (21). С. 175–180.

144. Марчук Є. К. Кримінологічна та кримінально-правова характеристика злочинних організацій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 1998. 22 с.

145. Мельников А. М. Кримінальна відповідальність за вчинення злочину групою осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 184 с.

146. Мельниченко А. В. Теорія і практика забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 216 с.

147. Михеєнко М. М. Поняття доказів та їх джерел у радянському кримінальному процесі. *Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні : вибрані твори*. Київ, 1999. С. 109–116.

148. Михеєнко М. М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні : вибрані твори. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 240 с.

149. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнято ГА ООН від 16.12.1966 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

150. Міжнародно-правові заходи протидії наркотизму : наук. посіб. / О. М. Джужа, Г. І. Піщенко, В. Г. Пшеничний, О. М. Стрільців. Київ : НАВСУ, 2004. 143 с.

151. Мітякін В. А. Сутність та зміст криміналістичної характеристики незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів за допомогою мережі Інтернету. *Юридична наука*. 2019. № 11, т. 2. С. 187–191.

152. Мітякін В. А. Типові слідчі ситуації під час збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів за допомогою мережі інтернету. *Юридична наука*. 2020. № 9 (111). С. 151–156.

153. Морозов Д. А. Розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель : статистичний аналіз слідчої практики. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 6, т. 1. С. 170–175.

154. Морозов Д. А. Розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 239 с.

155. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Київ : Логос, 1998. 324 с.

156. Музика А. А., Горох О. П. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія. Хмельницький : Хмельн. ун-т управл. та права, 2010. 224 с.

157. Музика А. А. Незаконний обіг наркотичних засобів в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1998. 44 с.

158. На Київщині викрили наркоугруповання і вилучили психотропи та майно на 7 млн грн. *Суспільні новини*. URL: <https://suspilne.media/462266-na-kiivsini-vikrili-narkougrupovanna-i-vilucili-psihotropi-ta-majno-na-7-mln-grn/>.

159. Наркологія : навч. посіб. / Б. В. Западнюк, О. О. Несен, Н. В. Галан та ін.; за ред. О. М. Джужі. Київ : КНТ, 2012. 328 с.

160. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

161. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., перероб. та доповн. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.

162. Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2013. 432 с.

163. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посіб. / за ред. Н. І. Клименко. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 216 с.

164. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, за квітень 2024 р. Київ, 2024. 80 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KKS_2024.pdf.

165. Ознака. *Словник української мови* : в 11 т. / редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. ; АН Української РСР ; Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1974. Т. 5. С. 655. URL : <https://sum.in.ua/s/oznaka>.

166. Олефір Л. І., Помаз Я. О. Контроль за вчиненням злочину: поняття, підстави та завдання під час фіксації збуту наркотичних засобів. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2021. № 56 (2). С. 30–33.

167. Організація взаємодії підрозділів Національної поліції під час проведення досудового розслідування : навч. посіб. / О. П. Бойко, О. Ф. Кобзар, В. В. Рогальська, Н. П. Черняк. Дніпро : ДДУВС, 2017. 84 с.

168. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів чи психотропних речовин із використанням сучасних телекомунікаційних та інших технологій : метод. реком. / О. О. Юхно, Т. П. Матюшкова, В. А. Коршенко, Ю. В. Гнусов та ін.; за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ. 2018. 56 с.

169. Офіційний сайт Національного центрального бюро Інтерполу в Україні. URL: <http://icpo.centrmia.gov.ua/>.

170. Павленко Р. М. Попередження незаконного виробництва наркотичних засобів і психотропних речовин підрозділами Міністерства внутрішніх справ України : монографія. Київ : [б.в.], 2005. 276 с.

171. Павлишина А. А. До питання про сутність тактико-криміналістичного забезпечення досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 3. С. 185–187.

172. Павлишина А. А. Криміналістичне забезпечення доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері наркобізнесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 22 с.

173. Павлишина А. А. Криміналістичне забезпечення доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері наркобізнесу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 245 с.

174. Павлишина А. Кримінально-процесуальні й криміналістичні погляди на питання доказування в кримінальних провадженнях про злочини в сфері наркобізнесу. *AREA NAUKI : to kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe wydawane*. Lublin, 2017. №2. С. 56–61.

175. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : монографія. Харків : Право, 2017. 256 с.

176. Пиріг І. В. Щодо питання віднесення судової експертизи до слідчих (розшукових) дій. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 58–68.

177. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 270–276.

178. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 70–78.

179. Погорецький М. А. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25.

180. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія. Харків : Арсіс, ЛТД, 2007. 576 с.

181. Полях А. М. Криміналістична характеристика та основи розслідування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2009. 22 с.

182. Помаз Я. О. Значення негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 346–348.

183. Помаз Я. О. Особливості доказування на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів : дис. ... д-ра філос. : 081. Чернігів, 2023. 224 с.

184. Попелюшко В. Предмет доказування в кримінальному процесі (процесуально-правові та кримінально-правові аспекти). Острог : Нац. ун-т «Острозька академія», 2001. 160 с.

185. Постанова Верховного Суду від 01.04.2021 р. у справі № 642/5974/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96106287>.

186. Постанова Верховного Суду від 01.06.2023 р. у справі № 464/7015/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90202735>.

187. Постанова Верховного Суду від 12.04.2023 р. у справі № 761/1234/21. *Судова влада України. Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Novel_krim_sud_prakt.pdf.

188. Постанова Верховного Суду від 23.05.2023 р. у справі № 758/5719/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111251222>.

189. Постанова Верховного Суду від 28.02.2024 р. у справі № 487/9875/22. Судова влада України. Верховний Суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new>

190. Постанова Верховного Суду від 31.01.2023 р. у справі № 761/34884/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108752623>.

191. Постанова Верховного Суду колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду м. Київ від 13.01.2021 р. у справі № 663/2885/17. *Zakon.cc*. URL: https://zakon.cc/court/document/read/94194562_c172cfff.

192. Постанова Верховного Суду колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду від 18.12.2019 р. у справі № 588/1199/16-к. *ZakonOnline*. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/86505861>.

193. Постанова Верховного Суду у справі № 127/19494/16-к. *Youcontrol*. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/99788757/>.

194. Поярков А. Ю. Докази у кримінальному провадженні про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: поняття та види. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2025. Вип. 87, ч. 4. С. 129–135. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.19>. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/325329/315279>.

195. Поярков А. Ю. Кримінальні процесуальні засоби доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Право і суспільство*. 2024. № 4. С. 301–307. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.41>. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/4_2024/43.pdf.

196. Поярков А. Ю. Міжнародне правове забезпечення видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, у кримінальних провадженнях про транснаціональні організовані групи у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Кримінальне судочинство: сучасний*

стан та перспективи розвитку: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 2 трав. 2024 р. /Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2024. С. 248–301.

197. Поярков А. Ю. Особливості взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції України в кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняють організовані групи, злочинні організації. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу, м. Київ, 28 берез. 2024 р. /Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2024. С. 309–311.

198. Поярков А. Ю. Особливості доказування про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчинені організованими групами, злочинними організаціями. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : матеріали круглого столу, м. Київ, 27 жовт. 2023 р. /Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2023. С. 302–305.

199. Поярков А. Ю. Правові засади доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2024. Вип. 84, ч. 4. С. 111–117. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.15>. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/312251/303280>

200. Поярков А. Ю. Предмет доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. м. Київ, 23 листоп. 2023 р. /Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2023. С. 334–336.

201. Поярков А. Ю. Структурні елементи доказування в кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи*: матеріали міжвідомчого наук.-

практ. круглого столу (Київ, 21 листоп. 2024 р. /Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2024. С. 384–387.

202. Правоохоронці викрили організовану групу, яка виготовляла та збувала наркотики оптовими партіями по всій території України. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/society/2023/04/26/553173_pravoohorontsi_vikrili_organizovanu.html.

203. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>.

204. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

205. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>.

206. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2000 р. № 770. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-%D0%BF#Text>.

207. Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторів і виправних центрів щодо безперервності лікування препаратами замісної підтримувальної терапії : спільний наказ МОЗ, МВС, Мін'юсту та ДСКН від 22.10.2012 р. № 821/937/1549/5/156 / Відомчий документ.

208. Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які

знаходяться у незаконному обігу : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01.08.2000 р. № 188. *Офіційний вісник України*. 2000. № 34. Ст. 1468. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0512-00#Text>.

209. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15.02.1995 р. № 62/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 10. Ст. 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

210. Про наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори : Закон України від 15.02.1995 р. № 60/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 10. Ст. 60. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

211. Про Національне центральне бюро Інтерполу : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.1993 р. № 220. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-93-%D0%BF#Text>.

212. Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів : Закон України від 08.07.1999 р. № 863-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 36. Ст. 317. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/863-14>.

213. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.

214. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravorushennya-2>.

215. Про Положення про закордонні дипломатичні установи України : Указ Президента України від 15.03.2021 р. № 99/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 23. Ст. 1053. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99/2021#Text>.

216. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 р. : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. *Офіційний вісник України*. 2019. № 79. Ст. 2712. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

217. Протидія незаконному обігу наркотичних засобів : навч. посіб. / О. М. Джужа, Д. Й. Никифорчук, О. М. Стрільців та ін. ; за ред. проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2011. 312 с.

218. Процесуальні та криміналістичні аспекти протидії наркозлочинності : матеріали наук.-практ. Інтернет-конф., м. Одеса, 13 квіт. 2018 р. Одеса : ОДУВС, 2018. 138 с.

219. Пшеничний В. Г. Запобігання поширенню наркотизму в Україні (кримінологічна та кримінально-правова характеристика) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 209 с.

220. Пшеничний В. Г. Запобігання поширенню наркотизму в Україні (кримінологічна та кримінально-правова характеристика) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 18 с.

221. Пшеничний В. Г. Наркотизм як соціальне явище. *Міжнародна поліцейська енциклопедія* : у 10 т. / відп. ред. Є. М. Моїсеєв, Ю. І. Римаренко, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Атіка, 2007. Т. IV. Кримінологічні, кримінально-правові та кримінально-виправні аспекти поліцейської роботи. С. 468–470.

222. Пшеничний І. В. Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у протидії їй : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 16 с.

223. Раєцька Л. В. Кримінологічні засади протидії наркоманії в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 230 с.

224. Расюк Е. В. Кримінологічна характеристика та запобігання транснаціональному наркобізнесу в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 324 с.

225. Ребезюк В. М. Забезпечення охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження: порівняльно-правовий аналіз : дис. ... д-ра філос. : 081. Київ, 2021. 273 с.

226. Рогальська В. В. Змагальність у досудовому провадженні : монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. Л. М. Лобойка. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 172 с.

227. Рудницький І. Л. Особливості виявлення та розслідування контрабанди наркотичних засобів, що вчиняються організованими злочинними групами : дис. ... д-ра філос. : 081. Львів, 2019. 250 с.

228. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія. Київ : Атіка, 2002. 144 с.

229. Сакаль А. П. Розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 260 с.

230. Сало О. М. Реалізація повноважень керівником органу досудового розслідування при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2018. 254 с.

231. Сачко О. В. Безпосереднє виявлення та дослідча перевірка фактів незаконного облігу наркотичних засобів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2012. 20 с.

232. Севрук В. Г. Взаємодія оперативних підрозділів з іншими органами Національної поліції України під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. *Юридичний бюлетень*. 2021. № 19. С. 167–179.

233. Севрук В. Г. Деякі заходи протидії наркобізнесу в Україні, що вчиняється особами циганської національності. *Протидія екстремізму: матеріали круглого столу*, м. Полтава, 12–13 груд. 2013 р. Київ, 2013. С. 90–92.

234. Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика : монографія. Київ : Видавництво Людмила, 2022. 1092 с.

235. Севрук В. Г., Павленко О. С. Заходи протидії транснаціональному наркобізнесу, що вчиняється представниками окремих етнічних груп. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ України*. 2015. № 2 (10). С. 193–205.

236. Сенченко Н. М. Початкові слідчі (розшукові) дії під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: Право. 2023. № 3 (20). С. 81–91.

237. Серeda Ю. М. Формування доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 213 с.

238. Сібільова Н. В. Сучасні проблеми організації та функціонування в Україні судової влади. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук праць. 2005. Вип. 10. С. 79–89.

239. Скрябін О. М., Санакоєв Д. Б. Соціально-психологічний портрет лідера етнічного злочинного угруповання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 250–256.

240. Соловей В. В. Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні : дис. ... д-ра філос. : 081. Київ, 2023. 299 с.

241. Соловей В. В. Організована злочинність у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів як об'єкт кримінологічного дослідження. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. Вип. 4. С. 400–404.

242. Сорока С. О. Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 22 с.

243. Сорока С. О. Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 234 с.

244. Сорока С. О. Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 228 с.

245. Старенький О. С. Доказування в кримінальному провадженні: до визначення поняття. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*: зб. наук. праць. 2015. № 1 (52). С. 146–154.

246. Старенький О. С., Погорецький М. А. Використання доказів. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 19 : Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол. В. Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2020. С. 79–80.

247. Старенький О. С., Погорецький М. А. Засоби кримінального процесуального доказування. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 19: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол. В. Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2020. С. 303–305.

248. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 272 с.

249. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 414 с.

250. Стоянов М. М. Властивості доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2010. 245 с.

251. Стрельцов Є. Л. Суб'єктивна сторона злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 160–170.

252. Стригун Д. С. Проблеми протидії контрабанді наркотичних засобів та психотропних речовин в Україні та шляхи їх розв'язання. *Юридична Україна*. 2010. № 2. С. 314–317.

253. Стрільців О. М. Новий КПК України і протидія незаконному обігу наркотиків в Україні : проблемні питання. *Актуальні проблеми розслідування злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України* : зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 5 лип. 2013 р. Київ, 2013. С. 67–69.

254. Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України : монографія. Київ : Дакор, 2015. 440 с.
255. Татаров О. Ю. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів : проблеми та перспективи їх розв'язання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2012. № 1 (28), ч. 2. С. 85–95.
256. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС): монографія. Донецьк : Промінь, 2012. 639 с.
257. Теорія доказів : підручник / за заг. ред. д-ра юрид.наук, проф. В. М. Тертишника. Київ : Алерта, 2015. 293 с.
258. Тимошенко В. А. Наркобізнес: національна та міжнародна протидія новим викликам : монографія. Київ : НА СБ України, 2006. 456 с.
259. Торбас О. О. OSINT при розслідуванні кримінальних правопорушень : підручник. Одеса : Юридика, 2024. 180 с.
260. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 40 с.
261. Тютюнник В. В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 220 с.
262. У МОЗ підрахували приблизну кількість ін'єкційних наркоманів. *Укрінформ*. 2023. 28 черв. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2488445-u-moz-pidrahuvati-pribliznu-kilkist-inekciynih-narkomaniv.html>.
263. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифікована Законом України 16.09.2014 р. № 1678-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75, т. 1. Ст. 2125. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

264. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А.В. 2005. 324 с.

265. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : наук.-метод. посіб. для суддів. 2-е вид., випр. і доповн. Київ : Координатор проектів ОБСЄ в Україні, 2015. 208 с.

266. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

267. Хоменко І. В. Контроль та нагляд за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій в умовах особливого режиму досудового розслідування. *Юридична наука*. 2020. № 1, т. 2. С. 113–119.

268. Цимбал П. В., Ляшук О. М. Процесуальна необхідність визначення принципів здійснення міжнародного розшуку осіб. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2014. № 2 (65). С. 114–120.

269. Цюприк І. В. Предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо фінансування терористичних груп (організацій), які діють на тимчасово окупованих територіях Луганської та Донецької областях. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (103). С. 25–36.

270. Чаплинська Ю. А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 181–184. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2019/42.pdf.

271. Чаплинський К. О. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями : монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2004. 192 с.

272. Черноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 16 с.

273. Чучко С. Особливості взаємодії правоохоронних органів у розслідуванні шахрайства в купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 263–268.

274. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2012. 548 с.
275. Шаповалов В. В. Міжнародна співпраця України з протидії організованій наркозлочинності, наркотрафіку і контрабанді наркотичних засобів на засадах судової фармації та криміналістики. *Теорія і практика правознавства*. 2014. № 1 (5). С. 1–26. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2014/11.5.pdf.
276. Шевчук Д. О. Міжнародне кримінальне право : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 272 с.
277. Шеліховська І. Ю. Зміст прокурорського нагляду за виявленням та розслідуванням наркозлочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 586–590. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/145>.
278. Шеліховська І. Ю. Нагляд за виявленням та розслідуванням наркозлочинів як специфічний напрям прокурорської діяльності. *Нове українське право*. 2023. № 2. С. 163–169.
279. Шило О. Г. Загальна характеристика показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 151–156.
280. Школьніков В. І. Використання методу кримінального аналізу для протидії організованій злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 300–303.
281. Шостко О. Ю. Теоретичні та прикладні проблеми протидії організованій злочинності в європейських країнах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2010. 38 с.
282. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України : спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2. С. 40–48.
283. Шумило М. Є. Поняття доказів у кримінальному процесі : пролегомени до розуміння «невловного» феномену доказового права. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 95–104.

284. Шумило М. Роль і розвиток доказового права у кримінальному процесі. *Часопис українського судочинства*. 2019. № 1. С. 7–17.
285. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.
286. Ювшин В. В. Засади забезпечення прав підозрюваного на стадії досудового розслідування: практика Європейського суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 630–638.
287. Юдківська Г. Ю. Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейського суду з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 33 с.
288. Юридична психологія : підручник / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін. ; заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсеєва. 2-є вид., доопр. та доповн. Київ : КНТ, 2008. 352 с.
289. Яновська О. Г. Теоретичні та організаційні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2011. 461 с.
290. Яновська О. Правова позиція захисту в кримінальному провадженні : шляхи відстоювання у процесі доказування. *Право України*. 2014. № 10. С. 124–132.
291. 21 U.S. Code § 848 – Continuing Criminal Enterprise. *Legal Information Institute*. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/21/848>.
292. *Bărbulescu v. Romania* (Заява № 61496/08) : рішення Європейського суду з прав людини від 05.09.2017 р. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159906>.
293. Bélanger P. *Criminal Law and the Controlled Drugs and Substances Act in Canada: Enforcement and Procedural Features*. Ottawa : Public Safety Canada, 2020. 198 p.
294. Bouloc B. *Procédure pénale*. 14-e édition. Paris : Dalloz, 2014. 1126 p.

295. California Evidence Code. URL: <https://casetext.com/statute/california-codes/california-evidence-code/division-2-words-and-phrasesdefined/section-140-evidence>.
296. Case of Bykov v. Russia [GC], no. 4378/02, ECHR 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92250>.
297. Case of Karapetyan and Others v. Armenia, no. 15736/16, ECHR 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168703>.
298. Case of Ramanauskas v. Lithuania [GC], no. 74420/01, ECHR 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85234>.
299. Case of Salduz v. Turkey [GC], no. 36391/02, ECHR 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89893>.
300. Case of Vallianatos and Others v. Greece, no29381/09, 32684/09. ECHR 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-144746>.
301. Chapter 13 Title 21 USC. URL: <http://uscode.house.gov/browse/prelim@title21/chapter13/subchapter1&edition=prelim>.
302. Code de procédure pénale, Articles 706-80 et suiv. – Mesures de surveillance technique dans les enquêtes sur la criminalité organisée. *Legifrance*. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006071154/>.
303. Code de procédure pénale. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006071154/LEGISCTA000006182908?
304. Code pénal, Article 450-1 – Association de malfaiteurs. *Legifrance*. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006417007
305. EU Drug Markets : Key Insights 2024 / European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA) and Europol. Lisbon : EMCDDA, 2024. 56 p. URL: <https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/russian-war-against-ukraine-changes-heroin-routes-to-eu-says-2024-eu-drug-markets-analysis-from-emcdda-and-europol>.

306. Evidence in criminal investigations. Version 5.0. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/919630/evidence-in-criminal-investigations-v5.0.pdf
307. Federal Rules of Criminal Procedure. Rule 11 – Pleas. *LII (Cornell Law School)*. URL: https://www.law.cornell.edu/rules/frcrmp/rule_11
308. Federal Rules of Criminal Procedure. Rule 6 – The Grand Jury. URL: https://www.law.cornell.edu/rules/frcrmp/rule_6.
309. Federal Rules of Evidence. URL: <https://www.rulesofevidence.org>.
310. Fourment F. Procédure pénale. 14-e édition. Bruxelles : Éditions Larcier, 2013. 369 p.
311. Lalam N. Les organisations criminelles en France : état des lieux et enjeux pour la sécurité publique. Paris : CNRS Éditions, 2012. 142 c.
312. Lippman M. Criminal Evidence. Washington : Sage Publications, 2016. 477 p.
313. Ministère de la Justice (France). Les juridictions interrégionales spécialisées (JIRS). URL: <https://www.justice.gouv.fr/fiche-jirs>
314. Omnibus Crime Control and Safe Streets Act of 1968. Title III – Wiretapping. URL: <https://it.ojp.gov/PrivacyLiberty/authorities/statutes/1286>.
315. Rassat M.-L. Procédure pénale. 2-e édition. Paris : Ellipses Éditions, 2013. 800 p.
316. Roxin C., Schünemann B. Strafverfahrensrecht. 27, neubearbeitete Auflage. München : C. H. Beck, 2012. 568 p.
317. Schweer T., Schtrasser H. Drogenmarkt in Deutschland: die Szene im Wandel. *Aus Politik und Zeitgeschichte*. 2019. № 9. P. 3–6.
318. Sieber U. Legal Approach to Transnational Organized Crime in Germany. Freiburg : Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law, 2014. 165 p.
319. Strafprozeßordnung. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/>.

320. The National Criminal Intelligence Sharing Plan. Department of Justice. 2023. 54 c. URL: https://it.ojp.gov/documents/ncisp/National_Criminal_Intelligence_Sharing_Plan.pdf.

321. UN General Assembly. Resolution 45/159, Political Declaration and Global Programme of Action against Organized Transnational Crime. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/45/159>.

322. United Nations Economic and Social Council. Ministerial Conference on Organized Transnational Crime. New York, 1994. URL: https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/Crime_Resolutions/1990-1999/1994/CCPCJ_REPORT_1994_chapter_1_en.pdf.

323. United States Code. Title 18, § 3521 – Protection of witnesses. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/3521>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Олег ТАРАСЕНКО

2025

АКТ

27. 03. 2025

м. Київ

№ 27-47

Впровадження результатів дисертації
Пояркова Андрія Юрійовича на тему:
«Доказування у кримінальних
провадженнях про злочини у сфері
обігу наркотичних засобів,
психотропних речовин або їх аналогів
вчинених організованими групами,
злочинними організаціями» в наукову
діяльність НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження
позитивного досвіду роботи у складі:

- т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата
юридичних наук, старшого лейтенанта поліції Дарії Горбенко;
- начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора
юридичних наук, професора Олени Тихонової;
- завідувача кафедри кримінального процесу, доктора юридичних наук,
професора, підполковника поліції Олени Таран;
- завідувача науково - дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності
навчально-наукового інституту поліцейської діяльності, доктора юридичних наук,
професора, майора поліції Андрія Вознюка.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття
ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», наукові праці аспіранта
кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Пояркова
Андрія Юрійовича на тему: «Доказування у кримінальних провадженнях про
злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів
вчинених організованими групами, злочинними організаціями» та на основі
проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить низку
обґрунтованих теоретичних положень і практичних рекомендацій спрямованих на

удосконалення досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вчинених організованими групами, злочинними організаціями, що дає підстави запровадити їх для використання в науковій діяльності Національної академії внутрішніх справ.

Проаналізовано основні результати дослідження Пояркова А.Ю., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

- Поярков А.Ю. Кримінальні процесуальні засоби доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Науковий журнал «Право і суспільство»*. Кримінально-процесуальне право та криміналістика №4/24. 2024. С.301-307.

- Поярков А.Ю. Правові засади доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. Випуск 84: частина 4, 2024. С.111-117.

- Поярков А.Ю. Докази у кримінальному провадженні про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: поняття та види. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. Випуск 87: частина 4, 2025. С.129-136.

- Поярков А.Ю. Предмет доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Присвячено пам'яті професора П.П. Михайленка (Київ, 23 листопада. 2023 р.)*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 334–336.

- Поярков А.Ю. Особливості доказування про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчинені організованими групами, злочинними організаціями. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України: матеріали круглого столу. Присвячено 40-річчю кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ (Київ, 27 жовтня 2023 р.)*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 302–305.

- Поярков А.Ю. Особливості взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції України в кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняють організовані групи, злочинні організації. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції*. Матеріали міжвідомчого науково-практичного круглого столу (Київ, 28 березня 2024 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 309–311.

- Поярков А.Ю. Міжнародне правове забезпечення видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, у кримінальних провадженнях про транснаціональні організовані групи у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Присвячено пам'яті професора Ю.І. Азарова (Київ, 2 травня 2024 року). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 248–301.

- Поярков А.Ю. Структурні елементи доказування в кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи*. Матеріали міжвідомчого науково-практичного круглого столу до 60-річчя кафедри криміналістики та судової медицини (Київ, 21 листопада 2024 року). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 384-387.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок про те, що вищезазначені матеріали дисертаційного дослідження Пояркова Андрія Юрійовича застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проєктів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Члени комісії:

Дар'я ГОРБЕНКО

Олена ТИХОНОВА

Олена ТАРАН

Андрій ВОЗНЮК

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Головного управління
 Національної поліції в Сумській області
 полковник поліції

Олег КАШПЕРУК

року

АКТ

Про впровадження у практичну діяльність
 слідчих підрозділів Головного управління
 Національної поліції в Сумській області
 результатів дисертаційного дослідження

Уклала комісія у складі:

Голови:

заступника начальника Головного управління–
 начальника слідчого управління
 Головного управління Національної поліції
 в Сумській області
 полковника поліції
 Алена СИНЖЕРЯНА

членів комісії:

заступника начальника слідчого управління
 Головного управління Національної поліції
 в Сумській області
 підполковника поліції
 Інги ЩЕРБИНИ

заступника начальника слідчого управління
 Головного управління Національної поліції
 в Сумській області
 підполковника поліції
 Дмитра ТКАЧЕНКА

Комісія відповідно до доручення Національної поліції України № 34684/24/4/3-2022 від 20.12.2022 «Про впорядкування процедури видання актів впровадження наукових досліджень у діяльність органів досудового розслідування Національної поліції України», склала цей акт, щодо розгляду змісту основних положень та результатів дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінального процесу діяльності Національної академії внутрішніх

справ Пояркова Андрія Юрійовича на тему Практика документування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів шляхом проведення оперативної закупки, та особливості розкриття таких кримінальних правопорушень, вчинених іноземцями» за спеціальністю (081 «Право»).

Комісією встановлено, що у роботі обґрунтовані наукові теоретичні положення й розроблені рекомендації з урахуванням практики діяльності інституцій сектору безпеки, спрямовані на удосконалення організації й тактики виявлення та документування кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів.

Отримані автором висновки і рекомендації, що містяться в дисертаційному дослідженні, можуть використовуватися у практичній діяльності слідчих підрозділів ГУНП в Сумській області під час проведення занять в системі службової підготовки, при проведенні семінарів, тренінгів, нарад, а також сприятимуть удосконаленню процесуальної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України.

Голова комісії:

Ален СИНЖЕРЯН

Члени комісії:

Інга ЩЕРБИНА

Дмитро ТКАЧЕНКО

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник УСР в Сумській області
 Департаменту стратегічних розслідувань
 Національної поліції України
 майор поліції

Руслан САЙИПОВ

« 19 » квітня 2025 року

АКТ

**впровадження в практичну діяльність УСР в Сумській області
 Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України
 матеріалів дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінального
 процесу Національної академії внутрішніх справ Пояркова Андрія
 Юрійовича на тему «Практика документування кримінальних
 правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин
 або прекурсорів шляхом проведення оперативної закупки, та особливості
 розкриття таких кримінальних правопорушень, вчинених іноземцями» за
 спеціальністю (081 «Право»)**

Комісія у складі: заступника начальника УСР в Сумській області Департаменту стратегічних розслідувань НП України підполковника поліції Остапця О.А., начальника 2-го відділу УСР в Сумській області Департаменту стратегічних розслідувань НП України підполковника поліції Боярського С.М., начальника 7-го відділу УСР в Сумській області Департаменту стратегічних розслідувань НП України полковника поліції Кравченко А.М. склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Пояркова Андрія Юрійовича на тему «Практика документування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів шляхом проведення оперативної закупки, та особливості розкриття таких кримінальних правопорушень, вчинених іноземцями» за спеціальністю (081 «Право») використовуються в оперативно-службовій діяльності працівниками УСР в Сумській області Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України, та здійсненні оперативно-розшукових заходів згідно з Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також під час розробки відомчих нормативно-правових актів, вдосконаленні методичних розробок, проведення

занять з особовим складом у системі службової підготовки.

Комісія вважає, що сформульовані за результатами досліджень Пояркова Андрія Юрійовича пропозиції, висновки та рекомендації, які стосуються теоретичних, правових та організаційно-тактичних основ протидії злочинам, що вчиняються у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів мають практичне значення і можуть використовуватися в роботі працівниками УСР в Сумській області Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України.

Використання результатів наукового дослідження сприятиме підвищенню ефективності у запобіганні, своєчасному виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, що вчиняються в оборонно-промисловому комплексі України.

Члени комісії:

**Заступник начальника УСР в Сумській області
Департаменту стратегічних розслідувань
Національної поліції України
підполковник поліції**

Олександр ОСТАПЕЦЬ

**Начальник 2-го відділу УСР в Сумській області
Департаменту стратегічних розслідувань
Національної поліції України
підполковник поліції**

Сергій БОЯРСЬКИЙ

**Начальник 7-го відділу УСР в Сумській області
Департаменту стратегічних розслідувань
Національної поліції України
полковник поліції**

Анна КРАВЧЕНЕКО

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
поясовник поліції

Станіслав МОЗОЛЬ

2025

АКТ

11.03 2025

м. Київ

№ 24/011

Впровадження результатів дисертації
Пояркова Андрія Юрійовича на тему:
«Доказування у кримінальних провадженнях
про злочини у сфері обігу наркотичних
засобів, психотропних речовин або їх аналогів
вчинених організованими групами,
злочинними організаціями» в освітній процес
НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження
позитивного досвіду роботи у складі:

- т.в.о. начальника відділу організації освітнього процесу, лейтенанта поліції
Вікторії Бойчук;
- т.в.о. завідувача кафедри кримінального процесу, доктора юридичних наук,
професора, підполковника поліції Олени Таран;
- т.в.о. завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата
юридичних наук, доцента, майора поліції Андрія Антошука;
- начальник відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора
юридичних наук, професора Олени Тихонової;
- завідувача загальної бібліотеки Людмили Гайдар.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття
ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», та наукові праці аспіранта
кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ
Пояркова Андрія Юрійовича на тему: «Доказування у кримінальних провадженнях
про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх
аналогів вчинених організованими групами, злочинними організаціями».

Проаналізовано основні результати дослідження Пояркова А.Ю., зокрема
наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

- Поярков А.Ю. Кримінальні процесуальні засоби доказування у

кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Науковий журнал «Право і суспільство»*. Кримінально-процесуальне право та криміналістика №4/24. 2024. С.301-307.

- Поярков А.Ю. Правові засади доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. Випуск 84: частина 4, 2024. С.111-117.

- Поярков А.Ю. Докази у кримінальному провадженні про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: поняття та види. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. Випуск 87: частина 4, 2025. С.129-136.

- Поярков А.Ю. Предмет доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Присвячено пам'яті професора П.П. Михайленка (Київ, 23 листопада. 2023 р.)*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 334–336.

- Поярков А.Ю. Особливості доказування про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчинені організованими групами, злочинними організаціями. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України: матеріали круглого столу. Присвячено 40-річчю кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ (Київ, 27 жовтня 2023 р.)*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 302–305.

- Поярков А.Ю. Особливості взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції України в кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняють організовані групи, злочинні організації. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції. Матеріали міжвідомчого науково-практичного круглого столу (Київ, 28 березня 2024 р.)*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 309–311.

- Поярков А.Ю. Міжнародне правове забезпечення видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, у кримінальних провадженнях про транснаціональні організовані групи у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Присвячено пам'яті професора Ю.І. Азарова (Київ, 2 травня 2024 року)*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 248–301.

- Поярков А.Ю. Структурні елементи доказування в кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи. Матеріали міжвідомчого науково-практичного круглого столу до 60-річчя кафедри криміналістики та судової медицини (Київ, 21 листопада 2024 року)*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 384-387.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Пояркова

Андрія Юрійовича містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін: «Кримінальний процес», «Досудове розслідування», «Криміналістика», «Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень», «Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень» під час підготовки навчально-методичних та дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

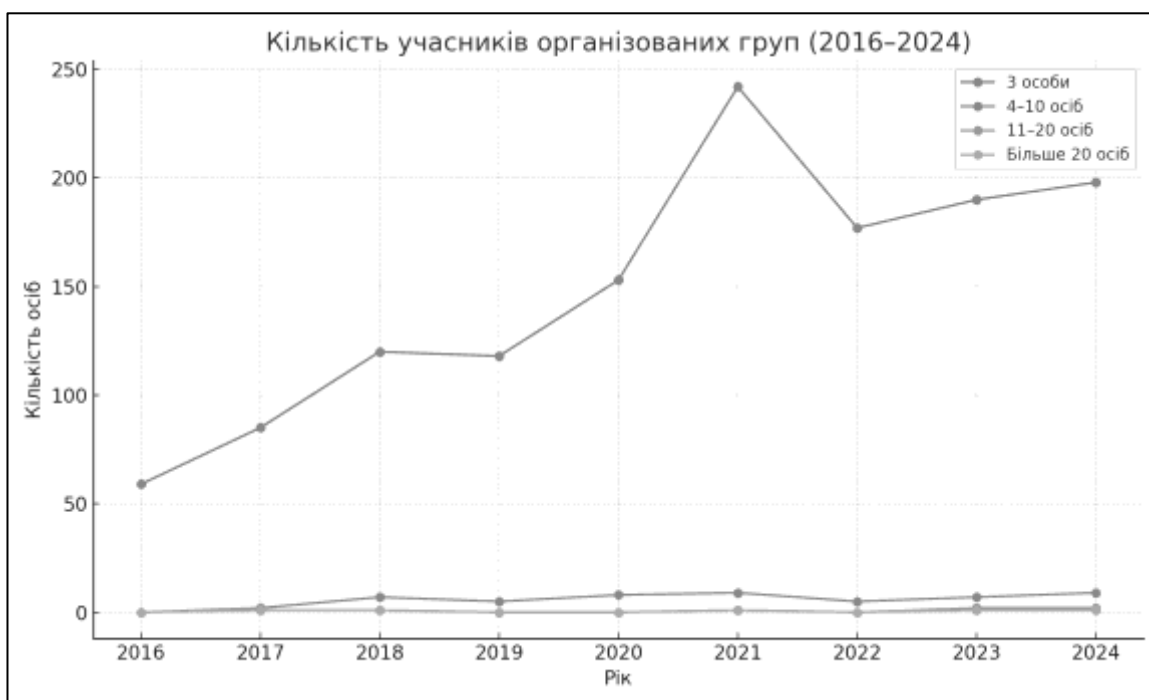
 Вікторія БОЙЧУК
 Олена ТАРАН
 Андрій АНТОЩУК
 Олена ТИХОНОВА
 Людмила ГАЙДАР

Графічне відображення статистики щодо організованих наркогруп

1. Тривалість діяльності організованих груп

2. Кількість осіб у складі організованих груп

Аналіз динаміки тривалості діяльності організованих груп та злочинних організацій у сфері незаконного обігу наркотичних засобів (2016–2024 роки) свідчить про стабільну перевагу короткотривалих форм злочинної діяльності. Найбільша кількість угруповань функціонувала до одного року, що вказує на тактичну адаптивність і мобільність організованих груп, а також, ймовірно, ефективність дій правоохоронних органів з їх нейтралізації. Водночас із 2023 року спостерігається зростання кількості груп із тривалістю діяльності понад 6 років, що свідчить про ускладнення структур окремих злочинних організацій і посилення їхньої конспіративності.

Щодо чисельного складу організованих груп, домінують угруповання з трьома учасниками, частка яких залишається стабільно високою протягом усього аналізованого періоду. Водночас із 2023 року простежується незначне зростання кількості угруповань чисельністю понад 10 осіб, що може свідчити про відновлення і консолідацію наркокартелів у відповідь на складну безпекову ситуацію в країні та міжнародний тиск.

Таким чином, основною загрозою залишаються малі та мобільні групи, які швидко з'являються і так само швидко зникають; збільшення кількості довготривалих груп потребує підсилення роботи у сфері стратегічної аналітики та оперативного супроводження; необхідне посилення заходів з інфільтрації у групи великої чисельності, які потенційно є частиною транснаціональних кримінальних структур.

Анкета результатів опитування

результати опитувань 263 респондентів (53 прокурорів, 95 слідчих та 115 оперативних працівників Департаменту боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України) у містах Дніпро, Київ, Львів, Одеса прокурорів, слідчих та оперативних працівників щодо проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами або злочинними організаціями.

№	Питання	Прокурори	Слідчі	Оперуповноважені
1.	Оцініть рівень ефективності доказування у провадженнях щодо організованих груп у сфері наркозлочинів	Середній (50%)	Низький (25%)	Низький (25%)
2.	Які основні труднощі Ви зустрічаєте під час збирання доказів?	Недостатність доказової бази (33%)	Складність встановлення зв'язків між учасниками (33%)	Недостатня технічна база (33%)
3.	Чи достатньо процесуальних можливостей для документування діяльності ОЗГ у сфері наркотиків?	Так (60%)	Частково (10%)	Частково (10%)
4.	Який, на Вашу думку, найвагоміший доказ у таких справах?	Результати НСРД (30%)	Висновки експерта (40%)	Свідчення учасників угруповання (30%)
5.	Чи залучаються фахівці з кібербезпеки/ІТ у розслідування таких злочинів?	Ні (30%)	Так (60%)	Ні (30%)
6.	Наскільки важливу роль відіграє негласне отримання інформації у таких провадженнях?	Дуже важливу (50%)	Помірну (33%)	Помірну (33%)

7.	Які методи приховування злочинної діяльності Ви вважаєте найскладнішими для виявлення?	Анонімність у месенджерах (33%)	Анонімність у месенджерах (33%)	Зміна місць зберігання (33%)
8.	Як часто використовуються результати НСРД у доказуванні?	Рідко (5%)	Постійно (60%)	Часто (30%)
9.	Які експертизи найчастіше призначаються у таких справах?	Комп'ютерно-технічна експертиза (25%)	Комп'ютерно-технічна експертиза (25%)	Комп'ютерно-технічна експертиза (25%)
10.	Чи існують труднощі з доведенням умислу у діях учасників ОЗГ?	Ні (30%)	Так (60%)	Так (60%)
11.	Наскільки важливою є співпраця між органами досудового розслідування у таких справах?	Важливу (30%)	Важливу (30%)	Мінімальну (20%)
12.	Як Ви оцінюєте рівень координації між слідчим, прокурором та оперативним працівником?	Середній (50%)	Середній (50%)	Низький (25%)
13.	Які докази найчастіше визнаються недопустимими у суді?	Недостатнє обґрунтування (33%)	Недотримання вимог закону (33%)	Порушення процедури фіксації (33%)
14.	Чи впливає на якість доказування нестача технічних засобів?	Частково (10%)	Так (60%)	Ні (30%)
15.	Чи достатньо нормативного	Повністю достатньо (33%)	Повністю достатньо (33%)	Ні (30%)

	забезпечення для фіксації злочинної діяльності в інтернеті?			
16.	Які канали реалізації наркотичних засобів найважче документуються?	Особисті контакти (33%)	Соцмережі (33%)	Месенджери (33%)
17.	Як часто підозрювані користуються правовою допомогою для протидії доказуванню?	Рідко (5%)	Завжди (33%)	Рідко (5%)
18.	Які рекомендації Ви можете надати для вдосконалення процесу доказування?	Підвищити рівень матеріального забезпечення (33%)	Збільшити кількість спеціалізованих підрозділів (33%)	Покращити міжвідомчу взаємодію (33%)
19.	Який відсоток справ за останній рік завершився обвинувальним вироком?	Менше 30% (30%)	30–60% (40%)	Понад 60% (30%)
20.	Чи були випадки тиску на Вас під час процесу доказування?	Не бажаю відповідати (33%)	Так (60%)	Так (60%)
21.	Яку роль відіграє міжнародна співпраця у таких розслідуваннях?	Жодної (33%)	Мінімальну (20%)	Мінімальну (20%)
22.	Наскільки часто Ви стикаєтеся з транснаціональними наркоугрупованнями?	Рідко (5%)	Рідко (5%)	Іноді (10%)
23.	Який рівень забезпечення Вас влаштовує для ефективного доказування?	Низький (25%)	Низький (25%)	Низький (25%)

24.	Чи достатньо практичного досвіду у працівників щодо розслідування організованих наркозлочинів?	Частково (10%)	Ні (30%)	Так (60%)
25.	Оцініть потребу в спеціалізованому навчанні з тематики доказування у цій сфері	Низька (33%)	Висока (33%)	Дуже висока (33%)

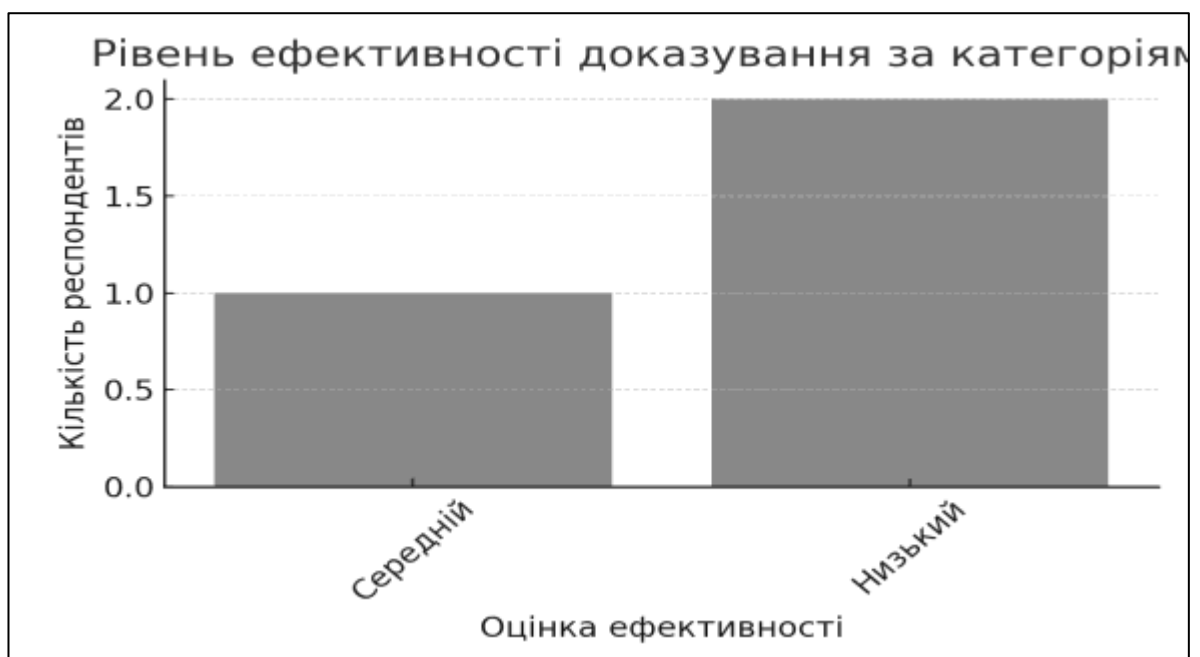
Метою опитування було виявлення особливостей та проблемних аспектів процесу доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів. Було опитано три категорії респондентів: 55 прокурорів, 95 слідчих і 85 оперативних працівників.

За результатами аналізу відповідей на запитання 1, що стосувалося оцінки ефективності доказування, отримано наступне:

Прокурори (n=55): Середній

Слідчі (n=95): Низький

Оперуповноважені (n=85): Низький

Більшість опитаних оцінили рівень ефективності як середній або низький. Це свідчить про наявність проблем у практиці збирання, фіксації та використання доказів у таких провадженнях. Серед основних проблем респонденти вказали: недостатність доказової бази, низький рівень координації між учасниками слідчої групи та обмеженість технічних можливостей для документування злочинної діяльності в мережі Інтернет.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Поярков А. Ю. Кримінальні процесуальні засоби доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Право і суспільство*. 2024. №4. С. 301–307. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.41>

2. Поярков А. Ю. Правові засади доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2024. Вип. 84. Ч. 4. С. 111–117. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.15>

3. Поярков А. Ю. Докази у кримінальному провадженні про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: поняття та види. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2025. Вип. 87. Ч. 4. С. 29–135. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.19>

4. Поярков А. Ю. Предмет доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 листоп. 2023 р.)*. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 334–336.

5. Поярков А. Ю. Особливості доказування про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчинені організованими групами, злочинними організаціями. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України: матеріали кругл. столу (Київ, 27 жовт. 2023 р.)*. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 302–305.

6. Поярков А. Ю. Особливості взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції України в кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що

вчиняють організовані групи, злочинні організації. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції: матеріали міжвідомчого наук.-практ. кругл. столу* (Київ, 28 берез. 2024 р.). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 309–311.

7. Поярков А. Ю. Міжнародне правове забезпечення видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, у кримінальних провадженнях про транснаціональні організовані групи у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали всеукр. наук.-практ. конф* (Київ, 2 трав. 2024 р.). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 248–301.

8. Поярков А. Ю. Структурні елементи доказування в кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи: матеріали міжвідомчого наук.-практ. кругл. столу* (Київ, 21 листоп. 2024 р.). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 384–387.